મેસર્સ. સી. ડી. શાહ [illegible]

ચોથી ચોપડીના અર્થ.

પાઠ ૧.

શહેનશાહ=મહારાજાધિરાજ
સંગીન=મજબુત, જોરાવર
પુરાતન=ઘણું જુનું
ચરિત્ર=વૃતાંત; હેવાલ
જયેષ્ઠ=મોટા
પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ=વેલ્સ પ્રાંતનો રાજપુત્ર
ઈલ્કાબ=ખિતાબ
નિખાલસ=ખુલ્લા મનના
નૌકાશાસ્ત્ર=વહાણ ચલાવવાની કળા
યોજના=ગોઠવણ
અત્યંત=ઘણો
તાલીમ=કેળવણી
પ્રવાસ=મુસાફરી
પ્રદક્ષિણા=ચોગરદમ ફરી વળવું તે
ચાલુ=કાયમ
પદવી=હોદ્દો
પ્રવીણ=માહીતગાર
નિર્ણય=ઠરાવ
ક્રમે ક્રમે=એક પછી એક
બાંધો=બંધારણ
નિર્માણ=નક્કી
યુવરાજ=ગાદીનો વારસ
આદરસત્કાર=આવકાર; પરોણાચાકરી
લથડવા=કમજોર થવા
રાજ્યાભિષેક=રાજગાદી પર બેસાડવાની ક્રિયા
પાયતખ્ત=રાજધાનીનું શહેર
આબાદી=ચડતી

સવાલ—શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જનો જન્મ કયે દિવસે થયો હતો? ન્સ ઓફ વેલ્સનો ખિતાબ કોને આપવામાં આવે છે? શહેનશાહ યોર્જના વડીલ બંધુનું નામ શું હતું? શહેનશાહ જ્યોર્જને નૌકાશાસ્ત્રની ાલીમ આપવામાં આવી તેથી એમનામાં કઇ સારી ટેવ આવી? ન્સ આલ્બર્ટનો સ્વર્ગવાસ ક્યારે થયો? શહેનશાહ જ્યોર્જનું લગ્ન ની સાથે થયું હતું? હાલ એમને કેટલા કુંવર અને કુંવરીઓ છે? હેનશાહ જ્યોર્જ હિંદમાં ક્યારે પધાર્યા હતા? શહેનશાહ એડવર્ડનો ર્ગવાસ કયે દિવસે થયો? શહેનશાહ જ્યોર્જને ઇંગ્લાંડમાં રાજ્યાભિષેક કરવાની ક્રિયા કયે દિવસે થઈ? હિંદુસ્તાનમાં કયે દિવસે અને થઈ? આપણો ધર્મ શું?

સાર—શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જના અમલમાં આપણા જાન માલનું રક્ષણ થાય છે, તથા અદલ ન્યાય મળે છે, માટે આપણે શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ ઘણાં વર્ષ જીવો એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

પાઠ ૨.

સ્વામિભક્તિ=ધણી પર પ્રેમભાવ; ધણીની સેવા
નાગોર=અજમેર. એ રજપુતસ્તાનમાં છે.
થાણું=કચેરી
ઘેરો ઘાલ્યો=કબજે કર્યું
લડત=લડાઈ; યુદ્ધ
બચાવ=રક્ષણ
સંભવ=આશા; ભરોસો
શરણે ગયો=તાબે થયો
આશ્રય=મદદ
જયપુર=જેપુર
મુકામ=રહેઠાણ
કપટી=દગલબાજ
મુલાકાત=મેળાપ
શરણાગત=આશરે આવેલો
બાજુએ મૂક્યો=વિસારી દીધો.
ખાસ=પોતાનો
વિશ્વાસુ=ભરોસાદાર
ગુપ્ત=છાની
ઝપાઝપી=કાપાકાપી; કતલ
જીવને જોખમે લાગશે=મરી જશે
સોગન=સમ
કુશળતા=સુખાકારી
સમાચાર=ખબર
ઝબ્બો=ઝુલતો ઢીલો અંગરખો
પ્રસંગ=વખત
ચેત્યો=સમજ્યો
ક્ષેમકુશળ=સુખરૂપ
ખંજર=જમૈયો
પ્રાણ લઈશ=મારી નાખીશ
મ્યાન=કવર
નમ્રતા=વિનય
મુજરો=સલામ
વિશ્વાસઘાતી=ભરોસો તોડનાર
ઉદાહરણ=દાખલો
નીમકહલાલ=જેનું ખાય તેનું ભલું ચાહનાર
જીત=ફતેહ

સવાલ—વિજયસીંગ ક્યાંનો રાજા? વિજયસીંગને કોને હરાવ્યો? ત્યાર પછી ક્યાં ગયો? ત્યાં શું થયું? પછી ક્યાં ગયો અને શા માટે? ઇસરીસીંગ ક્યાંનો રાજા? વિજયસીંગના બાપને કોણે મરાવ્યો હતો? રજપુતોનો મુખ્ય ધર્મ શું છે? વિજયસીંગને ઇસરીસીંગ કેદ કરનાર છે એ વાત જવાનસીંગના જાણવામાં શાથી આવી? વિજયસીંગને કેદ

પકડાતો શી રીતે બચાવ્યો? ઇસરીસીંગે પોતાના સરદારોને કોનો દાખલો બતાવ્યો? જીત મેળવવાની આશા ક્યાં રાખી શકાય નહિ?

સાર—જેનું લુણ ખાધું હોય તેનું હલાલ કરવું એ માણસની ફરજ છે.

પાઠ ૩.

સૂર્યવંશી=સૂર્ય ઉપરથી નીકળેલા કુળમાં પેદા થએલો
પ્રખ્યાત=નામીચા
લગભગ=આશરે
અવતર્યો=જન્મ્યો
રિવાજ=ધારો; રીત
ભાવ=હેત
બેઠક=ગાદી
ધાસ્તી=બીક; શક
પક્ષપાત=તરફદારી
ધક્કો=નુકસાન; હરકત
ખેદ=દીલગીર
યુક્તિ=તદબીર; કળા
પાયમાલ=છેક નાશ થએલો હોય તેવું
ઉદાર=સખી
હૃદય=અંતઃકરણ; મન
પાણી પાણી=નરમ
ઝળઝળીઆં=આંખમાં પાણીનું ભરાઇ આવવું તે
ગોઠવણ=તજવીજ
ભલે=સુખે; નિર્ભયે
આડે=વચ્ચે
પણ=બાધા; નિયમ
ક્ષણે=વેળાએ
જન્મભૂમિ=જે જગામાં જન્મ થયો હોય તે
ખીજમતદાર=સેવક; ચાકર
ઝરો=ધીરે ધીરે પાણી વહે તે; વહેણ
ઘુંટડો=મોંમાં માય એટલું
શૂરવીર=બહાદુર
નીમણુક=ગોઠવણ
કામગીરી=નોકરી
વીત્યા=ગયા
દેહ=શરીર
ઝળહળે=પ્રકાશે
ઉદારપણું=મોટું મન
ટેક=બોલેલું પાળવું તે

સવાલ—રજપુતોમાં કયું કુળ ઉંચુ ગણાય છે? માબાપનું ક્યા છોકરાઓ પર હેત વધારે હોય છે? રાજસીંગને ભીમસીંગ માટે શું વહેમ હતો? ભીમસીંગે તે વહેમ દૂર કરવા શું કર્યું? ભીમસીંગે પાણીનું પ્યાલું શા માટે ફેંકી દીધું? બે છોકરામામાંથી કયો છોકરો આપકર્મી?

સાર—માબાપનું મન ન દુખાવવા માટે, અને તેમને રાજી કરવા માટે તેમની મરજી મુજબ ચાલવું.

પાઠ ૪

ઉપવાસ=અપવાસ; ભૂખ્યા રહેવું તે
કોપ=ગુસ્સો, રીસ
ખોળે માથું મૂકીશ=શરણે રહીશ
આશિષ=આશીર્વાદ
વિજોગ=જુદું પડવું તે
માનવું=કબૂલ કરવું
સાજાંતાજાં=સુખરૂપ
રક્ષા=બચાવ, રક્ષણ
મુંઝાવું=મનમાં બળવું
વસમાં=ઘણાં કઠણ
આરો=અંત; છેડો
વેઠવાં=ખમવાં
વિકરાળ=બિહામણું
રાક્ષસો=દૈત્યો
આગ્રહ=હઠ
અવસ્થા=હાલત
વિનંતી=અરજ
ચલણ=સત્તા [બળીને
ઝરી ઝરી=મનમાં બળી
નમન કર્યું=બે હાથ જોડ્યા; પગે લાગ્યા
સોંપણ=સુપરત
કંદમૂળ=કંદને મૂળીઆં
હૈયું ભરાઈ આવ્યું=રડવું આવ્યું
નિશ્ચય=ઠરાવ; નક્કી
વહાણું વાયે=સવાર થતે
ઠર્યું=નક્કી થયું.
વનવેશ=વનમાં પહેરવાનો પોશાક
ધારણ કર=પહેર
મૂર્છા ખાઈ=બેભાન થઈ
તિરસ્કાર=ધિક્કાર
અધર્મ=અનીતિ; પાપ
ઋષિ=તપસ્વી
વિદાય કીધા=વળાવ્યા
બેશુદ્ધ=બેભાન
પ્રાણત્યાગ કીધો=મરી ગયા; સ્વર્ગવાસ કર્યો

સવાલ—સીતા કેવી સ્ત્રી ગણાય? રામને વનવાસ કોણે અપાવ્યો? કૈકયીનો કોણે તિરસ્કાર કીધો અને શા માટે? રામ વનવાસ શા માટે ગયા? સીતાને શા માટે વનમાં આવવા ના પાડી? રામચંદ્રજીનું સીતા પ્રત્યે કેવું હેત હતું જણાય છે? દશરથ રાજાની આજ્ઞા લેવા જવાનો હેતુ શો? વનવેશ એટલે શું?

સાર—(૧) વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી પાછળથી પસ્તાવું પડે છે. (૨) માબાપનું વચન પાળવા માટે દુઃખ સહન કરવું.

પાઠ ૫ મો

દુકાળીઆ=ભૂખથી પિડાતાં માણસો
દૂબળા=કમજોર
પેટપુર=જોઈએ તેટલું
સુકાઈ=લેવાઈ
એંજિન=વરાળથી ચાલતો સંચો
કુદરતી=ઈશ્વરે મુકેલી

કાયમ=ચાલુ	ઉછળે છે=ધબકે છે	ચરબી=ચામડીની અંદર રહેલો ચીકણો પદાર્થ
ગરમી માપવાનું યંત્ર= થર્મામીટર	અંગ=ભાગ	દુરસ્ત=સાફ
ધરી=જે દાંડી પર પૈડું ફરે છે તે; આંક; આંસ	સમાર=દુરસ્ત	ક્ષાર=ખારો પદાર્થ
નિરંતર=હમેશાં; નિત્ય	તર=મલાઈ	શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ
નાડી=નાડ	સાકર=મીઠો પદાર્થ; ગળી ચીજ	વાની=વસ્તુ
		પુષ્ટિ=મજબુતી; બળ

સવાલ—દુકાળીઆનાં શરીર કેવાં હોય છે? દુકાળીઆનાં શરીર એવાં શાથી થાય છે? આપણને ખોરાકની જરૂર શા માટે છે? ખોરાક ન મળે તો અંદરના ભાગમાં શું થાય છે? ગરમી માપવાના યંત્રનું નામ શું? એંજિન ચલાવવાને માટે શેની જરૂર છે? આપણા શરીરના અવયવો બરાબર ચલાવવાને માટે શાની જરૂર છે? નાના છોકરાના શરીરનું વજન વધારે કે મોટાનું? ગરમી કયો પદાર્થ ખાવાથી ઉત્પન્ન થાય છે? ગરમી વધારવા માટે કયા પદાર્થ ખાવાની જરૂર છે? ચરબી વધારનાર પદાર્થ કયા મુલકના લોકો વધારે ખાય છે? કયા પદાર્થ માંસ વધારે છે? ક્ષાર પદાર્થ ખાવાની જરૂર શા માટે છે? લોહી સાફ કરવાને માટે કેવા પદાર્થની જરૂર છે? દુધ કરતાં પણ વધારે ફાયદાકારક શું છે?

સાર—માણસને હવા ને પાણી સિવાય ખોરાકની પણ જરૂર છે; કારણ કે તે વડેજ અંદરના સંચાને પુષ્ટિ મળે છે.

પાઠ ૬.	દોષ=કપંકો	જગા
ચાકી પાકી=કમજોર થઇ	મસાલો=તેજાનો	પીલતાં=કપાસમાંથી કપાસીઆ છુટા પાડતાં
નિસાસા=નિશ્વાસ	અગરીઆ=મીઠું પકવનાર	
બકવાટ=લવારો	અગર=મીઠું પકવવાની	કાંતતાં=સુતર બનાવતાં

વણકર=વણવાનું કામ કરનાર	ગરજ=મતલબ	મટાડે છે
નિર્માણ કરેલું=ઠરાવેલું	ગરજ સારે છે=ખોટ પુરી પાડે છે; તંગી	સમાધાન=ગુંચવણ કે ચિંતાનું મટવું તે

સવાલ—ડોસી શા માટે ભગવાનને દોષ દેતી હતી? તેના મનનું સમાધાન કોણે ને શી રીતે કીધું? **સાર**—(૧) દુનિયામાં દરેક માણસને એક બીજાનો ખપ પડે છે માટે કોઇની સાથે બુરાશ કરવી નહિ. (૨) દુનિયા માંહેલા પદાર્થ એક બીજાની મદદથી બને છે.

પાઠ ૭.	ભૂલીને=વીસરીને	વાંકું બોલી ઇનકાર કરી; ના કહી
મુખે=મોઢે	વણતોલ=ઘણોજ	ભાળે=જુએ
વેર્યાં=નાખ્યાં	અન્યાય=ગેરઇન્સાફ	ફરિયાદ=ન્યાય મેળવવા માટે અરજ
ફૂલ=પુષ્પ	મટવાને=દૂર થવાને	
નસીબે=દૈવયોગે	ધીરીને=ઉધાર આપીને	
નીચા નમી=નીચા વળી	દુઃખીઓ=હેરાન	સદ્ગુણ=સારા ગુણ
વીણીશું=એક એક લઇશું	આબરૂ=ઇજ્જત	ચિંતા=ફીકર
અત્યારે=હમણાં	પાખી=વગર; વિના	ચટપટી=ગભરામણ
ગુસ્સે થઈ=રીસ કરી	ધીરેલાં=આપેલાં	અટપટી=ગુંચવણભરેલી
વિપત=આપદા; દુઃખ	નવ આલે=આપે નહિ	મા'લે=ખુશીથી રહે

પાઠ ૭ આજ અને કાલ.

સમજુતી—નસીબે ખુશી થઇને રસ્તામાં ગુલાબનાં ફૂલો નાખ્યાં. તે નીચા વળી ક્યારે વીણીશું? ભાઇ હમણાં, આજને આજ વીણી લો. (મતલબ કે ફૂલ થોડા વખતમાં કરમાઇ જાય છે તેમજ સારાં કામો કરવાનો વખત પણ જતો રહે છે. માટે ગુલાબનાં ફૂલરૂપી સારાં કામો તરતજ કરવાં) (૧) પણ જો તે કદી ગુસ્સે થઇને બોલશે તો તને ઘણી આપદા પડશે તો પછી અફસોસ ક્યારે કરવો? ભાઇ કાલે,

કાલે, કાલે, મતલબ કે સારાં કામ કરતાં દુઃખ આવી પડે તો દીલગીર થઇ છોડી દેવું નહિ. (૨) ઉપકાર ભૂલી જઇને આપણું ખરાબ કર્યું હોય, અને આપણને દુઃખ આપ્યું હોય તો તેને માફ ક્યારે કરીશું? ભાઇ હમણાં, આજ ને આજ. (૩) પણ ગેરઇન્સાફ થતો હોય તો તે દૂર કરવાને, મનમાંથી રીસ ઓછી કરવાને, જો લડવું તો ક્યારે લડવું? ભાઇ કાલે, કાલે, કાલે. (૪) કોઇએ આપણને પૈસા આપીને આપણી લાજ રાખી હોય, તે માણસ પૈસા વગર દુઃખી થતો હોય તો તે પૈસા પાછા ક્યારે આપવા? ભાઇ હમણાંજ આજ ને આજ. (૫) કોઈ માણસ આપણે આપેલા પૈસા પાછા આપે નહિ, ને વાંકું બોલે, અને સામું પણ જુઓ નહિ, તો તેવા માણસ પર કહો કે ક્યારે ફરિયાદી કરવી? ભાઈ કાલે, કાલે, કાલે. (૬) સારા ગુણનાં ઘણાં કામો કરવાં છે, પણ વ્યવહારમાં વખત ન મળે, તો પછી તે ક્યારે કરવાં? ભાઈ હમણાં આજ ને આજ. (૭) ક્રોધ, અપશબ્દો, ફીકર, ગભરામણ, ગુંચવણ ભરેલી પોતાની મેળે મનમાં આવે તો તે મનમાં જઇને ક્યારે આનંદથી રહે? ભાઈ? કાલે, કાલે, કાલે. (૮)

સાર—સારાં કામ આજેજ કરવાં અને નઠારાં કામ માટે આવતી કાલ પર વિચાર રાખવો, મતલબ કે નઠારાં કામ કરવાંજ નહિ.

પાઠ ૮.

અવલોકન=બારીક તપાસ
ખોડું=લંગડું
લાધ્યું=પીઠપર મૂક્યું
ધારી ધારીને=તાકી તાકીને
પારખ્યું=ઓળખ્યું
કેણીમેર=કઇ તરફ
જવાહીર=કીમતી રત્નો (હીરા, માણેક,, લીલમ, પોખરાજ, મોતી વગેરે)
ફકીર=સાંઇ; મુસલમાન સાધુ
ઝાડો=ઝડતી; તપાસ
તપાસ=શોધ
સાક્ષી=સાહેદ
જાદુગર=ધંતર મંતર કે અજાએબી ભરેલા ખેલ કરનાર; ઇલમી
સજા=શિક્ષા
નવાઇ=અચરતી; અચંબો

જાદુ=ઇલમ
ગમ=બાજુ
કાણું=એક આંખ ફુટેલી હોય એવું
આછું=થોડું
લંગડું=ખોડું
અનુમાન=વિચાર કરીને અટકળ કરવી તે
ગમણતી=ગણગણ અવાજ કરતી
વેરાય=કણ છુટા પડે
શાબાશી=ધન્યવાદ
ફેર=તફાવત
ટેવ=મહાવરો

સવાલ—ફકીરને રસ્તામાં કોણ મળ્યું? ફકીરને કેવી ટેવ હતી? ફકીરનું અનુમાન ખરૂં હતું કે ખોટું? ફકીર ગુનેગાર હતો કે નહિ? ફકીરે ઊંટ વિષે શી શી હકીકત કહી? રાજાએ ફકીરને શા માટે છોડી દીધો? અવલોકન કરવાની ટેવથી શો ફાયદો?

સાર—દરેક માણસે દરેક વસ્તુ બરોબર જોવાની તથા તે ઉપર વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી.

પાઠ ૯.

ભલામણપત્ર=સિફારસનો કાગળ
ઉમેદવાર=આશાવાળો
ખોળ=શોધ; તપાસ
વર્તમાનપત્ર=ચાલતા વખતના સમાચારનું છાપું; ન્યુસપેપર
જાહેર ખબર=છપાવીને ખબર આપવી તે
પસંદગી=તપાસ
મહેરબાની=કૃપા; દયા
ભલામણ=સિફારસ; વગ
લાયકી=લાયકાત
લુછી=સાફ કરી
બાજમ=ગાડું બિછાનું
વ્યવસ્થા=સારી ગોઠવણ
સ્વચ્છતા=ચોકખાઇ
દીસી=દેખાઇ; જણાઇ
વિચારવંત=સમજુ
સ્થિતિ=હાલત; દશા
વિનય=નમ્રતા
સભ્યતા=સલુકાઇ
રીતભાત=ચાલચલગત
ઓળંગી=વટાવી
ચોકસ=સાવધ; સંભાળ લઇ વર્તનાર
કાળજીવાળો=ખંતીલો
ધક્કો=હડસેલો
પ્રયત્ન=વધારે મહેનત
શાંત=ધીરજવાળો
લક્ષણ=ટેવ; આદત
મરોડદાર=સારા વલણવાળા (ખડીઓ
રેતદાની-રેતી ભરવાનો
સાવધ=હોશિયાર
ખુલ્લું=દેખીતું
તોલ=પરીક્ષા; તુલના
સદ્ગુણ=સારા ગુણ

સવાલ—શેઠીઆને ત્યાં કેટલાક ઉમેદવારની અરજી આવી? તેમાંથી કેટલાક પાસ થયા? શેઠે કેવી રીતે પરીક્ષા કરી તે કહો. અક્ષર કેવા લખવા જોઇએ? લખાણ કેવું જોઇએ? જે ઉમેદવાર પાસ થયો, તેમાં ક્યા ક્યા ગુણ હતા? તેની પાસે ભલામણપત્ર હતો કે નહિ?

સાર—દરેક માણસને નોકરી પર રાખતાં પહેલાં તેના ભલામણપત્ર પર આધાર ન રાખતાં તેને બોલાવી મંગાવી જાતે તેની ખાતરી કરવી.

પાઠ ૧૦.

ગુજરી ગયા=મરી ગયા
સંકટ=દુ:ખ; વિટંબણા
ઘરેણાંગાંઠાં=ઘરેણાં વગેરે
વેચીસાટી=વેચી કે બદલો કરી
સાધન=સાહિત્ય
સમયે=વખતે
ઉદ્યમે=ધંધે
જિંદગીપર્યંત=મરતાં સુધી
પર્યંત=સુધી
ભાષણ=બોલવું
ગુમાસ્તો=મહેતો
અદેખાઈ=ઝેર; કીનો
વિરૂદ્ધ=સામું; ઉલટું
કસોટી=તોલ; પરીક્ષા
સોદો=માલ; સામાન
ભાવતાલ=કિંમતની પડપુછ
ચાડીચુગલી કાઢવી તે
કંઠી=ડોકમાં પહેરવાનું સોનાનું ઘરેણું
વીસરી=ભૂલી
દળદર=ગરિબાઈ
ફિટાડીએ=મટાડીએ
બોધ=ઉપદેશ
સંતાન=છોકરૂં
મિલ્કત=માલમતા
રવારદારગી=છુપી દલાલી
વારસ=હકદાર

સવાલ—જગમોહન કેવો છોકરો હતો? તેની સ્થિતિ કેવી હતી? એવી સ્થિતિ આવવાનું કારણ શું? જુના ગુમાસ્તાની ચાડીથી શેઠના મનપર શું અસર થઈ? શેઠે જગમોહનની પરીક્ષા કરવા માટે શું કર્યું? જગમોહન ઉપર વધારે વિશ્વાસ શાથી બેઠો? જગમોહનમાં કયો ગુણ હતો? જગમોહનને તેના ગુણનો બદલો શું મળ્યો?

પાઠ ૧૧.

સંસાર=દુનિયાનો વહેવાર
દરવેશ=ફરતો ફકીર; એક જગ્યાએ સ્થિર નહિ રહેનાર ફકીર
ત્યાગ કરીને=છોડીને
તાણ=તંગાશ; ખોટ
ફાટી નીકળતો=ફેલાતો
એકાંતવાસ=એકલા

રહેવું તે
સારવાર=બરદાસ
આખર અવસ્થા=મર-વાનો વખત
દિલસો=ધીરજ
નામીચો=પ્રખ્યાત
બદમાસ=હરામખોર
સંખ્યાબંધ=ઘણુંજ
લુટફાટ=માર મારી લુટી લેવું તે
પવિત્ર=શુદ્ધ
દુરાચરણ=ખરાબ ચાલચલગત
ધાર્મિકપણું=ધર્મ પ્રમાણે ચાલવું તે
અમર=અચળ; કાયમ
રસ્તો=ઉપાય; ઇલાજ
અશક્ય=નહિ બની શકે એવું
મુશ્કેલ=કઠણ; અઘરૂં
ટોચ=શિખર
બોજો=ભાર; વજન
કલ્યાણ=ભલું
લુટ=ખુલ્લી રીતે માર મારીને લઈ લેવું તે
ફરમાન=હુકમ
માથે ચઢાવી=કબુલ કરી
વર્તણુક=ચાલચલગત
અંતે=આખરે

સવાલ—દરવેશની નામના શાથી થઈ? લુટારા પાસે કેટલાં માણસો, ગુલામ તથા દોલત હતી? એ દોલત તેણે શી રીતે મેળવી હતી? દરવેશે ત્રણ પથરા શા માટે ઉંચકવા કહ્યું? લુટારો ખરો સુખી હતો કે નહિ? એ ક્યારે સુખી થયો?

સાર—આપણે બીજાના દુઃખ મટાડવા માટે પ્રયત્ન કરવો.

પાઠ ૧૨.

ખોટા=જુઠા
અજ્ઞાની=સમજણ વગરના
ધારે=માને
ભૂત=મરી ગયા પછી કોઇ માણસ પ્રેતરૂપ થાય તે
ઝોડઝપટથી=ભૂતના સપાટામાં આવવાથી
અરસામાં=દરમિઆનમાં
જીવ ભમી આવ્યો=ચકરી આવી
ચપટી ચપટી=જરા જરા
કડક=સખત
કરડી=સખત; આકરી
અંગારા=સળગતા કોયલા
ઉંધો=અવળો
ચોંટી=વળગી
મંદવાડ=રોગ; બિમારી
પ્રયોગ=અમુક સાધન વડે કંઇ કરી બતાવવું તે; અખતરો
ચીસ=બીકથી બૂમ
સોડે=પીમળે [પાડવી તે
ફાટી જાય=દૂધને ચોખા જુદા પડી જાય

ઉતરી જાય=બેસ્વાદ લાગે	જુક્તિથી=તદબીરથી; યુક્તિથી	ભિનાશવાળી=ભેજવાળી; શરદીવાળી
કસર=ખામી; મણા		

સવાલ—વહેમી લોકોમાં કઈ કઈ જાતના વહેમ ચાલે છે? વહેમ ટાળવાને માટે ક્યા ક્યા પ્રયોગ કરશો? નજર લાગવાનો દાખલો આપો. કુલ્લીનો પ્રયોગ શી રીતે કરશો? નજર બાંધે છે ત્યારે થાળી સાથે વાડકો ક્યા કારણથી ચોંટી જાય છે? નજર બાંધવાથી રોગ સારો થાય છે કે નહિ? રોગ શાથી સારો થાય છે? પાપડ બગડવાનું, દૂધપાક ફાટી જવાનું, અને અથાણું બગડી જવાનું કારણ શું?

પાઠ ૧૩.

નજરે પડે=દેખાય	ભોપાળું=પોકળ; જુઠાણું	મંછા=ઇચ્છા
એકાએક=ઓચિંતું; એકદમ	ડાકણ=ખરાબ નજરની સ્ત્રી; ભૂત થએલી સ્ત્રી; ચુડેલ	મંછાભૂત=મનની ઇચ્છા એજ ભૂત
મૂઠ=ચોટ	ચાળા=નિશાની	શંકા ડાકણ=વહેમ એજ ડાકણ
જીવ=જીવાત	મસાણ=મુડદાં દાટવા બાળવાની જગા	કહેવત=કહેતી
સળો=જીવાત; જીવડાં		વશીકરણ=વશ કરવાની વિદ્યા
અદાવત=દુશ્મનાઈ; વેર	ઠુંઠું=ડાળાં પાંદડાં વગરના ઉભેલા ઝાડનું થડ	
ભુવો=ભૂત કાઢનાર		શુકન=ધાર્યું થવાના ચિહ્ન
ઉતાર=ભૂત, પ્રેત વગેરે કાઢવા માથે ઉતારેલું જે ધાન્ય વગેરે ચકલે મૂકવામાં આવે છે તે	ધડકે છે=ધબકે છે	અપશુકન=નઠારા શુકન
	શોરબકોર=ઘુમાટ	ફોસફરસ=હવા લાગવાથી તરત સળગી ઉઠે એવો પદાર્થ
	વીગત=વાત	
	વિખ્યાત=પ્રખ્યાત	

સમજુતી—જોરથી પવન આવ્યો તેથી નળીઉં ખસી ગયું, ને સહેજ અવાજ થયો. તે સાંભળીને કુતરૂં ભસવા લાગ્યું, તેથી ત્યાં ઘણા માણસો એકઠાં થયાં અને ઘણોજ અવાજ થયો. તેમાં કોઈ માણસ

કહે છે કે મેં ચોર નાસતો જોયો; એવી ખોટી વાતને લોકો લંબાવીને પ્રખ્યાત કરે છે. આમ કહે છે કે ભાઈઓ વહેમની વાતો એવી હોય છે:

સવાલ—ઝાડને મૂઠ મારેલી ક્યારે કહેવાય? ઝાડ મૂળમાંથી એકાએક શા કારણથી પડી જાય છે? ભુવા લોક મૂઠ ઉતારવાને કયો પ્રયોગ કરે છે? અંરાંઓ શા કારણથી ધૂણે છે? મસાણ કાંઠે ભડકા ક્યા કારણથી દેખાય છે? શહેરમાં કે ગામમાં ભડકા શા માટે નથી દેખાતા? તમે વહેમને ખરા માનો છો કે ખોટા? ખોટા માનો છો તો તેનાં કારણ સમજાવો. વશીકરણ એ શું છે? શુકન એ શું છે?

સાર—કોઈપણ જાતનો વહેમ રાખવો નહિ વહેમ રાખવાથી શરીરમાં બેચેની થાય છે, અને તેથી રોગ આવે છે.

પાઠ ૧૪.

તાગ=છેડો; અંત
અપાર-પાર વગરનું
વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન
તૂટી પડશે=નીચે પડશે
કાટકા=કડાકા; ગડગડાટ
ચિરાઈ=ફાટી
ભયંકર=બિહામણા
બનાવ=પ્રસંગ
અતિવૃષ્ટિ=ઘણો વરસાદ
કરાં=બોર જેવાં પાણીનાં બંધાએલાં ટીપાં
હિમ=ઘણી ટાઢ

ધરતીકંપ=જમીનનું હાલવું તે
જ્વાળામુખી=બળતો પહાડ
આનંદકારી=ખુશકારક
મંદ મંદ=ધીમો ધીમો
નિરંતર=હંમેશાં
માફક=અનુકૂળ
અદ્ભુત=નવાઈ જેવું
ચમત્કારી=નવાઈ જેવું
દિંગ=તાજુબ
દિંગ થઈ જઈએ છીએ= અક્કલ કામ કરતી નથી

છેવટ=આખર
અનંત=પાર વગરના
ધોડા=મોટી છોળો; મોજાં
મોજાં ઉતરી જાય=ઓટ થાય
છાયા=પડછાયો; ઓળો
સ્વપ્નવશ=સ્વપ્નાં આવે એવી સ્થિતિમાં પડેલા
આત્મા=જીવ
ખોળીઆમાં=શરીરમાં
ભયભીત=બીકથી બીધેલા

સવાલ—આકાશનો છેડો ક્યાં છે? તારા કેટલા છે? તારા આપણી પૃથ્વી કરતાં મોટા છે કે નાના? મોટા છે તો નાના શા કારણથી દેખાય છે? પૃથ્વી મોટી કે આકાશ? વીજળી શું છે? ધરતીકંપ શા કારણથી થાય છે? ભયંકર બનાવો ગણાવો. આપણા શરીરમાં ક્યા ક્યા ચમત્કારી બનાવો બને છે? સ્વપ્નું એ શું છે?

પાઠ ૧૫.	બ્રહ્માંડ=વિશ્વ; બધી દુનિયા જેમાં છે તે ગોળ	આપોઆપ=પોતાની મેળે
સત્તા= બળ; શક્તિ	સમર્થ=જોરાવર	અમુક=હરેક; ચોક્સ
વિસાતમાં=ગણતરીમાં	કાર્યો=કામ	આધારે=આસરે
અમલ=હુકમ	વ્યાપી=ફેલાએલો	હેતુ=મતલબ
ઈંદ્રિયો=જે વડે જ્ઞાન અને કર્મ થાય છે તે. (જ્ઞાનેંદ્રિય પાંચ છે. આંખ, કાન, નાક, જીભ, ચામડી. કર્મેંદ્રિય પાંચ છે. મોં, હાથ, પગ, ઉપસ્થ, ગુદા.)	સર્વશક્તિમાન=જે બધું કરી શકે તે	નિયમસર=નિયમ પ્રમાણે
	સર્વવ્યાપી=બધે ઠેકાણે હોય તે	ન્યાયી=ઈન્સાફી
	સર્વજ્ઞ=બધું જાણનાર	દયાળુ=દયાવાળો
		આરોગ્ય=તંદુરસ્ત
		સોસવું=ખમવું
		પાપ=ઈશ્વરની આજ્ઞાથી ઉલટું કરવું તે

સવાલ—પૃથ્વી ઉપરના પદાર્થનો અનુભવ આપણને શાથી થાય છે? ઈંદ્રિયો કેટલી જાતની છે અને તે કઈ કઈ? આ જગતની રચના કોણે ઘડી છે? પરમેશ્વરને મોટો અને જોરાવર શાથી સમજવો. પરમેશ્વર સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ શાથી કહેવાય છે? જગત જે નિયમો વડે ચાલે છે એ નિયમો કોણે બાંધ્યા છે? જગત ક્યા બે મોટા નિયમોને આધારે ચાલે છે? એ નિયમોનાં નામ કહો. પરમેશ્વર ન્યાયી, માયાળુ, દયાળુ છે તે તમે શાથી કહો છો. પરમેશ્વર ક્યારે નારાજ થાય? પાપ એટલે શું? ઈશ્વરી નિયમો પાળવાથી શો ફાયદો?

સાર—પરમેશ્વર સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, સમર્થ, ન્યાયી, માયાળુ ને દયાળુ છે.

પાઠ ૧૬.

ધ્રુવ=ઉત્તાનપાદના પુત્ર
નિસાસો=આશા ભંગ થયેથી જીવને જે અકળામણ થાય છે તે
વિસામે=વિચારે
કેરો=નો
રાજીઓ=રાજા
રાજન=રાજા
નરપતિ=રાજા
સુણો=સાંભળો
પૃથ્વીપતિ=જગપતિ;રાજા
હૈડે=હૈયામાં
ન માય=લેવાય નહિ
ધારો=રાખો
પ્રજા=રૈયત
ઉદર=પેટ
મેહ=વરસાદ; મેઘ
માગ્યા મેહ=જોઇતો વરસાદ
તમદેશ=તમારા મુલકમાં
વેશ=દેખાવ
લીલા=આબાદ
લીલા રાજ=આબાદ રાજ
ભોગવો=ચલાવો
સોય=તે
વચન=બોલ
સધીર=ધીરજવાળાં
નયણે=આંખોએ
નયણે વહે અતિ નિર=આંખમાંથી ઘણાં આંસુ પડે
વદે=બોલે
રૂદે=મનમાં
ટાળો=મટાડો
દયાળ=દયાળુ
સંચર્યો=ગયો
મૂઢમતિ=મુર્ખાઇ
પરવરી=ચાલી; નીકળી
અપરાધ=ગુનો
મંદમતિ=ઓછી અક્કલ
દુભવ્યો=નારાજ કીધો
સાધ=સાધુ; સજ્જન
પરહર્યા=તજ્યા
ગૂઢ=ખિચોખિચ; ઘાડું
વિકરાળ=ભયંકર; બીક લાગે એવું
કિરણ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ
સંચર્યું=ગયું
નીરખું=જોઉં
અજસુત=નારદ;બ્રહ્માનો પુત્ર
ભૂપત ભણી=રાજા પ્રત્યે
કુળ=વંશ
નગર=શહેર
અવાસ=રહેઠાણ
નિશદિન=રાત દહાડો
ચરણે ચાંપી=પગે દાબી
નીરખે=જુએ
તન=શરીર
સફળ હવો=સાર્થક થયો
તારણહાર=તારનાર

પાઠ ૧૬. ઉત્તાનપાદ રાજા ને નારદ ઋષિ.

ધ્રુવજીના પિતાને નિસાસા નાખતા જોઇને નારદ ઋષિ મનમાં વિચાર કરે છે, કે હે રાજા ! તું પોતે દુનિયાનો માલીક છે, તો પછી તમને શું દુઃખ છે ? નારદ ઋષિ કહે છે, કે હે ! રાજા, તમે સાંભળો. તમે મોટા રાજા છતાં તમને આટલું બધું શું દુઃખ છે, કે હૈડામાં શ્વાસ પણ માતો નથી !

તમારો દેખાવ આસ્થાથી સેવા કરવા લાયક છે. તમે રૈયતનું પોષણ કરો છો. તમારા દેશમાં જેવો જોઇએ તેવો વરસાદ આવે છે, છતાં આટલું દુઃખ શા વાસ્તે રાખો છો ! (૧) તે આબાદ રાજ ભોગવો. તને તે કાંઈ દુઃખ હોય ! એવાં ધીરજ આપનારાં વચન નારદ ઋષિએ કહ્યાં તોપણ રાજાની આંખમાંથી ઘણાં આંસુ પડે છે. (૨) રાજા કહે છે, કે ઋષિ સાંભળો. મારો છોકરો જંગલમાં ગયો તેથી મારે મન ઘણું દુઃખ થાય છે, માટે તમે દયાળુ તે દુઃખ મટાડો. (૩) મેં બહુ મુર્ખાઇ કરી તેથી બાળક વનમાં જતો રહ્યો. મેં ઓછી બુદ્ધિવાળાએ એ પવિત્રનું મન નારાજ કર્યું, એવો મેં ગુનો કીધો છે. (૪) એ કારણથી મેં નિસાસા નાખ્યા અને મને ચિંતા થાય છે, કે બિચોબિચ બિહામણું જંગલ હશે ત્યાં મારો છોકરો એકલો કેમ રહેશે ? (૫) જેનું મોં ઘણું કોમળ છે, એટલે જે ઘણો નાજુક છે, તે સુરજનો સીધી લીટીનો પ્રકાશ કેમ વેઠશે ? (સુરજનો તાપ શી રીતે વેઠશે ?) મારૂં બધું સુખ ધ્રુવજી સાથે ગયું તેથી હું નિસાસા નાખું છું. (૬) તમે દયાળુ તે દુઃખ મટાડો કે જેથી એક વાર છોકરાને મારી નજરે જોઉં, રાજાનાં એવાં વચન સાંભળીને નારદ ઋષિ રાજા પ્રત્યે બોલ્યા. (૭) તારા વંશમાં ધ્રુવ જન્મ્યો તેથી તારી જિંદગીને ધન્ય છે. જે માતાને પેટે જન્મ્યો તે માતાને પણ ધન્ય છે, રાજા તને ધન્ય છે, કે તારે ત્યાં ધ્રુવ અવતર્યો. (૮) જ્યાં ધ્રુવ

જન્મ્યો છે, તે શહેરને અને તે મહેલને પણ ધન્ય છે. જે માણસને ધ્રુવની સોબત છે, તેને પણ ધન્ય છે. જે ધરતીપર પગ મૂકીને ધ્રુવજી ચાલે છે, ત્યાં તે ધરતીને પણ ધન્ય છે એમ કહીએ. (૯) રાત દહાડો ધ્રુવજીના દર્શન કરે છે, તે પક્ષીને અને જંગલને ધન્ય છે, હે રાજા ! તારૂં જીવ્યું સાર્થક થયું, કે તારે ત્યાં એકોતેર પેઢી તારનાર જન્મ્યો છે. (૧૦)

પાઠ ૧૭.	રહેલો પત્થર.	સાહસ=અવિચારી કામ
આગબોટ=વરાળથીચાલતું મોટું વહાણ; સ્ટીમર	ગાબડું=મોટું કાણું	ડોલ=સઢ ચઢાવવાનો થાંભલો
વિલાયત=ઇંગ્લાંડ	કપ્તાન=વહાણ કે આગબોટનો વડો અમલદાર	જળચર=પાણીમાં રહેનાર
ખાસ=જુદી	વીર=બહાદૂર	
ખલાસી=વહાણ હાંકનાર	અવકાશ=વખત	પ્રસંગે=વખતે
એકંદરે=બધુ મળીને	ગડબડાટ=ઘુમાટ; શોરબકોર	ફરજ=ધર્મ; કર્તવ્ય
ભરદરીએ=દરીઆની અધવચે; દરીઆની વચોવચ	પડઘમ=એક વાજીંત્ર	અમર=કાયમ; અચળ
	તુતક=આગબોટનો આગલો ઉપલો ભાગ	યાદગીરી=નામના
મુસાફરી=સફર		ફરમાન=હુકમ
હંકારવામાં=ચલાવવામાં	દૃઢ મનથી=પાકા વિચારથી	કીર્તિસ્તંભ=યાદગીરી રહેવાને માટે ઉભો કરેલો ચણતરનો થાંભલો
સપાટી=ઉપલો ભાગ		
ખડક=પાણીમાં ટેકરી	ખડખડાટ=બકવાટ	

સવાલ—આગબોટ નજીક આવી પહોંચી એટલામાં શું થયું ? કપ્તાને અને લશ્કરના અમલદારે શું કર્યું ? કેટલાં બચ્યાં ? જળચર પ્રાણીનાં નામ દો. ખલાસી અને સિપાઇનું નામ શાથી અમર રહ્યું ? એમનું નામ અમર રાખવા માટે કોણે શું કરાવ્યું ?

સાર—દરેક માણસે પોતાની ફરજ ખરા અંતઃકરણથી બજાવવી.

પાઠ ૧૮.

ફરતો=ચોગરદમ
કોટ=ઈંટોથી બાંધેલી ઉંચી જાડી મજબુત દિવાલ
કાબેલ=હોશિયાર
મિસ્તરી=મુખ્ય કડીઓ કે સલાટ
સુલતાન=મુસલમાન રાજા; પાદશાહ
અજાયબ તરેહનો=નવાઇ જેવો
દહાડાના અંતે=સાંજે
ચણતર=ચણવાનું કામ
ભેદ=છુપી વાત; ભરમ
હીકમત=જુગતી; તદબીર; ચતુરાઈ ભરેલો ખેલ
બેઠેકે=મુકામે
ઇલિમ=જાદુ
બેશક=નક્કી; જરૂર
આજીજી=કાલાવાલા
ઝારી=નાળચાવાળી લોટી
ઇલમી=જાદુગર; મંત્ર જંત્ર જાણનાર.
નિર્ભય=ભય વિનાનું
સ્થાનક=ઠેકાણું; જગા
કબુલાત=વચન; કોલ

સવાલ—અહમદશાહ કોણ હતો? તેણે કયું શહેર વસાવ્યું? કોટ બંધાતો હતો તે પાછો શા કારણથી ઉખડી જતો હતો? ઉખડી જવાનું કારણ સુલતાનના જાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે શું કર્યું? માણેકનાથ કોણ? અમદાવાદમાં તેની જગા હાલ ક્યાં છે?

પાઠ ૧૯.

પ્રમાણિક=વાજબી રીતે ચાલનાર
કંટાળો=તિરસ્કાર; ત્રાસ
નામુંઠામું=લેવડદેવડનો હિસાબ
આડું અવળું=ખરૂં ખોટું
વ્યાજવટાવ=વ્યાજ વગેરે
વટાવ=ખોટને બદલે કંઈ પણ રકમ લેવી કે આપવી તે
દફતર=હિસાબના ચોપડા
ખિન્ન=દુ:ખી; દીલગીર
સદ્બુદ્ધિ=સારી બુદ્ધિ
તત્કાળ=તરતજ
ફુલાતો=ખુશ થતો
ખોળ=શોધ; તપાસ
અબે=એ; અલ્યા
બનીઆ=વાણીઆ
ચલ બે=ચાલ
બતા=દેખાડ
કીધર=ક્યાં
આનાકાની=હા ના
મિજાજ ગયો=ગુસ્સે થયો
ફેરવી તોળ=વાત ફેરવ
જીસકુ=જેને
દો=બે
પાગળ=મૂર્ખ
કરતો હરતો=કારભારી
સાખ=આબરૂ

સવાલ—જ્યાનને દુકાનનું કામ જોઈ કંટાળો આવવાનું કારણ શું? દુકાનમાં એક દિવસ શી બીના બની? પટલનો હિસાબ કેવી રીતે ગણ્યો? થોડી વાર પછી બીજો શું બનાવ બન્યો ને તેનું પરિણામ શું આવ્યું? મીઓ વાણીઆને મુકાને કેમ જતો રહ્યો? ગુમાસ્તાને શેઠે શા માટે કાઢી મૂક્યા? શેઠની સાખ શાથી વધી? ગુમાસ્તાને ઠગાઈનું શું ફળ મળ્યું?

સાર—(૧) ઠગીને લેવાની દાનત રાખવી નહિ. (૨) મશ્કરી કરવી નહિ. (૩) હંમેશાં પ્રમાણિકપણે ચાલવું.

પાઠ ૨૦

ખરું કામ=વ્યાજબી કામ
છાતી ચલાવનાર=હિંમત કરનાર
કાને=સાંભળવામાં
આર=ભમરડાની નીચે લોઢાની પાતળી સળી હોય છે તે
નકશો=ગામ કે દેશનો ચીતરેલો નમુનો
મશ્કરી=મજાક
નિંદા=કોઈનું બુરું બોલવું તે
મોઢું ઉતરી ગએલું=ઝંખવાએલો
કસુર=ગુનો; ચૂક
વંકાવું=મેળ ન રાખવો
શરમ=માન; સહે
હાંસી=મજાક; મશ્કરી
છાપ=અસર
ચાહે=ઇચ્છે
ચાલ=રીતભાત; વર્તણુક
કજીઓ=ટંટો
દુર્ગુણ=અનીતિ

સવાલ—જયાનંદને જીવણરામ, ચુનીલાલ અને મહેતાજીના છોકરા સાથે અણબનાવ થવાનું કારણ શું? એમાં વાંક કોનો હતો? જયાનંદના વખાણ મહેતાજીએ શા માટે કર્યાં? **સાર**—(૧) વાજબી રીતે ચાલવું. (૨) ખરી વાતમાં કોઈની પણ શરમ રાખવી નહિ.

પાઠ ૨૧.

વિક્રમાજીત=જીતાય નહિ એવો વિક્રમ
અજીત=જીતાય નહિ એવો
મેવાડ=ઉદેપુર; [રજપુતસ્તાનમાં શહેર છે.]
છંદ=નઠારી ટેવ
વ્યવસ્થા=ગોઠવણ
પટાવતો=રાજના મુખ્ય સરદારો
ઠાર મારવું=જીવ લેવો
ધાવ=ધવરાવનાર બાઈ
દાવો=હક
રણવાસ=રાણીઓને રહેવાની જગા; જનાનખાનું

યોજવા=કરવા
બાળહત્યા=બાળકને મારી નાખવું તે
નિર્દોષ=બીન ગુનેગાર; અપરાધ વિનાનો
દયાજનક=દયા ઉપજાવે એવા
હ્રદય પીગળવું=દયા આવી
ઘાતકી=ક્રૂર; નિર્દય
વર્ણન=બયાન; હકીકત
કલ્પાંત=ઘણું રડવું કકળવું તે; રડારોળ
રાજભક્ત=વફાદાર; પોતાના રાજ કે રાજાનું હમેશાં રૂડું તાકે અને કરે એવી
કોસ=ગાઉ
હજામ=વાળંદ; રાત
આસરો=મદદ; સહાયતા
ભાળ=ખબર પત્તો
રક્ષણ=સંભાળ
જીવ્યું=જિંદગી
સાર્થક=સફળ
સર્વસ્વ=સઘળી માલમતા
સુપરત=સોંપણ
ચર્ચાય=ફેલાય; પ્રસરે
પરિણામ=ફળ; છેવટ
હદવાળી=આખર કરી
પન્નુ=પાનું; એક જાતનું રત્ન

સવાલ— વિક્રમાજીતને શા માટે મારી નાખ્યો ? ઉદેસીંગ કોનો છોકરો ? ઉદેસીંગનો જીવ લેવાનું વનવીરે શા માટે ધાર્યું ? ઉદેસીંગનો બચાવ કેવી રીતે થયો ? પન્નાએ ઉદેસીંગને કોને સોંપ્યો ? શેઠે ઉદેસીંગને રાખવાનું કારણ શું ? **સાર**—આપણી ફરજ ખરા અંતઃકરણપૂર્વક બજાવવી અને તે બજાવવામાં પાછી પાની કરવી નહિ.

પાઠ ૨૨

ઝલાકો=ઘણા જિલ્લા, એજન્સિ અને સંસ્થાન મળીને થએલો ગવર્નરના તાબાનો ભાગ
સૈકો=સો વરસનો કાળ
સુકાની=સુકાન ફેરવનાર
ગફલત=બેપરવા
ખડક=પાણીમાં ઢંકાએલો પત્થર
નિશ્ચે=નક્કી; નિરધાર
બચવાના=ઉગારવાના
ઇરાદો=મનસુબો
નીમ્યો=નીમણુક
યુક્તિ=તદબીર; કળા; હિકમત
સંખ્યા=ગણતરી
માન્ય રાખી=કબુલ કરી
મોતને શરણે ગયા=મરી ગયા
આજીજી=કાલાવાલા
રાહ=વાટ; વાર
શિર=માથું
એકલદોકલ=એકલો
ચિંતા=ફીકર; ધાસ્તી
છાતી ભરાઇ આવી=રડવું આવ્યું

ઉત્તર=જવાબ
કબુલ કર્યું=માન્યું
સંસાર માંડયો નથી= બૈરી પરણ્યો નથી
કોડ=હોંસ; ઉમંગ
નિયમ=ઠરાવ
બાઝી=વળગી
આગ્રહ=હઠ; કાલાવાલા
છક=દિંગ; ચકિત
હડસેલી મૂક્યો=ધક્કો મારી ફેંકી દીધો
બંધુ=ભાઇ
ધર્મ=ફરજ
બંધુ ધર્મ=ભાઇ તરીકેની ફરજ
સહીસલામત=સુખરૂપ; અડચણ વગર
યોજના=ગોઠવણ

સવાલ--ગોવા ક્યાં છે? ગોવામાં હાલ કોનું રાજ્ય છે? પોર્ટુગીઝ લોકો ક્યાંના રહેવાસી? વહાણ શાથી ખડક સાથે અથડાયું? ખોરાક વધારે દિવસ ચલાવવા માટે નવા ટંડેલે શું યોજના કરી? ચોથા ચિઠ્ઠીમાં કોનું નામ નીકળ્યું? તે પાણીમાં પડ્યો કે નહિ? નહિ પડવાનું કારણ શું? એના ભાઇને પડવાની રગ શા માટે આવી? તે મરી ગયો કે નહિ?

સાર--ભાઇઓએ એક બીજા પર હેત રાખવું જોઇએ.

પાઠ ૨૩

ચિત્રશાળા=ચિત્રકામ શીખવાની નિશાળ
ચિત્ર=છબી
ઉપરના=ઉપલા
ચિત્રકળા=ચિત્રકામ
શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ; સૌથી સરસ
તોલે=બરોબરીમાં
અદેખો=બીજાનું સારૂં જોઇ બળે એવો
સમાન=બરોબર; જેવો
કીર્તિ=આબરૂ; માન
કલંક=એબ; બટ્ટો; ડાઘ
અનેક=એકથી વધારે; ઘણા
ગપો=જુઠી વાતો
દિન પર દિન=દરરોજ
હરિફાઇ=બરોબરી
નકલ=ઉતારો; કોપી
બળિએલ=મનમાં બળ્યા કરે એવો
વખોડવું=ખોડ કાઢવી
વડાઇ=મોટાઇ; માન
જન્માષ્ટમી=શ્રાવણ વદ આઠમ; ગોકળઆઠમ; કૃષ્ણનો જન્મ દિવસ.
અદેખાઇ=ઇર્ષા; વેર;
પંચ=કોઇ પણ વાતનો નિવેડો કરવાને પાંચ અથવા વધારે શખ્સની મંડળી; લવાદ
કળા=હુન્નર, કસબ
કલ્પ્યો=કલ્પના કીધી; ધાર્યો
ટાપુ=બેટ
બાળા=છોકરી

સાંખી=ખમી; સહન કરી
શોભા=ખુબસુરતી
શાંત થયું=નિરાંત વળી
દશા=હાલ; વલે
રૂબરૂ=હજુર
પીછી=ચીતરવાની કલમ
છુપી=છાની; ગુપ્ત
પીછી છુપી ન રહે=
 ક્રમ જણાઇ આવે
ઠરાવ=નિશ્ચય
ચિત્રકાર=ચિતારો
બેદરકારી=બેપરવા
ઉત્તેજન=પુષ્ટિ; મદદ
ઉત્તેજન દાખલ=ઉત્તેજન
 માટે
અભિપ્રાય=વિચાર; મત
નિરાશ=નાઉમેદ
વીલે મોઢે=ફિક્કે ચહેરે;
 ઝંખવાણો પડીને
અદેખાઇનું મોં બાળો=
 અદેખાઇ ન કરો.

સવાલ—ચિત્રશાળામાં શું શીખવાય છે? ઉપલા વર્ગમાં કેટલા વિદ્યાર્થી હતા? ચિત્રકળામાં કોણ હોશિયાર હતું? એની હોશિયારી જોઈ કોણ અદેખાઇ કરતું અને કોણ તેની બરોબરી કરવા પ્રયત્ન કરતું? ત્રિભુવનની આબરૂને કલંક લગાડવાને માટે કોણે શું યોજના કીધી? પ્રાણજીવનનો સ્વભાવ કેવો હતો? ચિત્રશાળામાં શી જાહેર ખબર ચોઢેલી હતી? દરેકે ઇનામ મેળવવા માટે કેવી તરેહનાં ચિત્ર કાઢયાં? કોનું ચિત્ર સૌથી સારૂં હતું? ઇનામ કોને મળ્યું? એ ઇનામના રૂપીઆ કોને આપવામાં આવ્યા અને શા માટે? પ્રાણજીવનને નિશાળમાંથી શા માટે કાઢી મૂકયો?

સાર—જે પોતાનું ભલું ચાહતા હોય તેમણે હંમેશાં હરિફાઈ કરવી પણ અદેખાઈ કરવી નહિ.

પાઠ ૨૪.
સુવાક્ય=સારૂં વચન;
 સારી વાણી
સ્નેહ=હેત; પ્રીતિ
સદૈવ=હંમેશાં; નિત્ય.
વાધે=વધે; થાય
કુવાક્ય=નઠારૂં વચન;
 નઠારી વાણી
લાધે=મળે; થાય
વિવેક=સલુકાઈ; ડહાપણ;
 સારા નરસાનો વિચાર
આણી=લાવી
યાર=મિત્ર; ભાઈ
ઉચ્ચાર=બોલ
વિશ્વ=દુનિયા; જગત
વખાણે=તારીફ કરે;
 સ્તુતિ કરે; માન આપે

કીર્તિ=આબરૂ
જનો=માણસો
પડે=હલકે દરજ્જે ઉતરે; ગરિબાઇમાં આવે; પડતી થાય
ચડે=મોટે દરજ્જે આવે; સુખી થાય; ચડતી થાય
વડે=થી; થકી
પ્રજા=લોક; રૈયત
પાળે=પોષે
ઘુડ=ઘુવડ
ઉચ્ચારનું=બોલનું
ભલી=સારી
ભલાઈ=ભલમનસાઇ
બુરાઈ=નઠારાપણું; વેર, દુશ્મનાવટ

અમૂલ્ય=કીમતી; જેની કિંમત ન થઇ શકે તે
મૂલ=કિંમત
લગાર=થોડી
પળી=ચાંગળું
રે=અરે
માનવી=માણસ
વેણ=શબ્દ; બોલ
વેણ મૂકવું=શબ્દ બોલ્યો
ગળાય=ગળી જવાય
થૂકયું=થૂકેલું
વિમાસશો=પસ્તાશો; દીલગીર થશો
હાણી=નુકસાન; ખરાબી; પાયમાલી; હાનિ
છરા=બંદુકમાં ભરવાની ગોળી

છેદ=ઘા; જખમ
સુઝે=માલમ પડે
રૂઝે=મટે; સારો થાય; નવી ચામડી આવે
કોઠી=મોટી બરણી
મટે=સારી થાય
તોપ તણો=તોપનો
ભડાકા=અવાજો
હવા વિષે=હવામાં
હડાકા=સપાટાબંધ
તાણી=ખેંચી
વદો=બોલો
વણસે=બગડે
ભાર તોલ=માન; આબરૂ; વક્કર

પાઠ ૨૪ વિચારીને બોલવા વિષે.

સમજુતી—સારૂં વાક્ય બોલવાથી હંમેશાં પ્રીતિ વધે છે, નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી હંમેશાં કજીઆ થાય છે; માટે હે ! ભાઈ મનમાં જરા સલુકાઈ લાવીને જે બોલ બોલો તે વિચારીને બોલો. (૧) સારૂં વાક્ય બોલવાથી આખી દુનિયા તારીફ કરે, પણ નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી માણસો આપણી આબરૂ જાણે નહિ. પ્રાણીની પડતી અને ચઢતી જીભથીજ (બોલવાથીજ) થાય છે. માટે હે ! ભાઈ જે બોલ બોલો તે વિચારી બોલો. (૨) જુઓ લોકો પોતાને ઘેર પોપટ પાળે છે, પણ ઘુવડ

પક્ષી પોતાના માળામાં પણ નચિંતે સૂઈ શકતું નથી: એજ બોલનું કારણ જાણ. માટે (૩) સારી જીભથી (સારૂં બોલીને) ભાઈ ભલમનસાઈ મેળવ. નઠારી જીભથી (નઠારૂં બોલવાથી) લોકો નઠારૂં બોલે છે. પછી તે ગરીબ હોઈ કે રાજાનો છોકરો હોય, કે રાણી હોય તોપણ લોકો નઠારૂં બોલે છે. માટે૦ (૪) સારૂં વાક્ય બોલવાથી દૂધ, દહીં અને ઘી આપશે, અને જેની કિંમત ઘણી હશે તેની થોડી કિંમત લેશે, પણ નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી કોઈ ચાંગળું પાણી પણ નહિ પાય; માટે૦ (૫) અરે માણસ તું મોઢેથી જે શબ્દ બોલ્યો તે જેમ તેં થુંકેલું થુંક ફરીથી ગળાતું નથી, તેમ તે બોલેલો બોલ પાછો ખેંચી લેવાતો નથી, જો એવી વાણી હશે તો પસ્તાશો અને નુકસાન થશે. માટે૦ (૬) છરાના ઘાનો ઉપાય માલમ પડે, પણ નઠારા વાક્યનો ઘા કદી રૂઝાતો નથી. (તે બોલ મનમાંથી જતો નથી) જેમ કાચની કોઠી કાણી હોય તે જેમ આખી થતી નથી તેમ. માટે૦ (૭) સારો કે નઠારો તોપનો અવાજ હવામાં સપાટાબંધ ચાલ્યો જતો હોય, તો તમે કહો કે તેને કેમ ખેંચી શકાય! મતલબ કે ખેંચી શકાય નહિ. તેમ બોલેલો બોલ પાછો ખેંચી શકાતો નથી, માટે૦ (૮) વિચારીને શબ્દ બોલો તો કામ કદી પણ બગડે નહિ. દલપતરામ કવિ કહે છે, કે જે સારા માણસો છે, તેજ ભાર વકકર રાખે છે. મતલબ કે વિચારીને બોલે છે.

પાઠ ૨૫.

પરિણામ=છેવટ; ફળ
કેફી=કેન ચઢે એવો; માદક
અસર=ફળ; પરિણામ
પ્રમાણ=માપ
તદ્દન=બીલકુલ
અશક્ત=શક્તિ વગરનું; કમજોર
વ્યસની=ટેવવાળો
મુશ્કેલ=અઘરૂં.
સુસ્તી=બેચેની; આળસ
રસ્તો=ઉપાય; ઇલાજ
વપરાશ=વાપર; ઉપયોગ
કસુંબો=અફીણનું પાણી

રિવાજ=ધારો
જ્ઞાતિ=જાત
પ્રસંગોએ=વખતે
જુસ્સો=જોમ; જોર
હૃદય=લોહીનો ટાંકો
જ્ઞાનતંતુ=મગજને ખબર પહોંચાડનારા તાંતણા
આંતરડું=પેટના ડાબા છેડાથી તે ગાંડની ફુક્કી લગીની નળી
ઉત્તમ=સૌથી સરસ; શ્રેષ્ઠ
અંશ=ભાગ
પાસ=અસર
અકાળ=કવખતે
સેવન=કામમાં લેવું તે
સંભાળ=બરદાસ
છૂટથી=મરજી મુજબ
ખલેલ=હરકત; અડચણ
તંદુરસ્તી=સુખાકારી
બંધી=મના; મનાઇ
ચોકી=પહેરો; તપાસ
ઇજારો=પરવાનો; પરવાનગી; કંટ્રાક્ટ
ઇજારદાર=ઇજારો રાખનાર; કંટ્રાક્ટર
બદી=દુરાચરણ; ખરાબ ટેવ

સવાલ-અફીણ એ કેવો પદાર્થ છે? અફીણ ખાવાથી શું શું નુકસાન થાય છે? અસલના વખતમાં અફીણ ખાવાની ટેવ કેવી રીતે પડતી હતી? ઘરડા માણસો શું સમજીને અફીણ ખાય છે? બાળાગોળી આપવાથી શું નુકસાન? ક્યા વર્ગની સ્ત્રીઓ અફીણનો ઉપયોગ કરે છે? સ્ત્રીઓ બાળકને શા માટે અફીણ ખવડાવે છે? અફીણથી થતું નુકસાન અટકાવવા માટે સરકારે ક્યા ક્યા ઉપાયો લીધા છે? **સાર**—અફીણ ખાવાની ટેવ પાડવી નહિ.

પાઠ ૨૬.

સંન્યાસી=બ્રાહ્મણ સાધુ થએલો હોય તે
પ્રવાસે=મુસાફરીએ
સંધ્યાકાળ=સાંજ
નગર=શહેર
સરકારવાડા=રાજ કુટુંબને રહેવાની જગા
વ્યાઘ્ર=વાઘ
ચર્મ=ચામડું
વ્યાઘ્રચર્મ=વાઘનું ચામડું
આરામ=વિસામો
રાજવાડો=રાજ કુટુંબને રહેવાની જગા
જ્ઞાન=સમજ; અક્કલ
માર્ગે=રસ્તે
ગોચી=ગરદન
એકાએક=ઓચિંતો; એકદમ
ગરબડાટ=શોરબકોર
સ્વામીજી=મુરબ્બીજી
મુકામ=વાસ
પરંતુ તોપણ
ઇશ્વરકૃપાથી=પરમેશ્વરની

મહેરબાનીથી	અત્રે=અહીંઆ	આસન=પાથરણું
સવાલ જવાબ=વાદવિવાદ	સ્થિર=કાયમ; અચળ	રાતવાસો=રાતના મુકામ
સંબંધ=બાબત; વિષે	ભેદ=તફાવત; ફેર ફરક	કરવો તે

સવાલ—સંન્યાસીએ ક્યાં મુકામ કર્યો ? સરકારવાડાને શું સમજી મુકામ કીધો ? સંન્યાસી રાજવાડાને ધર્મશાળા શા કારણથી કહેતો હતો ?

સાર—આ દુનિયામાં આપણે મુસાફર જેવા છીએ.

પાઠ ૨૭.	વાત વાંચનાર	ઉદાસ થયા
નગરચર્ચા=નગરના	કથા=ઈશ્વર સંબંધી	વતન=જાગીર
લોકોમાં ચાલતી વાત	વારતા	હક=માલકી; દાવો
વેશ=પોશાક	ફુલાયો=મગરૂર થયો	દસ્તાવેજ=ખત; લખત
અચ્છે હો=સારા છો	વાણી=બોલવું; ભાષણ	જાગીર=ઈનામમાં મળેલી
અબે=એ	રસ=લહેજત; મિઠાશ	જમીન
તેરા ચલે=તારૂં ચાલે	શ્રોતા=કથા સાંભળનારા	જપત=કબજ
માર ડાલીઓ=મારી	લોક	બંદેનવાજ=ગુલામ પર
નાખજે	આંસુ ધારા વહે છે=રડે છે	મહેરબાની કરનાર
પાદરી=ખ્રિસ્તી ધર્મનો	ભાવિક=શ્રદ્ધાળુ; આસ્થા-	તાંબાપતરા=તામ્રપત્ર
બોધ કરનાર	વાળાં	પ્રસન્ન=ખુશ
ઉપદેશ=બોધ; શિખામણ	કોમળ=નાજુક	પ્રથમ કરી આપ્યું=
ભાષણ=વ્યાખ્યાન	ફીકા પડી ગયા=ઝાંખા	બહાલ રાખ્યું; મંજુર
પુરાણી=ઈશ્વર સંબંધી	પડ્યા; મોં ઉતરી ગયું;	કીધું; કબુલ રાખ્યું.

સવાલ—અકબર બાદશાહે નગરચર્ચામાં શું શું જોયું ? રાજાએ નગરચર્ચા શા માટે જોવી જોઇએ ? પુરાણી શાથી ફુલાયો ? પાછળથી પુરાણી ફીકો કેમ પડ્યો ? રાજાએ દેશાઇની જાગીર શા માટે કબુલ રાખી ?

સાર—રાજાઓએ-અમલદારોએ વેશ બદલી નગરચર્ચા જોવી જોઇએ.

પાઠ ૨૮.	સતી=સદ્‌ગુણી સ્ત્રી	સા'ય=મદદ
દુઃખ=આપદા; સંકટ	સ્વામી=ધણી	અર્થ-કામ
આણીએ=લાવીએ	હરી ગયો=છાની રીતે લઈ ગયો	સરશે=થશે
ઘટ=શરીરરૂપી ઘડો	મસ્તક=માથાં	ભીડ=સંકટ; આપદા
ઘડીઆ=બનાવ્યાં	છેદાઈ=કપાઈ	સમર્યા=સંભાર્યા
ટાળ્યાં=મટાડ્યાં	લુટાણી=લુટાઈ	અંતરજામી=મનની વાત જાણનાર; પરમેશ્વર
નવટળે=મટે નહિ	સતવાદીઓ=સાચું બોલનારો	ભાવટ=દુઃખ; જંજાળ; આપદા
રઘુનાથજી=પરમેશ્વર	નીચ=હલકા	ભૂધરે=પૃથ્વી ધારણ કરનારે; પરમેશ્વરે
જડીયાં=વળગાડ્યાં	હરિને=પરમેશ્વરને	
ભમ્યાં=ભટક્યાં; રખડ્યા	ભજો=ભજન કરો	
ખોગવ્યાં=ગુમાવ્યાં;ગાળ્યાં		
નિદ્રા=ઊંઘ		

પાઠ ૨૭. સુખદુઃખ મનમાં નહિ લાવવા વિષે.

સમજુતી—સુખ અને દુઃખ મનમાં લાવવા નહિ. કારણ કે તે શરીરની સાથે વળગેલાં છે, એ કોઇનું મટાડેલું મટતું નથી, કારણ કે ઇશ્વરે વળગાડેલું છે. માટે સુખ અને દુઃખ મનમાં લાવવા નહિ. (૧) નળરાજા જેવો મરદ નથી, ને દમયંતી જેવી સતી સ્ત્રી નથી, કે જેઓ અર્ધે વસ્ત્રે જ્યાં અનાજ ને પાણી મળે નહિ એવાં જંગલમાં રખડ્યા, માટે૦ (૨) પાંચ પાંડવ જેવા ભાઇઓ કે જેને દ્રૌપદી સ્ત્રી હતી, તેમણે પણ બાર વરસ વનવાસ વેઠ્યો, અને કોઇ દિવસ સુખે ઊંઘ્યા નહિ, માટે૦ (૩) સીતા જેવી સતી સ્ત્રી નહિ, કે જેના રામજી ધણી હતા, તે સતીને રાવણ લઇ ગયો, તેથી સતી ઘણું દુઃખ પામી, માટે૦ (૪) રાવણ જેવા રાજા જેને મંદોદરી સ્ત્રી હતી; તે રાવણના દશ માથા કપાઈ ગયાં ને બધી લંકા લુટાઇ ગઇ, માટે૦ (૫) હરિશ્ચંદ્ર

રાજા સત્યવાદી હતો અને તેને તારાલોચની રાણી હતી. તેણે હલક્ક માણસને ત્યાં પાણી ભર્યું (મતલબ કે મજુરી કરી) એવાં તેને ઘણાં દુ:ખ પડયાં, માટે૦ (૭) જુઓ ઇશ્વરે આગળ ઘણી મદદ કરી હતી, તેથી જણાય છે કે આપણું કામ પણ થશે. એવું સમજીને ઇશ્વરનું ભજન કરો, તે મદદ કરશેજ; માટે૦ (૭) દરેકને જ્યારે આપદા પડી ત્યારે તેમણે ઇશ્વરને યાદ કીધા ત્યારે નરસિંહ મહેતાના ધણીએ-ઇશ્વરે (શ્રીકૃષ્ણે) તેઓની આપદા ટાળી હતી. માટે૦ (૮)

પાઠ ૨૯.

જિંદગીસુધી=મરતાંસુધી
સોદો=માલ
ભટકતો=રખડતો
ભાવ=કિંમત; મૂલ
રકઝક=તકરાર
મજલ=મુસાફરી
હેરાન=દુ:ખી
ઘણે રસ્તે=ઘણે ઠેકાણે
બંદર=નદી કે દરીઆ કિનારે આવેલું શહેર કે જ્યાંથી ઘણો માલ વહાણ વાટે આવજા થતો હોય તે
રાન=જંગલ
પડપુછ=તપાસ
મફત=વગર પૈસે
ટંગાઇ=લટકાઇ

પાઠ ૩૦.

સોદાગર=વેપારી
લાગલુંજ=તરતજ
તાલ=દાવ; લાગ
ઝિલાતો=ખમાતો; વેઠાતો
ગરાસીઓ=ઇનામી જમીનવાળો રજપુત
કરગરીને=કાલાવાલા કરીને; આજીજી કરીને
પાછડયા=અકળાયા
અતિશય=ઘણોજ
લોભે લક્ષણ જાય=લોભ કરવાથી સારા ગુણ નાશ પામે
સરિતા=નદી
નીર=પાણી
સિંધુ=દરીઓ
સમાય=સમાવેશ થાય
પૂર્ણ=પુરૂં
નવ=નહિ
તૃપ્તિ=સંતોષ
તણી=ની; છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય
આશા=આશ
અંતરમાં=મનમાં
જામે=ફેલાય; થાય
જગદીશે=જગતના ધણીએ; પરમેશ્વરે
કરૂણા=મહેરબાની; મહેર
ઘટતું=લાયક
છતું=સીલકમાંનું
પાસનું=પાસેનું
ખોય છે=ગુમાવે છે

સમજુતી—ઘણી નદીઓનું પાણી દરીઆમાં સમાઈ જાય છે; તોપણ સમુદ્રનું પેટ ભરાતું નથી. તેમ લોભી માણસને પૈસા મળે છે તોપણ તે સંતોષ પામતો નથી; તેને પાંચ રૂપીઆ મળે છે, તો તે દસ મળવાની આશા રાખે છે. જેને જે લાયક હોય તેને તે પરમેશ્વરે અંદેરઆની કરીને આપેલું હોય છે, તે જતાં પણ લોભી માણસ લોભમાં ને લોભમાં પોતાની પાસે સીલકમાં હોય છે તે પણ ગુમાવે છે.

સવાલ—લોભીઆને કોણ ઓળખતું હતું? લોભીઆએ બીજે ગામથી માલ લાવવાનો ઠરાવ શા માટે કર્યો? નાળિએર માટે ક્યાં ક્યાં ગયો અને શું શું જવાબ મળ્યા? લોભીઓ શાથી મરી ગયો?

સાર—અતિ લોભ એ પાપનું મૂળ છે.

પાઠ ૩૧.

પ્રતાપ રાણો=મેવાડનો રાજા
અસલ=જુની
રાજધાની=પાટનગર
તળેટી=પહાડના મૂળ આગળની જગા
શૂરો=શૂરવીર: બહાદુર
શરણે=તાબે
ખેદ=દીલગીરી: અફસોસ
કુળ=વંશ: ઓલાદ
કન્યા=કુંવારી છોકરી
પણ=બાધા: નિયમ
પુરતાં=જોઇએ તેટલાં
સાધન=સાહિત્ય
આરંભી=શરૂ કરી
પરાક્રમ=બહાદુરી
સેના=લશ્કર; ફોજ
તજવીજ=તપાસ
છુપે છુપે=છાને છાને
તૂટી પડતો=એકદમ હલ્લો કરતો
ખૂટતાં=ઓછાં થતાં
ગુફા=બખોલ
ધાસ્તી=ફીકર; બીક
ટળવળતા=ટળવળાટ કરતા
ભાણું=જમવા માટે પીરસેલી થાળી
ધીરજ=સબુરી; શાંતિ
દુ:ખની અંદર=દુ:ખને વખતે; દુ:ખમાં
જાસુસ=છુપી તપાસ રાખનાર: બાતમીદાર
ઠાક=ભપકો
જાળવી=સાચવી
દરજ્જા=ઓદ્ધા
લહાણું=કંઇ વહેંચવું તે
ધન્ય=શાબાશ
ગ્રંથકાર=પુસ્તક બનાવનાર
દોલત=પુંજી

ખાનદાન=ઉંચું કુળ	ખાતરી=ભરોસો	દેહ મુક્યો=મરી ગયો
તંગી=તંગાસ; ખોટ	સોગન=કસમ [ત્યાર.	દેશદાઝ=દેશ લાગણી;
નિભાવ=ટકાવ	સ્વતંત્ર=છુટો;આપ અખ-	સ્વદેશાભિમાન

સવાલ—ઈ. સ. ૧૫૬૮ અને ૧૫૭૬માં શી બીના બની? ઉદેસીંગ ક્યાં રહેતો હતો? પ્રતાપે શું પણ લીધું? ઉદેપુર કોણે વસાવ્યું? પ્રતાપ બીજે દેશ જવાનો શા માટે વિચાર કરતો હતો? પ્રતાપને કોણે મદદ કરી અને શા માટે? પ્રતાપને મદદ મળ્યા પછી તેણે શું કર્યું? મરતી વખતે પ્રતાપનો જીવ કેમ અકળાતો હતો? પ્રતાપને ક્યારે સંતોષ થયો? ભામશાને શા માટે શાબાશી ઘટે છે?

સાર—(૧) પોતાના કુળની આબરૂ સાચવવા માટે ગમે તેટલું દુઃખ પડે તોપણ તે સહન કરવું. (૨) સ્વદેશાભિમાન રાખવું.

પાઠ ૩૨.		
	મુદ્દત=વખત	કોશીશ=યત્ન; મહેનત
નિયમસર=નિયમ પ્રમાણે	કાળજી=ખંત; ચેતક	વહેવાર=કામકાજ
વખતસર=વખત પ્રમાણે	ભંગ થાય=તૂટે	ઇતરાજી=ગુસ્સો; કરડી
ચડતી=આબાદી	ગેરહાજર=હાજર નહિ તે	નજર
આધાર=આશરો	બહાના=ઓઠાં; નિમિત્ત	અમૂલ્ય=અણોજ કીમતી
ગોટાળો=ગરબડ	મુશ્કેલી=અડચણ	વર્તવાની=ચાલવાની
પ્રયત્ન=ઘણી મહેનત	અણગમતી=નાપસંદ	અગત્ય=જરૂર
આરંભવું=શરૂ કરવું	બાબતો=વિષયો	કેળવણી લીધાથી=વિદ્યા
ખલેલ=હરકત; અડચણ	કીમતી=અમૂલ્ય	ભણવાથી
ઠરાવેલા=નક્કી કરેલા	નિયમિતપણે=મુકરર	સસ્તાં=સોંઘાં
અમુક=ચોક્કસ	કરેલા નિયમ પ્રમાણે	અસુરા=મોડા
નાતર=અડચણ	આરામ=વિસામો	રાહ=વાટ

સવાલ—પોષણુનો તથા ચઢતીનો આધાર શાના ઉપર છે ? કામ કરવાની કેટલી રીત છે અને તે કઈ કઈ ? પહેલી રીતથી શું નુકસાન થાય ? બીજું કામ ક્યારે શરૂ કરવું ? વાયદા પ્રમાણે કામ પુરૂં કરવા માટે આપણે શું કરવું ? નિયમ પ્રમાણે કામ કરવાથી શો ફાયદો ? નિયમ પ્રમાણે કામ કરવામાં શું કીમતી ગણવું જોઇએ ? આપણે નિશાળે મોડા જઇએ તેથી આપણા સિવાય બીજાને નુકસાન થાય ખરૂં ? અને થાય તો તે શી રીતે ? નાનપણમાં મોડું કરવાની ટેવ પડે તો મોટપણમાં શો ગેરલાભ થાય ? નિયમ પ્રમાણે વર્તવાની જરૂર શાથી જાણવામાં આવી ? શરમ ભરેલું ક્યારે કહેવાય ?

સાર—નિયમસર અને વખતસર કામ કરવાની ટેવ પાડવી.

પાઠ ૩૩.

માજી=જુનાં; પહેલાંના
સ્વર્ગવાસ થયો=ગુજરી ગયા
સંતાન=છોકરાં
હયાત=જીવતાં
મમની=પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલનાર
પાઠસાળા=ઉંચું જ્ઞાન આપનારી શાળા
પડે=પોતે
તરુણ—જુવાન
દાઝ=લાગણી
પરીક્ષા=તોલ; કસોટી
નૌકાશાસ્ત્ર=વહાણ ચલાવવાની કળા
સફર=મુસાફરી
રક્ષણ=રક્ષણ કરનાર
મરાદની=પુરુષને શોભે તેવી
અટકાવ=બાધ; હરકત
છુટ=રજા; પરવાનગી
પંથ=ધર્મનો માગ
દેવલોક પામ્યા=ગુજરી ગયા
પ્રાર્થના=માગણી [પંથ
સંપ્રદાય=ધર્મનો માર્ગ;
પ્રસિદ્ધ=જાણીતા
સલાહકારક=સલાહ આપનાર

સવાલ—હિંદના માજી શહેનશાહનું નામ શું ? એમનો જન્મ તથા સ્વર્ગવાસ ક્યારે થયો ? રાજમાતા અલેક્ઝાંડ્રાને ઓળખાવો. શહેનશાહ ૭ મા એડવર્ડના હાલમાં કેટલા કુંવર તથા કુંવરીઓ હયાત છે ? માજી શહેનશાહમાં કઈ કઈ ઉંચી શક્તિઓ હતી ? લશ્કરી સિપાઈના

. શા ધર્મ છે એ માછ શહેનશાહ શાથી જાણતા હતા? મહારાજા એડવર્ડ શા તરીકે જગજાહેર છે? મહારાણી વિકટોરિઆ શા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે?

સાર—આપણી પાસે ઘણી દોલત તથા જાગીરો હોય તોપણ મોજમઝાને આળસમાં વખત ગુમાવવો નહિ.

પાઠ ૩૪	કાયર=હેરાન	અવયવો=ભાગો
ઠીંગણો=બટકો	મુર્ખાઈ=બેવકુફાઇ	ચલણ=સત્તા
વરવો=બેડોળ; કદરૂપો	હાંસી=મજાક	ખોડ=ખાંપણ એબ
દોષ=ગુનો; વાંક; ખામી	અન્યાય=ગેરઇન્સાફ	કૃતિ=કરેલું તે; કામ
શેખી=પતરાજી	લંગડો=પગે ખોડિલાળો	રચના=બનાવટ.
ખોડ=ખાંપણ; ખામી	બાડો=જેની આંખની કીકી ત્રાંસી હોય તે	સંપૂર્ણ=પુરેપુરૂં
આતુર=હોંસીલો		રૂપ=દેખાવ
શિષ્યો=વિદ્યાર્થીઓ	મુંગો=જેનાથી મોઢે બોલાય નહિ તે	કોશીશ=મહેનત
પ્રશ્ન=સવાલ		

સવાલ—કેશવલાલને હસવું કેમ આવ્યું? મોતીલાલે હસવા માટે ના કેમ કહી? કેશવલાલને શું દાખલો બતાવ્યો? મોતીલાલે શું કહ્યું? કેશવલાલે પોતાની ખાતરી કરવા માટે કોને પૂછ્યું? નિશાળમાં મહેતાજી પધારે ત્યારે કેવો વિવેક કરવો જોઇએ? મહેતાજીના મનમાં એજ પ્રશ્ન વિષે આજે વિચાર શા કારણથી આવ્યો? ખોડખાંપણ કે બુદ્ધિની ખામી હોય તેની મશ્કરી શા માટે નં કરવી તે સમજાવો. કઇ વાતમાં શરમાવું અને કઇ વાતમાં ન શરમાવું?

સાર—શરીરની ખોડ અથવા બુદ્ધિની ખામી જોઇ કોઇની મશ્કરી કરવી નહિ. કારણ કે એ પરમેશ્વરની મજાક કર્યા જેવું છે.

પાઠ ૩૫	મૂળ=અસલ	જવાબ આપે એવો.
વિનોદી=આનંદી	હાજર જવાબી=તરતજ	

વિનોદ=આનંદ
શુળી=ફાંસી
વિનંતી=અરજ
વિદાય કર્યા=પાછા કાઢ્યા

જહાંપનાહ=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર; પાદશાહ
નામદાર=પ્રખ્યાત;નામીચા
ખડકી=ગોદવી

બંદેનવાજ=ગરીબ પર મહેરબાની રાખનાર
બેઅદબી=અવિવેક
સડ=દિંગ; છક

સવાલ—અકબર પાદશાહ ક્યારે ગેરવાજબી હુકમ કરતો? બીરબલ તે હુકમ કેવી યુક્તિથી ફેરવાવતો? પાદશાહે એક દિવસ શું હુકમ કીધો? શા કારણ? બીરબલ પાસે કોણ આવ્યા? શુળી જોવા માટે પાદશાહને શા માટે તેડી ગયો? પાદશાહે કઇ કઇ ધાતુની શુળી જોઇ? તે જોઇને પાદશાહે શું પૂછ્યું? બીરબલે શું જવાબ દીધો? અકબરે પોતાનો હુકમ શા માટે ફેરવ્યો? **સાર**—દરેક માણસે વખત વિચારી કામ કરવું.

પાઠ ૩૬

કાનડી=કાનડાના રહેવાસી
દક્ષિણી=દક્ખણના રહેવાસી
ગુજરાતી=ગુજરાતના રહેવાસી
કાઠિઆવાડી=કાઠિઆવાડના રહેવાસી
કચ્છી=કચ્છ પ્રાંતના રહેવાસી
શીઆ સુન્ની=મુસલમાની ધર્મના પંથ
ચહેરો=મોંનો સકો; શીકલ

પહેરવેશ=પોશાક
રિવાજ-ધારો
અનુસરતા=મળતા
વર્ણ=જાત
ચોટલી=શીખા
જુલ્ફા=લટીઆ
સાફ=આખું; બધું
ચોરણો=પગે બેસતો ને જાંઘે પહોળો લેંઘો
કંમરે=કેડ પર
ભેટ=કેડથી પગ સુધી લટકતું લુગડું વીંટાળવું તે
ઇજાર=સાંકડા પાયચાનો લેંઘો

ઘાઘરો=ફરતો ઘેરવાળો ચણીઓ
ઓઢણું=છોકરીને ઓઢવાનું લુગડું
લાજ કાઢે છે=માથાપર ઓઢેલો છેડો મોંઢાપર લાવે છે.
સુરવાલ=પાટલુન
સદરો=ટુંક બાંહેનું મોટું પહેરણ
કસ્તી=પારસી લોક ઊનની વણેલી પાટી કમર પર બાંધે તે; જનોઈ

[illegible]=બીજી વારમાં

હથેવાળો=વરકન્યાના હાથે હાથ મેળવીને

ખાંડું=કન્યાને માંડવે વરરાજા ન જતાં બે ધારવાળી તરવાર મોકલવામાં આવે છે તે

વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો તે સ્ત્રી; રાંડેલી

હલકી વર્ણો=નીચ જાતિ (કોળી દુબળા વિગેરે)

છુટ્ટી=રજા

માટી=માંસ

બાધ=હરકત; અડચણ

શબ=મુડદું; લાસ

દખમું=ભસ્તુ; પારસીના મુડદાં મુકવાનો કુવો

બોલી=ભાષા

રોટી=રોટલી

બિજે હોળીગે=રોટલી

સવાલ—મુંબઈ ઇલાકામાં મુખ્ય વસ્તી ક્યા ક્યા લોકોની છે? હિંદુઓના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય? મુસલમાનોના કેટલા ભાગ પાડી શકાય? એ ભાગ શા ઉપરથી પડ્યા છે? એ ત્રણ જાત ઓળખવાની નિશાની આપો. એ ત્રણે જાતોના રિવાજ સમજાવો. ગુજરાતમાં ક્યા લોકો દારૂ પીએ છે. તથા માંસ ખાય છે? એ ત્રણે જાતનાં બરાં ઓળખવાની નિશાની આપો. બોલી વિષે કહેવત બોલો અને તેનો દાખલો આપો.

સાર—દેશ દેશના રીતરિવાજ તથા બોલી જુદી હોય છે.

પાઠ ૩૭

વિશ્વામિત્ર=ગાંધી રાજાના પુત્ર; સાત ઋષિમાંના એક

વસિષ્ટ=રામચંદ્રના ગુરુ

જાણીતા=જાહેર; નામીચા

કુળગુરુ=રાજગોર; પુરોહિત

મૃગયા=શિકાર

આશ્રમ=મઠ

આવકાર=આદરમાન

વાનીનું=વસ્તુનું

કામધેનુ=ઇચ્છેલી વસ્તુ આપનાર ગાય

માગણી=માગું

બળાત્કારે=જોર જુલમથી

અગણિત=ઘણુંજ

વીર=યોદ્ધા

તપોબળ=તપ વડે જે શક્તિ મળે છે તે

રાજબળ=રાજ વડે જે શક્તિ મળે છે તે

વિસાત=ગણતરી

પદવી=ઓદ્ધો

રાજપાટ=રાજગાદી

ભારે તપ=મોટું તપ

ભૂલથાપ=ભુલાવો

ભંગ=નાશ

બ્રહ્મર્ષિ=બ્રાહ્મણ ઋષિ થયો હોય તે
રાજર્ષિ=રાજાએ માન્ય કરેલા ઋષિ
નિર્મળ=ચોકખું
સિદ્ધિ=મેળવવી મુશ્કેલ એવી વસ્તુ કે શકિત (એ આઠ પ્રકારની ગણાય છે. અણિમા મહિમા, ગરિમા, લઘુમિ પ્રાપ્તિ પ્રાકામ્ય, ઈશિત્વ, વશિત્વ

સવાલ—વિશ્વામિત્ર કોણ હતા? એ ઋષિ શી રીતે થયા? વિશ્વામિત્રને કઇ પદવી મેળવવાની ઇચ્છા થઈ અને શા ઉપરથી? વિશ્વામિત્રની વાત કહો.

સાર—(૧) ઘણી મહેનત કરવાથી ધારેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) જેનામાં ક્રોધ અને માનની ઇચ્છા હોય છે તેનામાં સારા ગુણ આવતા નથી.

પાઠ ૩૮

ખસેડવા=દૂર
વિઘ્ન=હરકત; અડચણ
કામ હાથ પર લે=કામની શરૂઆત કરે
કાયર=નાહિંમતવાન
અમર=મરે નહિ એવું
પરવા=દરકાર; [કાયમ
આગ્રહ=મંડયા રહેવું તે; ફરી ફરી કરવું તે
ઠાર મારીશ=જીવતો મારીશ
ફ્રાન્સ=યુરોપખંડની પશ્ચિમમાં એક દેશ છે
ઇજનેર=બાંધકામનો જાણનાર
સંયોગિભૂમિ=બે મોટા જમીનના ભાગને સાંધનારો જમીનનો સાંકડો ભાગ
પાધરાં=સીધાં
નહેર=નદીમાંથી પાણી લઇ જવા ખોદેલી ખાડી
છાતી=હિંમત
મહાભારત=ઘણું કઠણ
ખ્યાલ=વિચાર
બેશક=નકકી
સીધી=હબસી નામે એક જાતના લોક
તોડ=નિકાલ; ફેંસલો
ફેડયાં=દૂર કીધાં
તરીકે=ગણીને; માનીને
અગર=અથવા; કે
ગુલામગીરી=ગુલામ કરવાનો રિવાજ
સફળ થયો=પાર પડયો
એક સામટા=એકદમ
ગુલામ=વેચાતો લીધેલો ચાકર

સવાલ—બાયલો તથા હિંમતવાન કોને કહેવો? ક્યા ક્યા

માણસો હિંમતવાન થઇ ગયા અને તેમણે શું શું કામો કર્યાં ? તેમને શું શું હરકતો નડી ? ગુલામ વેચવાનો ધંધો કોણે બંધ કરાવ્યો ? ગુલામગીરી ક્યા સનમાં બંધ થઇ ?

સાર—જે કામ આરંભવું તે પુરૂં થતાં સુધી છોડવું નહિ, ને હિંમત હારવી નહિ.

પાઠ ૩૮

પટરાણી=રાજાની મુખ્ય રાણી
કાં=કેમ
પરોવાયું=લાગ્યું
ચાતક ચકવા=એક જાતનાં પક્ષી
અતિદિન=હમેશાં; નિત્ય
ખર=ગધેડા
ઘુવડ=એક જાતનું પક્ષી; ઘૂવડ (એનાથી દિવસે દેખાતું નથી)
નિજ=પોતાનો
વાસ=રહેઠાણ; મુકામ
નિજ વાસ=પોતાનો મુકામ
હરાયો=હરામનો; ધારેકો
વતન=જાગીર
જતન=રક્ષણ
વિસ્તારી=લંબાવી
ગુંજામાં=ગજવામાં
દી=દિવસ
ભો=બીક; ભય
આકળા=ગાભરા
સેતરંજ=બુદ્ધિબળની રમત
દીનોનાથ=ગરીબનો ધણી; પરમેશ્વર
પટ=કકડો; દાવ; ખેલ
લહાવો=ઓરીસો
શૂર=શૂરાતન; બહાદુરી
પડશે તેવા દેવાશે=જેવું દુઃખ પડશે તેવો તેનો ઇલાજ થશે
જુદ્ધ=યુદ્ધ; લડાઇ
જીદ=હઠ; આડાઇ
દાવો=હક; માલકી
રણવાસ=જનાનખાનું
રણસંગ્રામ=લડાઇનું મેદાન
સિંહણ=સિંહની માદા
પાણી=બળ; જોર
બાણ=તીર
ચોટ=દાવ; નિશાન
ભાગ્યે=જવલ્લે; ક્વચિત
કાચી=ઓછી; થોડી
ખીલાને જોરે=ધણીની હુંફથી
પલોટાવું=મહાવરો થવો
વિદ્યા=હુન્નર; કળા
ખાળો=અટકાવો
હારે=સાથે
જશ=કીર્તિ; આબરૂ
કાળજાં ફાડશે=પેટમાં ધારેકો પડશે
શમી=મટી; દૂર થઇ

સવાલ—પ્રતાપસિંહ શા કારણથી ઉદાસ હતા? કોને ચિંતા હોય અને કોને ન હોય એ વિષે ઘણા કવિઓ શું કહે છે? રાણી અને પ્રતાપસિંહ વચ્ચે શું શું વાદવિવાદ થયા?

સાર—(૧) ધણીઆણીએ ધણીના હુકમને તાબે થવું. (૨) સ્વદેશ પર પ્રેમ રાખવો.

પાઠ ૪૦

સ્વદેશ=પોતાનો દેશ
સ્વદેશપ્રીતિ=પોતાના દેશ પર પ્રેમ
ભલી=રસાળ; ફળદ્રુપ
આર્યભૂમિ=ભરત રાજાનો મુલક; ભરતખંડ; આર્યાવર્ત, હિંદુસ્તાન
વિષે=માં
જેહ=જે
કે'તા=કહેતા
ભલો=સારો
ભોમ=ભૂમિ; જમીન
પ્રાણ=જીવ
મુએ=ભાન વગરનો
ભૂમિ=પૃથ્વી
ભારે=બોજારૂપ
દાઝ=લાગણી; દયા
શુષ્ક=સુકું. સ્નેહ વગરનું
હૈયુ=મન
વજ્ર=કઠણ; પત્થર
લેવું દેવું=લેણદેણ
કદાપિ=કદાચ
લક્ષ્મીવાળો=ધનવાન; તવંગર; પૈસાદાર
વડો=મોટો
વૈભવી=વૈભવવાળો
રાજવી=રાજા
રૂપાળો=ખૂબસુરત; દેખાવડો
તથાપિ=તોપણ
વિવેકી=ખરું ખોટું સમજનાર
વખાણે=તારીફ કરે
કાગ=કાગડા
પ્રમાણે=પેઠે
સ્વદેશી=પોતાના દેશનો
વડો=ખરો; સાચો
ટાળે=મટાળે; દૂર કરે
પાળે=પોષે
કલ્યાણમાં=ભલામાં; સારામાં
લેખે=ગણે; માને
પુરા પ્રેમથી=ખરા હેતથી
પેખે=જુએ; ઓળખે
વિદ્વતા=પંડિતાઈ; વિદ્વાનપણું
વાપરી=ખર્ચી
દેશ દાઝે=દેશની લાગણી માટે
લોક લાજે=લોકની શરમથી
સ્વદેશાભિમાની=પોતાના દેશનું અભિમાન ધરી કરેલાં
વૃથા=ફોકટ

જન્મ=જિંદગી; જીવતર	કાળ=વખત	હર્ષનાં=હરખનાં;
ખોયો=ગુમાવ્યો	ગાળી=ગુમાવી	આનંદનાં
કમાણી=સાર્થક; પેદાશ	સ્વદેશ=પોતાને વતને	આંસુ=આંખમાંથી પડતું
વિદેશે=પરદેશે	વિયોગી=છુટા પડેલાં	પાણી
વસીને=રહીને	ભેટી=મળી	ના'વે=આવે નહિ

પાઠ ૪૦ પોતાના દેશ પર પ્રેમ.

સમજુતી—સારા ભરતખંડમાં હંમેશાં રહેતો હોય તેમાં કોણ બિચારો હશેકે જે "મારો દેશ સારો છે, મારી ભૂમિ સારી છે, એ મને જીવથી હંમેશાં વહાલી છે" એમ નહિ કહેતો હોય ? (મતલબ કે બધાજ કહે છે) (૧) કયો અક્કલ વગરનો પૃથ્વીને ભારે મારતો હશે ? તો કે જેને દેશની લાગણી જરા પણ નથી, જેનું મન હંમેશાં સુકું ને કઠણ પત્થર જેવું હોય છે, અને જે એમ જાણે છે કે મારે કંઇ લેવું દેવું નથી, એવો માણસ. (૨) કદાપિ તે ઘણો પૈસાવાળો હશે, મોટા વૈભવવાળો. રાજા કે રૂપાળો હશે તોપણ તેને વિવેકી માણસ વખાણે નહિ. તે કાગડા અને કીડાની પેઠે ગુજરાન ચલાવે છે. (૩) જે દેશીના દુઃખ મટાડે, હજારો માણસોનું હંમેશાં પોપાણ કરે, વળી લોકોના લાભમાં પોતાનો લાભ ગણે, તેને ખરો સ્વદેશી જાણવો. કહો કે તેને ખરા હેતથી કોણ નહિ જુએ ! (મતલબ કે બધાજ જુએ) (૪) જે વિદ્વાન માણસે દેશની લાગણીને માટે વિદ્યાનો ઉપયોગ કીધો નથી. જે પૈસાદારે લોકોની શરમથી એક પાઈ પણ ખરચી નથી, જેણે સ્વદેશાભિમાનનાં કામો કીધાં નથી, તેણે પોતાની જિંદગી નકામી ગુમાવી અને શું કમાયો ! (મતલબ કે કંઈજ નહિ) (૫) પરદેશમાં રહીને ઘણો વખત ગુમાવીને જે સારો ભાગ્યશાળી હોય તેજ પોતાને

દેશ જાય અને છૂટાં પડેલાં સગાં અને ભૂમિને હેતથી મળે તે વખતે કહો કે કોને હરખનાં આંસુ નહિ આવે? (મતલબ કે બધાનેજ આવે)

પાઠ ૪૧.

છાંટોએ=જરાપણ
ઉદ્ધત=ગમે તેમ ચાલનાર
હજુરી=પાસે રહેનાર નોકર
ઉંચે ઉડવાના સાંચા=બલુન
વીત્યા=ગયા
આતુરતા=ઇંતેજારી
હોજ=પાણીની મોટી ટાંકી
પ્રતિબિંબ=કાચ કે પાણીમાં દેખાતી સામી છબી
જાગીર=કામના બદલામાં મળેલી જમીન

સવાલ—અક્કલબાજખાંમાં અક્કલ કેટલી હતી? એની અક્કલની વાત કહો.

સાર—ઉપરીઓ અવિચારી હોય ત્યારે તાબાના માણસોએ સમયસૂચકતા વાપરી કામ કરવું.

પાઠ ૪૨.

મધરાત=વચલી રાત; રાતના બાર વાગતાંનો વખત
ફેરણી-ચોકી; ફેરી; રોન
ધાંટા=બૂમ
ફડાફડ=ફડફડ
બંબાવાળા=બંબો રાખનાર
નીસરણી=સીડી
માંડીને=ગોઠવીને
પથારી=બિછાનું
રૂંધાઇ=ગુંગળાઇ
તાજો વા=ચોકખી હવા
જાગૃતિ-ભાન; શુદ્ધિ
લાગ=દાવ; વગ
વાડાની ભીંત=વંડો
પાધરોજ=તરતજ
હડસેલો=ધક્કો
ધ્રૂજતાં=થરથરતાં
ફેરા=આંટા
છાતીવાળા= હિંમતવાન
અણીશુદ્ધ=વગર ઇજાએ સહીસલામત
જોખમ=સંકટ
સૂંઢ=કપડાંની નળી
આંકડી=ખેંચીને પાડવાનું ઓજાર
ગોટાળો=ગરબડ
ઓલવાઇ-બુઝાઇ

સવાલ—રાત્રે સિપાઇઓ કેમ ફરતા હતા? તેઓના જોવામાં શું આવ્યું અને તેઓએ શું કર્યું? સુથારના ભાઈબંધે કેટલા માણસના જીવ બચાવ્યા અને શી રીતે? ક્યા ક્યા માણસના જીવ બચાવ્યા?

સાર—મિત્રને આફત વખતે મદદ કરવી, એ આપણી ફરજ છે.

પાઠ ૪૩.

મૃગજળ=ઝાંઝવાનું પાણી; ખરૂં પાણી નહિ પણ હવાના તપવાથી દેખાતું પાણી
કરડા=સખત
પાધર=સપાટ
પ્રદેશ=મોટો દેશ
વિચિત્ર=તરેહવાર
દેખાવ=ભાસ
આબેહુબ=મૂળને પુરે-પુરો મળતો
ભર ઉનાળામાં=ફાગણ ચૈત્રમાં
ભાસ=દેખાવ
ખારાઘોડા=એ વીરમગામ પાસે ગામ છે. (અહીં વરાગડું મીઠું પાકે છે)
માહીતગાર=જાણીતા
મિનારા=બુરજ
ઘુમટ=અર્ધગોળ શિખરવાળું ઢાંકણ. (એનો દેખાવ ઉઘાડેલી છત્રીના ઉપલા ભાગ જેવો હોય છે)
ભોમીઓ=રસ્તો બતાવનાર; જાણીતો
ચકિત=સ્તબ્ધ; દિંગ
પ્રવાસી=મુસાફર

સવાલ—મૃગજળ તે શું? તેથી લોકો કેમ ભુલાય છે? ક્યા લોકો મૃગજળને ઓળખી શકે છે? મૃગજળને લીધે કેવા કેવા દેખાવ માલમ પડે છે? મૃગજળ તથા એને લીધે જે દેખાવ દેખાય છે તેનું કારણ સમજાવો. મૃગજળ ક્યાં ક્યાં દેખાય છે, ને ક્યારે દેખાય છે?

સાર—મૃગજળ એ ખરેખરૂં પાણી નથી, પણ હવાના તપવાથી મેદાનમાં અથવા રેતીના રણમાં દેખાતું પાણી છે. આ દુનિયા મૃગજળ જેવી છે, કારણ મૃગજળને લીધે ખરા દેખાવો ન હોવા છતાં દેખાય છે, તેમજ દુનિયા આપણને દેખાય છે.

પાઠ ૪૪.

મહિમા=મોટાઈ
ગુફા=બખોલ
કોહલું=ફાડી ખાનારૂં જાનવર
સુઝી આવ્યો=માલમ પડયો
આંતર્યો=ઘેર્યો.
માથાથી પગ સુધી=ઘણીજ
ઝાળ=ગુસ્સો; ક્રોધ; રીસ
લાલચોળ=રાતા
નાલાયક=બદમાસ
અબઘડી=હમણાં ને હમણાં

કુઇ=નાનો કુવો	ઘોષ=સામો અવાજ	નથી; નબળું પડે છે;
ગ્રીવા=ડોકું	બાથ ભીડવી=સામા થવું	ઉતરતું છે.
ગર્જના=ગડગડાટ	પાણી ભરે છે=હિસાબમાં	

સવાલ—દુર્દાંતસિંહ પોતાનું ગુજરાન શાથી ચલાવતો ? રોજ કેટલા પશુ મારતો હતો ? બધા પશુઓએ મળી શું વિચાર કીધો ? ક્રોલલાએ શું યુક્તિ વાપરી ? **સાર**—(૧) બુદ્ધિ આગળ જોર કંઇ વિસાતમાં નથી. (૨) શેરને માથે સવાશેર હોય છે માટે અહંકાર કરવો નહિ.

પાઠ ૪૫.	ધાર કોદાળી જેવી ને બીજી શંક્વાકારની હોય છે)	સુધરાઈ ખાતું= મ્યુનિસિપાલિટિ
નળ=લોઢા કે ચિનાઈ માટીનાં ભુંગળાં	છીણી=ધાતુ કાપવાનું ઓજાર	જંગી=ઘણી મોટી
જન્મારામાં=જિંદગીમાં	પેચ=આંટો	સગવડ=જોગવાઇ
ઠેર ઠેર=ઠેકાણે ઠેકાણે	સકાવો=કોક; ચકલી	વરાળયંત્ર=વરાળથી ચાલતો સંચો
ટાંકી=હોજ	ટોટી=ખોલી	જોડાણ=સંધાણ
જલદેવ=ભાગ્યેજ	દડદડ=ધડધડ	આગ=લાહ્ય
તીકમ=જમીન ખોદવાનું ઓજાર; (એની એક		બોધ=ભાન; સમજ

સવાલ—શહેરમાં મીઠું પાણી નળ વાટે ક્યાંથી આવે છે ? ટાંકી ઉંચી બાંધવાનું કારણ શું ? નળનું જોડાણ શી રીતે કરે છે તે સમજાવો. મીઠા પાણીના નળથી શો લાભ ? નદીના મુખ આગળ કુવા નહિ ગળાવાનું કારણ શું ? **સાર**—પાણી વગેરે પ્રવાહી પદાર્થ જેટલી ઉંચાઈએથી આવે તેટલી ઉંચાઇએ ચઢી શકે છે. પ્રવાહી પદાર્થોમાં સરખી સપાટીએ રહેવાનો ગુણ છે.

પાઠ ૪૬.	આરોગ્યતા	બિમારી=રોગ; વ્યાધિ
તંદુરસ્તી=સુખાકારી:	સબળ=મજબુત	મરડો=પેટમાં દુઃખીને

ઝાડા થવાનો રોગ
સંઘરણી=વારે વારે ઝાડા થવાનો રોગ
અભાવ=અરૂચી;અપ્રીતિ
મધુરૂ મધુરૂં=જરા જરા
શોખ=ઇચ્છા
ખુલાસો=સમાધાન
ખાટલે પડેલા=માંદા; બિમાર

લાગણી=દાઝ; દયા
ચાંપતા=તરતજ; લાગલા
કાસળ=મૂળ; જડ
ભર=ગીચ; ઘણી
ઉકરડા=છાણ મૂત્ર વગેરે કોહડાવવાની જગા
જાજરૂ=સંડાસ
થાળું=મથાળું; કુવાના ઉપર છાબંધ ઢાળ

પડતું બાંધેલું હોય તે
ગંદકી=ગોજવાડ
મરી=ઉતરી
જંતુ=ઝીણાં જીવડાં
રોગી=રોગવાળાં
કોઢ=ઢોર બાંધવાની જગા
વિદાય થયા=ગયા

સવાલ—ગામમાં મરણનું પ્રમાણ વધ્યું અત્યારે કોણે કોની મારફત તપાસ કરાવી? ગામમાં લોકો કયા કયા રોગથી પીડાતા હતા? સાહેબે એ શાથી જાણ્યું? રોગનું મૂળ કારણ શું હતું? સાહેબે રોગનું મૂળ કારણ પાણી તે બાબત શું શું હકીકત કહી? પાણી સ્વચ્છ કરવાની કેટલી ને કઈ કઇ રીત છે? દૂધ સ્વચ્છ રાખવા માટે શું શું ભલામણ કરી? પાણી તથા દૂધમાં હવા ચૂસવાનો ગુણ છે કે નહિ, હોય તો તે દાખલો આપી સમજાવો.

સાર—સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી તથા સ્વચ્છ ખોરાકનો ઉપયોગ કરવાથી રોગ થવાની ધાસ્તી રહેતી નથી. માટે ઉપરના ત્રણ બાબતો પર ખાસ કાળજી રાખવી.

પાઠ ૪૭.

ધાઇ=દોડી
ભાવે=હેતથી
ભાત=ભાઇ
સાથ=સંઘાત; ટોળું

કપટે=દગાથી
ખસે=દૂર જાય
સામગ્રી=સામાન
હસે=મશ્કરી કરે
ઉતરવા=રહેવા

વશેક=ઘણુંજ; વધારે
વસમો=કપરો; કઠણ
ઠામ=જગો
છાજ=છાન
વળી=લાકડી

બીંત્યો=બીંત
દોહશ=બંને બાજુ
જુઆ=ડાંસ
હુઆ=થયા
હસણાં=મજાક; ખોટી
નાત્ય=નાત [માનનારો
વૈષ્ણવ=વિષ્ણુ ધર્મ
દર્શન=ભાવથી જોવું તે
ખોઇએ=દૂર કરીએ
સુંદરી=જુવાન સ્ત્રી
મનવિના=કમનથી
નમે=નમસ્કાર કરે
દીઠાં=જોયાં
હરિ=પરમેશ્વર
ફુટડા=દેખાવડા
તુઠડા=પ્રસન્ન; ખુશ
ભાંગ્યું=દૂર થયું

મરડે=મચડે
મંડપમાં=માંડવામાં
ચંગ=મંજીરા; કાંસા જોડ
લટકે=હિંગાય
પટકે=પિછોડીએ
કાષ્ટ=લાકડું
ભારો=જુડો
મામેરાનો=મોસાળાનો
ઉધારો=બાકી; માગ્યા
તુળસીદળ=તુળસીનાં પાં- [દડાં
ફુંકશે=વગાડશે
પુરૂં=બરોબર
કૌતક=મશ્કરી; ગમત
ટોળ=મજાક
ઉતાવળી=ઝડપથી
મરમે=ભેદમાં
લગાવ્યું=એબ લગાડી

પેઢીનું=વંશનું
નબાપા=બાપ વગરના
ભલાં=સારાં
કઠણ=સખત
કઠણબોલ=મેણાંનાં બોલ
મચ્છર=અહંકાર; તોર; ઝેર
પુંઠળથી=પાછળથી
બડબડે=બબડે
લખેશરી=લાખ રૂપીઆનો ધણી
શે=શું
રાંક=ગરીબ
પિતા=બાપ
મુજ=મારે
મેર=મેરૂ પર્વત
જીવતો રહે=કાયમ રહે

પાઠ ૪૭ નરસિંહ મહેતાની ઉના ગામમાં પધરામણી.

સમજુતી—નરસિંહ મહેતો આવ્યા સાંભળી, શ્રીરંગ મહેતા દોડતા આવ્યા ને બંને વેવાઇ હોંસથી ભેટયા. જમાઈ અને જમાઇનો ભાઇ પણ મળ્યા. બધા નાગરનું ટોળું પણ આવીને મળ્યું. (૧) તે બધા છળભેદથી ભેટીને પાછા દૂર જતા રહે અને એના સામાન જોઇ જોઇને મશ્કરી કરે, ઉતારાને માટે એક ઘર આપ્યું. તેમાં ચાંચડ, મચ્છર ઘણાજ હતા. (૨) તે ઘરની જમીન ઉંચી ને કઠણ હતી, ને

છાપરાપર નળીઆં નહોતાં: તે ઘરની છાજ કોહેલી ને સાકટીઓ જુની હતી, અને ભીંતો બંને બાજુએ બેવડી વળી ગએલી હતી. (૩) જ્યાં નરસિંહ મહેતાનો ઉતારો થયો, ત્યાં ઘણા માંકડ ને જુઆ હતા. વેવાઈ ઉતારો આપી ગયા પછી મજાકખોરી નાગરી નાત બોલવા લાગી. (૪) કુંવર વહુનો બાપ વૈષ્ણવ છે, તેથી એના દર્શન કરીએ તો પાપ જતા રહે અને પાવન થઇએ, મહેતાને જોવા માટે ઘેરઘેરથી સુંદરીઓ ખુશાથી આવી. (૫) કમનથી મહેતાને નમસ્કાર કરે અને કહે કે તમે આવ્યા તે સારૂં થયું. સ્ત્રીઓ એક બીજાને કહે છે કે મહેતાને જોયા તે પરમેશ્વરને જોયા બરાબર છે. (મતલબ કે એમ મશ્કરી કરે) (૬) જુઓ એનો રસાલો કેવો દેખાવડો છે! એને પરમેશ્વર પ્રસન્ન છે. મશ્કરીમાં એવું કહે છે કે, હવે કુંવર વહુનું દુઃખ જતું રહ્યું, એમ કહીને મોઢું મચડે છે. (૭) મહેતાના બળદ જુઓ તેના પર ઘણી બગાઇઓ છે. મહેતાજી માંડવામાં કીર્તન કરશે તેથી નાગરની નાતમાં શોભા વધશે. (૮) આ ગાંસડી વળગાડેલી લટકે છે, તેમાં પીછોડીએ તાલની જોડ બાંધી છે. આ તુળસીના લાકડાનો ભારો (તુળસીની માળા) છે. કહો હવે મોસાળામાં શું ખામી છે! (૯) છાબડીમાં તુળસીનાં પાંદડાં મૂકશે, ને ઉભો રહીને શંખ વગાડશે, સાધુ ઇશ્વરનું ભજન કરશે એટલે મોસાળું પુરૂં થશે. (૧૦) એમ નાગરની સ્ત્રીઓ ગમત કરે છે અને મશ્કરી કરીને ઘર તરફ પાછી જાય. બાપા મોસાળું લઇને આવ્યા તે વાત કુંવરબાઇએ જાણી. (૧૧) તેથી ઝડપથી મળવાને માટે દોડી, કે નણંદ ભરમમાં બોલી કે બાપ દીકરીને આ શું પ્રીત કે હાંસી કરવા આવ્યો! (૧૨) બાપદાદાની સાત પેઢીને એબ લગાડી, સાથે સાધુઓનું શું કામ હતું? શું એકલા મળવા જાઓ છો! એવાં બાપ કરતાં બાપ ન હોય તો સારૂં! (૧૩) આવો મહેણાંનો

બોલ સાંભળીને કુંવરબાઈ પાછી વળી ને કહેવા લાગી, કે હે નણંદ! એટલો અહંકાર શા માટે રાખો છો? હે બેન! પાછળથી શું બબડો છો! (૧૪) જેનો બાપ પૈસાવાળો હશે તેની દીકરીને ઘણો લાભ થશે, કોઈનો બાપ લખેશ્રી કહેવાય તો તે મારે શું કામનો? (૧૫) ગરીબ બાપ મારે ઘેર આવ્યો તો તેનું એક કાપડું સોનાના મેરૂ પર્વત બરાબર છે. તમારી મરજી આવે તેમ બોલો, પણ મારે મન તો એ બાપ જીવતો રહો, મતલબ કે એ બાપ ઘણું જીવજો. (૧૬)

પાઠ ૪૮.	મીઠું મરચું ભભરાવીને=	અસર=લાગણી
વર્ણાણુક=ચાલચલગત	વાત વધારીને	ટટાર થયા=અસલ
પ્રમુખપદ=સભાના ઉપ-	સુગંધ=સારીવાસ;ખુશબો	સ્થિતિમાં આવ્યા
રીની જગા;અધ્યક્ષપણું	દુર્ગંધ=નઠારી વાસ	નિરોગી=રોગ વગરનું;
હજુર=આગળ	ઘોર=બિહામણી	તંદુરસ્ત
રજુ=મોજુદ; હાજર	ગાંડપણુ=ગાંડાપણું	જાતમહેનત=શરીરની
પરવડતી=ફાવતી	પોષણ=ગુજરાન	મહેનત
તરફી=મહેનત	નભીએ-ટકીએ	નિભાવ=ગુજારો
વૈતરૂં=સખત મજુરી	આવેશ=ક્રોધ; ગુસ્સો	

સવાલ—હાથ, પગ, જીભ, દાંત, નાક, કાન એ દરેક **શું શું** કામ કરે છે તે કહો. પેટ શુ કામ કરે છે તે કહો. મગજ શું કામ કરે છે? બધા અવયવોએ કામ કરવું બંધ કીધું તેથી શું પરિણામ આવ્યું? આપણને એક બીજાની મદદની જરૂર છે તે દાખલો આપી સમજાવો (**જુઓ પાઠ ૬.**)

સાર—આ દુનિયાનો આધાર એક બીજાની મદદ પર રહેલો છે.

પાઠ ૪૯.	આબુ પર્વત ઉપરનાં	શ્રાવક=જૈન ધર્મ માનનાર
દેલવાડા=દેવળવાડા;	દહેરાંનો ભાગ	પ્રેમ=આસ્થા; શ્રદ્ધા

કુંભારીઆ=એ આરાસુર પર્વત ઉપર છે.
પાલિતાણા=કાઠિઆવાડમાં શેત્રુંજા ડુંગર પાસે શહેર છે.
ગીરનાર=કાઠિઆવાડમાં મોટો પર્વત છે.
રાણકપુર=એ રજપુતસ્તાનમાં છે.
રળિઆમણાં=શોભિતાં
પરધર્મ=બીજો ધર્મ
બાંધણી=બાંધકામ
નકશી=કોતરકામ; કોતરણી
સુગમ=સહેલું; સુતરું
માઇલ=પોણો ગાઉ
વાહનો=ગાડી, ઘોડા વગેરે બેસવાનાં સાધનો
છાવણી=લશ્કરને રહેવાની જગા
રમણીય=સુંદર
દેવળવાડા=દેવળનો જથો
આરસપહાણ=સંગેમરમર; એક જાતનો ચળકતો પત્થર
અણહીલવાડ=પાટણ; (સરસ્વતી નદીને કાંઠે રાજધાનીનું શહેર હતું; એ વનરાજ ચાવડાએ ઈ. સ. ૭૪૬ માં અણહીલ ભરવાડના નામથી વસાવ્યું હતું)
શિખર=ટોચ
આદિનાથ=જૈન ધર્મ સ્થાપનાર પહેલા તીર્થંકર
કાબેલ=હોશિયાર
દહાડાને અંતે=સાંજે
કોતરણી=કોતરકામ; નકશી
રોજ=એક દિવસનો પગાર
નેમિનાથ=જૈન ધર્મના ૨૨મા તીર્થંકર
શોભા=ખુબસુરતી
પારવિનાની=અપરંપાર; ઘણીજ.
દેરાણી=દીયરની વહુ
જેઠાણી=જેઠની વહુ; વરના મોટાભાઇની વહુ
ધ્યાન ખેંચે=મોહ પમાડે; અજાયબ કરે
દેરાસર=દહેરું
ગભારો=દેવળના જે ઘુમટવાળા ભાગમાં મૂર્તિ હોય છે તે
સભામંડપ=દહેરા માંહેલો આગલો વિશાળ ભાગ
બારીક=ઝીણાં
બીબું=છાપ
નજર ઠરી જાય=જોયાં કરે
વિસ્મય=અજાયબ; નવાઈ
નિર્જીવ=જીવ વગરની
પ્રવીણ=હોશિયાર

સવાલ—ક્યા લોકોની પોતાના ધર્મ પર આસ્થા ઘણી હોય છે? ક્યા લોકો ધર્મના કામમાં પુષ્કળ પૈસા ખરચે છે? જૈન લોકોના જોવા લાયક દહેરાં ક્યાં છે? આબુ જવું હોય તો શી રીતે જવાય? રાણકપુર ક્યાં છે? વિમળશા, તેજપાળ, વસ્તુપાળને ઓળખાવો. એમણે ક્યાં દહેરાં બાંધ્યાં? સરસ દહેરાં કયાં છે? આદિનાથ અને નેમિનાથ કોણ? કયું કોતરકામ બહુ વખાણવા લાયક છે? જેઓએ એ દહેરાં જોયાં છે તેઓ આ દેશ માટે શું અભિપ્રાય છે?

સાર—ધર્મનાં કાર્યો કરવાં જેથી નામ અમર રહે.

પાઠ ૫૦.	દિનરાત=દહાડો રાત	અનેક=ઘણાજ
નિદ્રામહીં=ઊંઘમાં	આરામ=વિશ્રાંતિ;વિસામો	કાપે=દૂર કરે; મટાડે
તન=શરીર	શ્રમથી=મહેનતથી	રચ્યાં=બનાવ્યાં
ભાન=શુદ્ધ; સમજ	સુખ દીએ=સુખ આપે	પાવક=ગરમી; અગ્નિ
પુરણ=પુરેપુરું	ભર=ખુબ	પ્રભુએ=ઇશ્વરે
સમયે=વખતે	નિંદ=ઊંઘ	સત્તા=હકુમત
પ્રથમે=પહેલાં	આણું=લાવી	સદૈવ=હંમેશાં; સદા
સ્મરું=યાદ કરું	મેઘમંડળ=વાદળાં	થાપી=બેસાડી
કાર્યો=કામો	નિયમિત=નિયમ પ્રમાણે	સુબુદ્ધિ=સારી અક્કલ
પાલન=પોષણ	વૃષ્ટિ=વરસાદ	નીતિપંથ=નીતિનો રસ્તો
કાજ=માટે; વાસ્તે	સંતોષ=તૃપ્તિ	ભુલાવતા=વીસરાવતા
રચના=બનાવટ; ગોઠવણ	સૃષ્ટિ=દુનિયા	સંશય=શક
તેજસ્વી=પ્રકાશીત	પૃથ્વી=જમીન	મુજ=મારા
શશી=ચંદ્ર	ધન=પૈસો	સદ્ભક્તિ=ખરી ભક્તિ
તિમિર=અંધારું;અંધકાર	કઠિન=કપરાં; અઘરા	ચરણે=પગમાં
ગગને=આકાશમાં	કષ્ટ=દુઃખ	ઠરું=સંતોષ પામી રહું

પાઠ ૫૦ ઈશ્વર પ્રાર્થના

સમજુતી - જ્યારે ઊંઘમાં શરીરનું ભાન નહોતું, ત્યારે જુઓ કે જેણે પુરેપુરી સંભાળ લીધી, તેને સવારનાં પહોરમાં પહેલો યાદ કરૂં. પછી દહાડાનાં બધાં કામો કરૂં. (૧) એ હંમેશાં હેતથી પ્રાણીઓનું પોષણ કરે છે. જીવને માટે જગતની બનાવટ જણાય છે, પ્રકાશવાળા સુરજ અને ચંદ્રમા હંમેશાં પ્રકાશતા રહે છે; તે જીવને જીવન શકિત વધારે આપે છે. (૨) એ આકાશમાં રાત દિવસ ફરીને અંધારૂં મટાડે છે, ત્યાં તેને આરામ બીલકુલ નથી, દહાડાની ઘણી મહેનતથી પ્રાણી થાકયો ત્યારે આખી રાત સુખ આપે એવી સારી ઊંઘ આણી. (૩) જો વાદળાં વખતસર વરસે છે, તેથી દુનિયા સંતોષથી આનંદમાં ફુલાય છે. જમીનવડે ધન અને વનસ્પતિવડે અનાજ આપે છે. તે જીવોનાં ઘણાં દુઃખ મટાડે છે. (૪) પરમેશ્વરે પવન, પાણી અને અગ્નિ એ કેવાં બનાવ્યાં છે! એ ત્રણે જીવોનું હંમેશનું જીવન (જીવવાનો આધાર) છે, વળી એ ત્રણને માણસની ચાકરી આપી છે. અહા! પ્રાણીના સુખનાં સાધનની શી ગોઠવણ કરી છે! (૫) અહો પરમેશ્વર! તેં માણસને મન ને અક્કલ આપીને બધા જીવોપર માણસની ઘણી સત્તા રાખી છે, જે હંમેશાં એવું સારૂં પોષણ કરે છે, તેને વીસરીને ભજે નહિ તે પાપી માણસ છે. (૬) પરમેશ્વર હું માગું છું કે સારી બુદ્ધિ આપો અને નીતિને રસ્તે દોરવો, મને ભુલાવામાં નાખનાર બધા વહેમો દૂર કરો; મારી ફરજ છે, એમ સમજીને હું બધાં કામ કરૂં, અને સદ્‌ભકિતથી પરમેશ્વરના ચરણમાં ઠરૂં, મતલબ કે સાચી ભકિત કરી મોક્ષ પામું.

પાઠ ૫૧.
પરાક્રમી=સમર્થ; જોરાવર; શૂરવીર | પરદુઃખભંજન=પારકાનું દુઃખ કાપનાર | શોખીન=આનંદ લેનાર

ઉદારદીલનો=મોટા મનનો
શ્લોક=છંદ; બે કે ચાર લીટીની સંસ્કૃત કવિતા
સ્મરણશક્તિ=યાદદાસ્તી
કમાણી=પેદાસ; મળતર
મતલબ–સાર
વડવા=બાપદાદા
ઉછીનું=થોડી મુદત માટે ધીરેલું.
પુરાવો=સાબીતી
બનાવટી=ખોટો
સ્તબ્ધ=દિંગ; ચકિત
સાબીત=નક્કી; પુરવાર
પ્રપંચ=તરકટ; દગો
વેશ=દેખાવ; પહેરવેશ
શિરામણ=નાસ્તો
હાશ=થાકીને વિશ્રાંતિ લેવી વખતે બોલાય છે તે
રાજ્યવહીવટ=રાજકારભાર
વૈદકશાસ્ત્ર=વૈદ બનાવવાનું પુસ્તક; રોગ પારખવા તેનું ઓસડ કરવા વગેરે સંબંધી જે વિદ્યા તે
ડાંગ=જાડી મજબુત લાકડી
ઉગામી=ઉથામી
પાંહે=પાસે
નીયા=ઈન્સાફ
ફાંદી=ફાંસી; શુળી
હાનિ=બગાડ;
હાચેહાચું=ખરેખરૂં
કારે=ક્યારે
અમૃત=જેથી ઘડપણ ને મોત ન આવે એવો પીવાનો પદાર્થ

સવાલ—ભોજ રાજા ક્યા વંશના? એ વિક્રમ પછી થયા કે પહેલાં? એના વખતમાં ગુજરાતમાં કયો રાજા હતો? ભોજરાજા શાને માટે પ્રખ્યાત થઈ ગયો? ભોજરાજા વિષે શું કહેવામાં આવે છે? એની સભાના પંડિતોએ શો પ્રપંચ કર્યો? એ પંડિતોના માથાનો કોણ મળ્યો? તેણે શું કીધું? રાજાએ તેને કેટલું ઇનામ આપ્યું? ભોજરાજા નગરચર્યા જોવા કેમ નીકળતો હતો? ભોજરાજા શાથી ખૂશ થયા?

સાર—(૧) દરેક માણસે વિદ્વાનને માન આપવું. (૨) ગરીબોના ઉપર દયા રાખવી.

પાઠ ૫૨.

તાણુ=તંગાસ
ભિનાશ=ભેજ
પુરણી=પુરાણુ
કારીગર=કારીગરી કરનાર
ધમણ=વા ફુંકવાનો સંચો
નર્યા=નિરોગી; રોગ વગરના
પહેલું સુખ તે જાતે

નર્યા[illegible] [illegible]=તે જાતે તંદુરસ્ત
વાઢકાપનું=નસ્તરનું
ગુણદોષ=ફાયદા ગેરફાયદા
ઔષધ=ઓસડ; દવા
ખનીજ=જમીનમાંથી ખોદી કાઢેલો (જે પદાર્થ ભોંયમાંથી ખોદી કાઢવામાં આવે છે તે ખનીજ પદાર્થ કહેવાય છે)
ખજાનો=ભંડાર
સદ્ગૃહસ્થ=સારો માણસ
તરીકે=માફક; પેઠે
આબાદ=સુખી

સવાલ—ગામ વસાવવામાં કોની કોની જરૂર પડે?

પાઠ ૫૩.

પાંડવ=પાંડુ રાજાના છોકરા
કૌરવ=કુરુરાજાના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા; ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરા
નામાંકિત=પ્રખ્યાત
જાણીતા=જાહેર
હસ્તિનાપુર=એ દિલ્હીની પાસે હતું
પેઢી=ઓલાદ; વંશ
સ્વાર્થ=પોતાની મતલબ
ત્યાગ=છોડવું તે
પ્રખ્યાત=જાણીતા
ભયંકર=ખમાય નહિ એવી; સખત
પ્રતિજ્ઞા=બાધા; પણ
રૂપવાન=ખૂબસુરત
માછી=માછલાં પકડવાનો તથા વહાણ હંકારવાનો ધંધો કરનાર
કાંતિ=ખૂબસુરતી
યોજનગંધા=સત્યવતી; મત્સ્યગંધા; વ્યાસની માતા
ખૂબસુરત=દેખાવડી
ઉત્કંઠા=આતુરતા; ઇચ્છા
માંગુ=માગણી
ગંભીર=ઘણી ભારે
ભયાનક=પાળી ન શકાય
બ્રહ્મચારી=કુંવારા [તેવી રહેવાનું વ્રત પાળનાર
કોલ=વચન

સવાલ—હસ્તિનાપુર ક્યાં હતું? હસ્તિનાપુરમાં કોની ગાદી હતી? શંતનુ રાજાનું લગ્ન કોની સાથે થયું હતું? તેને કેટલા છોકરા થયા હતા? બધા જીવતા હતા? સૌથી નાના છોકરાનું નામ શું? પાછળથી તેનું નામ શું પડયું અને શા કારણથી? શંતનુ રાજા દિન પર દિન કેમ સુકાવા લાગ્યા? ભીષ્મે પિતાને માટે કેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી?

સાર—માબાપની મરજી સાચવવાને ગમે તેટલું દુઃખ પડે તો તે સહન કરવું.

પાઠ ૫૪.

સોમનાથ=પ્રભાસપાટણ
અફગાનિસ્તાન=અફગાન લોકોનો દેશ; એ હિંદુસ્તાનની વાયવ્યે છે.
ગીજની=અફગાનિસ્તાનનું મુખ્ય શહેર
ઇસ્લામી-મુસલમાની
વેરાન=ઉજ્જડ
દ્રવ્ય-પૈસા
મંદિર=દેવળ
ગભારો=મંદિરની અંદરનો ભાગ જેમાં મૂર્તિ હોય છે તે
રત્ન=હીરા, મોતી, માણેક વગેરે કીમતી જવાહીર
જડીત=જડેલાં
નટ=નાચ કરનાર
નૃત્ય=નાચ
ખ્યાતિ=કીર્તિ; નામના
ખંડન કરવું=ભાંગવું
પણ=નિયમ; બાધા; પ્રતિજ્ઞા
પંજાબ=પાંચ નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ
જમાવ્યું=એકઠું કર્યું
કૂચ કરી=ચાલવા માંડયું
રણ=રેતીનું મેદાન
જંગી=તોપની બારી
તાકાત=બળ; જોર
મરણીઆ=મરવાની દરકાર વિનાના
ખુનરેજી=કતલ
નામના=ખ્યાતિ
કબર=ઘોર
વિસારે પડયાં=ભુલી જવામાં આવ્યાં
આગ્રા=જમના નદીપર શહેર છે. અહીંનો તાજમહેલ જોવા લાયક છે.
ચાલુક્ય=સોલંકી
અદ્યાપિ=આજ પણ; હમણાં સુધી

સવાલ—મહમદ ગીજની ક્યાંનો પાદશાહ? તેણે હિંદપર કેટલી સ્વારી કરી? સ્વારી કરવાનો મુખ્ય ઇરાદો શું હતો? સોમનાથ મહાદેવનું વર્ણન કરો. મહમદ ક્યાં થઇ સોમનાથ આવ્યો? તેણે શું કીધું? પૈસા ન લેતાં મહમદે મૂર્તિ શા માટે ભાંગી? મૂર્તિના કકડા તથ કમાડનું શું કીધું? સોમનાથનું દહેરું ક્યા ક્યા રાજાએ સમરાવ્યું?

પાઠ ૫૫.

સુરત=એ તાપી નદીને દક્ષિણે કાંઠે શહેર છે
પ્રસિદ્ધ=જાણીતું
મુખ્ય=મોટું
સોળમો સૈકો=ઇ. સ. ૧૫૦૧ થી ૧૬૦૦ સુધીનો વખત
ખાસ=પોતાનો
નામીચું=પ્રખ્યાત
બારૂ=વહાણ લંગર કરવાની જગો

મલબાર કાંઠો=મદ્રાસ ઇલાકાનો પશ્ચિમ કિનારો
કપ્તાન=આગબોટ કે વહાણનો મુખ્ય અમલદાર
સત્તા=હકુમત; અમલ
જહાંગીર=અકબરનો છોકરો (દુનિયા જીતનાર)
પરવાનગી=રજા; છૂટ
સત્કાર=આદરમાન
હરિફાઇ=બરોબરી; સ્પર્ધા
કાફલો=ટોળું
દઢતા=હિંમત
અગ્નિનૌકા=ઝટ સળગી ઊઠે એવા પદાર્થ ભરેલા હોય અને દુશ્મનના વહાણને ભેરવીને સળગાવી મુકવાને આંકડીઓ હોય એવું વહાણ
સ્થિતિ=હાલત
કોલકરાર=બોલી
કોઠી=માલ ભરવાની મોટી વખાર
બીજ=મૂળ; શરૂઆત
સર્વત્ર=સઘળે; બધે
મથક=મુખ્ય ઠેકાણું
ફીરંગી=પોર્ટુગલના રહેવાસી
વલંદા=ડચ; યુરોપખંડમાં વિલાયતની થડમાં આવેલા હોલાંડ દેશના રહેવાસી
કરડી=ગુસ્સાવાળી
શિવાજી=મરાઠી વંશનો સ્થાપનાર
બંદુકની ગોળી=છરા
નિશાની=એંધાણી
ચઢતી કળા=આબાદી
અરસામાં=દરમિઆનમાં

સવાલ—સુરત કઈ નદી પર છે? એ શહેરમાં ધંધો રોજગાર ચલાવવાને કઈ કઈ યુરોપી પ્રજા આવી હતી? સુરતમાં કઈ પ્રજા પહેલ વહેલી આવી હતી? સુરતમાં અંગ્રેજોને કોણે હરકત કરી? શું હરકત કરી? સુંહાલી આગળ કોને કોની સાથે લડાઈ થઈ હતી? અંગ્રેજોને સુરતમાં કોઠી બાંધવાની રજા કોણે અપાવી? કયા સનમાં અંગ્રેજોએ કોઠી બાંધી? જ. ઈ. સ. ૧૬૧૨. અંગ્રેજી સત્તાનું બીજ ક્યારથી રોપાયું? અંગ્રેજોની કોઠી હાલ છે કે નહિ? શિવાજીએ સુરત ક્યા સનમાં લૂટ્યું? અંગ્રેજોએ પોતાનું મથક શા કારણથી બદલ્યું? પછી મથક ક્યાં કીધું?

પાઠ ૫૬.

સમસ્યા=ઉખાણા
શિર=માથું
કોટે=ડોકે
રૂંઢ=ખોપરી
વૃષભ=બળદ; આખલો

વીણ=વગર	શુક્રાચાર્ય=દૈત્યના ગુરુ	વીર=ભાઈ
ભૂપાળ=રાજા	હરનિશ=હમેશાં; નિત્ય	કામની=સ્ત્રી
નેહ=સ્નેહ; હેત	રેં=રેંટ	કીર=પોપટ
દાખવે=જુએ	મેડક=દેડકો	ચરણ=પગ
ચક્ર=ચક્કર	નિર્બળ=કમજોર	સાંયો=પકડ્યો
ગજ્યો=ઢાંક્યો •	કોકિલ=કોયલ	લાખે=લાખો માણસથી
પરવરે=ચાલે	કાયર=બાયલો	સઉકો=બધા
ઊજ્જવળ=સફેદ	સાર=સારી	ગોંધાટ=ઘેરાયલો
ઓપતો=શોભતો	રક્ષણી=રક્ષણ કરનાર	ધારીએ=સમજીએ
જામો=ઝૂલતો અંગરખો	તારુણી=જુવાન સ્ત્રી	વિચરે=જાય
ફાળ=છલંગ	પઢતો=ભણતો	વસમી=અઘરી; સાંકડી
મૃગ=હરણ	ગૂંથ્યો=ગોંધ્યો	વાટ=રસ્તો
શ્વાન=કુતરો	મધુરે=મધુર રાગનો	
સુજાણ=સારા જાણીતા	વાચા=વાણ; શબ્દ	

સમજુતી—પ્રશ્ન—જેના માથાપર ગંગાજી રહે છે, જેની ડોકમાં ખોપરીની માળા છે, તો કહો કે મહાદેવ વગર કયો રાજા આખલાનું વાહન કરે છે? (૧) **જવાબ**—હમેશાં પ્યારથી જોઇશું તો એક ભરે છે ને બીજાને ખાલી કરે છે, જે ચક્ર દરરોજ ફરતું જણાય છે તે રેંટ. (૧) **પ્રશ્ન**—એક પુરુષે બીજા પુરુષને ઢાંક્યો તેથી જેને ઢાંક્યો છે તેનું શરીર સારૂં દેખાય છે. તે ઘણો ઉત્તમ માણસ છે તો તમે સારા માણસ સમજો કે એ શું છે? (૨) **જવાબ**—જે પગ વગર ચાલે છે, પુરુષો તેના પર હેત રાખે છે, સફેદ શરીરે શોભતો, તેને જામો કહીએ. (૨) **પ્રશ્ન**—છલંગ મારે છે, પણ હરણ નથી, તેમ સસલો

પણ નથી, અને કુતરો પણ નથી, તેમજ મોં ઉંચું છે, પણ મોર નથી, હે સારા જાણીતા માંણસ સમજો કે એ શું છે? (૩) **જવાબ**—શુક્રાચાર્યનું વાહન છે. જે હમેશાં પાણીમાં રહે છે, જીભ નથી તોપણ ઘણું બોલે છે. તે દેડકો કહેવાય છે. (૩) **પ્રશ્ન**—સ્ત્રી છે, પણ કમજોર નથી, કાળી છે પણ કોયલ નથી, દરમાં રહે છે, પણ નાગણી નથી, તો એનો જવાબ કહે. (૪) **જવાબ**—બાયલાના હાથમાં શોભે નહિ, અને બહાદુરને મન તે સારી છે, વળી તે આ શ્રેષ્ઠ શરીરનું રક્ષણ કરનાર છે, હે જુવાન સ્ત્રી તે તરવાર છે. (૪) **પ્રશ્ન**—ભણે છે, પણ વિદ્વાન નથી, તેને ગોંધ્યો છે પણ ચોર નથી. ડાહ્યા માણસો હોય તો સમજો કે મીઠું બોલે છે પણ મોર નથી ત્યારે એ શું હશે? **જવાબ**—પક્ષીની જાતમાં પવિત્ર છે, ભાષ્ય શબ્દ બોલે છે, તે જંગલનો રહેવાસી છે, ને જંગલમાં પેદા થાય છે, હે સ્ત્રી તે તો પોપટ છે. (૫) **પ્રશ્ન**—પગ નથી, પણ ચાલે છે; પાંખ નથી પણ ઊડે છે, બધા તેને આંખથી જુએ છે, તોપણ લાખ માણસથી પણ તે પકડાયલો રહેતો નથી તો એ છે શું? (૫) **જવાબ**—તે ગગન તરફ જાય છે, ઘરમાં ઘેરાએલો રહે, તો અધરે—સાંકડે રસ્તે જાય છે. માણસો તેને ધુમાડો સમજીએ. (૬)

પાઠ ૫૭.

પુર્વે=પહેલાં
આર્યાવર્ત=વિધ્યાચળ ને હિમાલયની વચ્ચેનો પ્રદેશ
વા=અથવા
રક્ષણ=બચાવ
અસંખ્ય=ગણી ન શકાય એટલા; ઘણાજ
શરણાગત=રક્ષણ માટે આવેલો
યજ્ઞ=હોમ
પડખામાં=પાસામાં; બાજુમાં
ક્રૂર=ઘાતકી; નિર્દય
રક્ષા=બચાવ
આહાર=ખોરાક
તોલ=બરાબર
વિખુટો=જુદો
ખાતર=માટે
વિરોધ=ઉલટાપણું

ધર્મજ્ઞ=ફરજ જાણનાર	અખંડ=આખું; સાજું	વાટ=રાહ
ઈંદ્ર=દેવોનો રાજા	ધાઇને=દોડીને	

સાર—જબરાએ નબળાનું રક્ષણ કરવું.

પાઠ ૫૮.		
	સાફ=બરાબર	ઠાલા=નકામા
ઘડી ઘડી=વારંવાર	અરણવ=દરીઓ; સમુદ્ર	કમી=ઓછી
ઉકળાટો=ઘામ	ભાળ્યાં=જોયાં	ઉભરાય=પાકે
ભારી=બહુ	રસ=મધુર સૂર	પીત=પીળો
અભ્ર=વાદળાં	યંત્ર=સતાર, સારંગી વગેરે	સૂર્યાસ્ત=સૂર્યનું આથમવું
સકળ=બધા		ઉજળું=સફેદ
ચાળા=ચિહ્ન; નિશાની	રૂપાળા-સારા	નૈર્ઋતા=દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેની દિશાના
ચકલી=ચકલી	અધિક=વધારે	
બગ=બગલો	ઘંટ=ઘંટા	શીતળા=ઠંડા; શીતળ

વસંત ઋતુની નિશાની.

સમજુતી—તડકો અને શીળો ઘડીએ ઘડીએ બદલાય છે, તાપથી જીવોને ઘણો ઘામ થાય છે, ઘણાં કાળાં વાદળાં આમ તેમ દોડતાં દેખાય છે, તેથી બધા માણસો કહે છે કે એ વરસાદ આવવાની નિશાની છે. (૧) ચકલી ધૂળમાં ફડફડ પાંખો ફફડાવે છે, બગલા પોતાની પાંખ બરોબર ફેલાવી બેસે છે, પક્ષી દરીઆ કાંઠેથી આવતાં જોયાં તેથી બધાં૦ (૨) રાત દિવસ શીતળ પવન ફરફર આવે, ઝાડો ખરરર થરરર શબ્દે હાલતાં જણાય, વાજીંત્રમાં બહુ સારા મધુર સૂર આવે છે, તેથી બધા૦ (૩) હંમેશ કરતાં તો હવા ઘણી ભેજવાળી જણાય છે, ફૂલમાંથી બહુ સારી વાસ નીકળીને આવે, આઘે ઘંટ વાગતા હોય એવા મોટા અવાજ સંભળાય છે, તેથી બધા૦ (૪) હવામાં ગરમી ઓછી હોવાને લીધે ખાર ઓગળે છે, અને ઉધઇ, કીડી, અને

મંકોડા જોરથી ઉભરાય છે, (ઘણુજ પાકે છે) પક્ષીઓ માળા બાંધવાની તપાસમાં આમ તેમ ફરે–ઊડે. તેથી બધા૦ (૫) શોભાયમાન ધનુષ જણાય છે અને સુરજ આથમતા પીળો ભાસ થાય છે, ચંદ્રમાની આજુબાજુ ઘણું સફેદ કુંડાળું દેખાય છે, ઈશાન ખુણામાં ઘણી વીજળી થાય છે, અને નૈઋર્ત્ય ખુણામાંથી ઠંડો પવન વાય છે તેથી બધા૦ (૬)

પાઠ ૫૯.	સલાહ=અભિપ્રાય	મમતા=ચાહના; માયા
કૈસરેહિંદ=એ નામનો ઇલ્કાબ	નિષ્ઠા=ભાવ; આસ્થા	મુનશી=મુસલમાન શિક્ષક
સતી=પતિવ્રત ધર્મ પાળનાર સ્ત્રી; પતિવ્રતા	યાદગીરી=નામના; કીર્તિ	હસ્તક=તાબામાં
સંભવ=આશા	દબદબા ભરેલી=ઠાઠવાળી; ભપકાવાળી	ઢંઢેરો-સરકારી જાહેરનામું.
સંપૂર્ણ=પુરેપુરી	સભ્યતા=સલુકાઇ	પદ=પદવી; ઓદ્ધો
આચરણ=ચાલચલગત	ઘાયલ=જખમી	ખેદ=દીલગીરી
પ્રયાસ=મહેનત	પરગજુ=પરોપકારી	વિસ્તાર=ફેલાવો
અવસ્થા=હાલત	બૂજ=કદર; પિછાણ	પૂજ્યભાવથી=પવિત્ર લાગણીથી
	ભાષા=બોલી	

સવાલ—મહારાણી વિકટોરિઆએ કયાંથી કયાં સુધી કેટલા વરસ રાજ્ય કર્યું? મહારાણીનો જન્મ કયા સનમાં થયો હતો? કેટલા વરસની ઉમરે કયા સનમાં ગાદીએ બેઠાં હતાં? એમના પિતાજીનું નામ શું? એમનું લગ્ન કોની જોડે થયું હતું? મહારાણી કયા સનમાં વિધવા થયાં? મહારાણી હિંદુસ્તાનની ભાષા જાણતાં હતાં કે નહિ? કંપની કનેથી કારભાર મહારાણીના હાથમાં કયા સનમાં આવ્યો? ૧૮૩૭, ૧૮૫૮, ૧૮૬૧, અને ૧૮૮૭ માં શું બનાવ બન્યો? મહારાણીનું નામ હાલમાં શા માટે યાદ કરવામાં આવે છે? મહારાણીના અમલમાં કયા કયા સુધારા થયા? જ. **ગુજરાતના ઇતિહાસની**

વાર્તારૂપી રસિક પ્રશ્નોત્તરમાળાની વાત ૪ થી વાંચો.

પાઠ ૧૦.

રક્ષ=રક્ષણ કર
દેવ=ઇશ્વર
મહારાજા=પાંચમા જ્યોર્જ
પ્રૌઢ=ઘણા મોટા
જયવંત=જશવાળા
મસ=વધારે
કીર્તિ=મોટાઈ
યશ=આબરૂ
લંબાવ=વધાર; ફેલાવ
જગદીશ=પરમેશ્વર
વીખેરવા=છુટા પાડવા
રૂઠ=ગુસ્સે થા
કાળ=મોત; હાર
બંધ પાડ=બેસાડ
દ્વેષ=કીનો; અદેખાઈ
હુનર=કસબ; કળા
અમઘેર=અમારે ત્યાં
જંપ=નિરાંત
સધો=થાઓ
કાળ=વખત
ગંજ=ઢગલો
દાન=પુણ્ય
શ્રેષ્ટ=મોટા
જાગ્રુ=હંમેશ
ક્ષેમ=સુખ
રાય=રાજા
સદ્દભિમાને=સારી ઉંચી લાગણીથી
પુજ્ય=પવિત્ર
પ્રત્યે=તરફ
પાંખમાં=છાયામાં; આસરામાં
ધર=રાખ
શક્તિમાન=જોરાવર
રાજેશ્વર=રાજાઓના ધણી
નાથ=પરમેશ્વર
મહાજ્ઞાની=અક્કલનો ભંડાર; ઘણા જ્ઞાનવાળો
શુભકાર=કલ્યાણ કરનારી
પાર=સુધી
દીલ=મન
સ્વીકાર=કબુલ કર

સમજુતી—હે પરમેશ્વર! તું મોટા રાજાનું રક્ષણ કર. હે પરમેશ્વર! તું મોટા રાજાનું રક્ષણ કર. હે મોટા રાજા! તમે ઘણાં વરસ જીવજો. હે પરમેશ્વર! શહેનશાહનું રક્ષણ કર. એમને ઘણા કીર્તિવાન બનાવ. મોજમજા, મોટાઈ અને આબરૂ આપ; અને એમનું રાજ્ય ઘણા વરસ ચાલે તેમ કર. હે પરમેશ્વર શહેનશાહનું રક્ષણ કર. (૧) અરે પરમેશ્વર! હે જગતના ધણી તું ઊઠ, અને એના દુશ્મનને વીખેરી નાખવા તૈયાર થા; અમે તેમનું મોત લાવ. વેર અને કંકાસ બધો

બેસાડી દે. સમજણ અને કળા વધે એમ કર; અમારાં ઘરમાં નિરાંત ને સંપ થાઓ કે જેથી હમેશાં અમારૂં ભલું થાય. (૨) હે પરમેશ્વર! તું મોટા જ્યોર્જ રાજાપર જોર, આબરૂ અને સુખની ઢગલાબંધ બક્ષીસ કર. કારણ કે ગરીબ અને રાજા સારી ઉંચી લાગણીથી એમનું રાજ્ય પૂજવા લાયક ગણે છે; અને જ્યાં ત્યાંના લોક એમના તરફ હેત બતાવે છે. (૩) હે સર્વ શક્તિમાન, રાજેશ્વર, મહાજ્ઞાની, પ્રભુ! તું એમને તારી છાયામાં રાખ. એમની પૂર્વ કિનારાથી પશ્ચિમ કિનારા સુધી કલ્યાણકારક ઘણી સ્તુતિ થાય છે. વફાદારનો સંપ કબુલ કર. હે પરમેશ્વર શાહેનશાહનું રક્ષણ કર. (૪)

પાઠ ૬૧.

અશોક=ચંદ્રગુપ્તના દીકરાનો દીકરો

જાદવ કુળ=યદુ કુળ; એ કુળનો મૂળ સ્થાપનાર યદુ હતો તે પરથી એ નામ પડ્યું છે

દ્વારકા=કાઠિઆવાડના વાયવ્ય ખુણામાં ગાયકવાડના તાબાનું ગામ છે એમાં રણછોડજીનું દહેરૂં છે

યુનાનદેશ=યુરોપ ખંડની દક્ષિણમાં દેશ છે તે; ગ્રીસ

સમર્થ=બળવાન

ઇ. સ. પૂર્વે=ઇસ્વી સન પહેલાં

નિરાધાર=આધાર વગરના; ગરીબ

દવાખાનાં=હોસ્પિતાલો

ચોતરા=ચબુતરા

આશ્રય=મદદ; ઉત્તેજન

સ્તંભો=થાંભલા

મૂળતત્ત્વો=જે મુદ્દા કે સિદ્ધાંતો પર ધર્મ રચાયો હોય તે

લિપિ=લખેલી ભાષા

મુખ્યત્વે=ઘણું કરીને

હિંસા=હત્યા; ખૂન

શ્રમણો=સાધુઓ

ઉડાઉ=ખર્ચાળુ

હિત=ભલું; કલ્યાણ

મત=એકાદો ધર્મ માર્ગ

આગ્રહ=બળાત્કાર; દબાણ

વૃત્તાંત=હકીકત

લાડી=વહુ

લંકા=સિંહલદ્વીપ; હિંદુસ્તાનની દક્ષિણમાં બેટ છે તે

સંગમ=નાની નદી મોટી નદીને જે જગાએ મળે છે તે: જગો

પુરાણ=હિંદુઓના એ નામના ધર્મના જુના ગ્રંથો (પુરાણ ૧૮ છે.)

સવાલ—બૌદ્ધધર્મને ક્યા રાજાએ આશ્રય આપ્યો હતો? ચંદ્રગુપ્ત અને અશોક કયા વંશના? તેમની રાજધાની ક્યાં હતી? અશોકે પોતાની રૈયતના ભલાને માટે શું શું યોજના કરી? ગીરનારના લેખમાં શું લખેલું છે? લંકાની લાડી ને ઘોઘાનો વર એ કહેવત શા ઉપરથી પડી?

પાઠ ૬૨.

વંશજો=વંશમાં જન્મેલા
ખંડેર=ભાંગી પડેલી ઇમારતો
ગુર્જરરાષ્ટ્ર=ગુજરાત
નીડર=બીએ નહિ એવો; હિંમતવાન
વચની=બોલેલું પાળનાર
ભાટ=એક જાતના બ્રાહ્મણ; ખરા ખોટા વખાણ કરનાર
પટાવતો=રાજના મુખ્ય સરદારો.
કતલ=કાપાકાપી
પડાવ=મુકામ
મરણીઆ થઇ=ચાહોમ કરી; ઝંપલાવી
ગર્ભવંતી=બેજીવવાળી; દહાડાવાળી
સમય વિચારીને=સમય સૂચકતા વાપરીને
નિર્ભય=બીક વગર
રણભૂમિ=લડાઇની જગો રણક્ષેત્ર; રણસંગ્રામ
ચાહોમ કરીને=મરણીઆ થઇને
ઝૂઝીને=જુસ્સાથી લડીને

સવાલ—અશોકના પછી કેટલે વરસે મૌર્યવંશના રાજાઓની સત્તા ઊઠી? ત્યાર પછી પરદેશી રાજાઓનો અમલ કેટલાં વરસ રહ્યો? તેમાં કયા રાજાઓ બળવાન થયા? ક્ષત્રપ પછી ગુજરાત ક્યા વંશના રાજાઓના હાથમાં આવ્યું? ગુપ્ત વંશ પછી કયો વંશ થયો? વલભી વંશની રાજધાનીનું શહેર ક્યું? અને તે ક્યાં હતું? વલભી વંશ કેટલાં વરસ ચાલ્યો? વલભી વંશનો નાશ શી રીતે થયો? વલભી રાજાઓ જાતના કોણ હતા? ગુજરાત નામ શા ઉપરથી પડ્યું? વલભીવંશ પછી ક્યા વંશનું રાજ થયું? તેની રાજધાની ક્યા નગરમાં હતી? ભુવડ અને જયશિખરી વચ્ચેની લડાઇનું વર્ણન કરો. રૂપસુંદરી કોણ? રૂપસુંદરીને જંગલમાં કોણ તેડી ગયું અને શા માટે?

પાઠ ૬૩.

વનરાજ=જયશિખરીનો છોકરો

દેખરેખ=તપાસ

મૂળરાજ=રાજનો છોકરો (એ મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મ્યો હતો)

શ્રેષ્ઠ=સૌથી સારો

પુખ્ત ઉમર=સમજણી ઉમર; અઢાર વરસની ઉમર

કદાવર=ઉંચો ને ભરાઉ

શામળો=કાળો

શ્રીસ્થળ=સિદ્ધપુર. એ સરસ્વતી નદીને કાંઠે છે

ત્રાસ=ડર; ધાક; કંટાળો

જુનાગઢ=ગીરનાર પર્વતની પાસે શહેર છે (હાલ એમાં બાબી વંશના મુસલમાન રાજાનું રાજ્ય છે)

ખાલસા=જપ્ત

સતી થવું=ધણીના મુડદાં સાથે જીવતા બળી મરવું

આણ=દુવાઇ; હુકમ

શૈવ=શિવનો

ભાલ=ધોળકા તથા ધંધુકા તાલુકાનો તથા કાઠિઆવાડનો કેટલોક ભાગ

સહસ્રલિંગ તળાવ=એ નામનું પાટણમાં તળાવ હતું એના ઉપર હજાર મહાદેવની દહેરી હતી તેથી એવું નામ પાડયું હતું.

દંતકથા=મોઢેથી ચાલતી ખરી ખોટી વાત

બાધ=હરકત

વૃત્તિ=ભાવ; ઇચ્છા

સવાલ—વનરાજ નામ શાથી પડયું? વનરાજે પોતાના બાપનું રાજ્ય શી રીતે પાછું મેળવ્યું? વનરાજે કયું શહેર વસાવ્યું? અણહીલપુર નામ પાડવાનું કારણ શું? ચાવડાવંશનો છેલ્લો રાજા કોણ અને તેને કેટલા છોકરા હતા? ચાવડા વંશ પછી કયો વંશ થયો? એ વંશના પહેલા રાજાનું નામ શું? એણે રાજ શી રીતે મેળવ્યું? મૂળરાજ નામ શા ઉપરથી પડયું? મૂળરાજના માબાપ તથા દાદાનું નામ કહો. સોલંકીવંશ ક્યાંથી ક્યાં સુધી કેટલાં વરસ ચાલ્યો? સોલંકી વંશમાં કયો શ્રેષ્ઠ રાજા થયો? સિદ્ધરાજના બાપનું તથા માનું નામ શું? મીનળદેવીએ શું બંધાવ્યું અને તે ક્યાં તથા ક્યારે? સિદ્ધરાજના શરીરનું વર્ણન કરો. બર્બર કોણ? સિદ્ધરાજે તેને શા માટે હરાવ્યો?

જુનાગઢના રાજા સાથે લડાઇ થવાનું કારણ શું? એ લડાઈ કેટલા વરસ ચાલી, અને શું પરિણામ આવ્યું? રાણકદેવીને ઓળખાવો. યશોવર્મા ક્યાંનો રાજા તથા ક્યા વંશનો? માળવાના રાજા સાથે કેટલા વરસ સુધી લડાઇ ચાલી અને તેનું પરિણામ શું આવ્યું? સિદ્ધરાજ નિર્દય હતો એ તમે શા ઉપરથી કહો છો. રુદ્રમાળ ક્યાં છે તથા શું છે? એ કોણે બંધાવ્યો તથા કોણે પુરો કરાવ્યો? શ્રીસ્થળનું બીજું નામ શું? એવું નામ પાડવાનું કારણ શું? સિદ્ધરાજે ક્યાં ક્યાં બાંધકામો કરાવ્યાં? સિદ્ધરાજ ભણેલો હતો કે નહિ? સિદ્ધરાજે કેટલા વરસ રાજ કર્યું ને ક્યા સનમાં મરી ગયો? તમે શા ઉપરથી કહો છો કે અણહીલવાડની ગાદીપર સિદ્ધરાજ જેવો રાજા થયો નથી? એનો જન્મ ક્યા સનમાં અને ક્યાં થયો? આ બધાના જવાબ માટે **ગુજરાતના ઇતિહાસની વાર્તારૂપી રસિક પ્રશ્નોત્તમાળાની ૧૮મી વાત વાંચો.**

પાઠ ૬૪.	પાટનગર=રાજનગર; રાજધાની	દીપી=શોભી; ખીલી
ઉમરાવ=અમીર	બેગમ=બાદશાહની સ્ત્રી	અઘટિત=અયોગ્ય
યોદ્ધો=લડવૈયો.	બાગલાણુ=નાશકની પાસે ડુંગર છે.	આફત=દુઃખ
અલાઉદ્દીન=ખીલજી વંશનો બીજો બાદશાહ		ઝપાઝપી=મારામારી
		કાવ્ય=કવિતાનું પુસ્તક

સવાલ—વાઘેલાવંશનો છેલ્લો રાજા કયો? ગુજરાતનો છેલ્લો રજપુત રાજા કયો? કરણઘેલા પાસેથી કોણે રાજ લીધું ને ક્યા સનમાં? કરણની કઈ રાણી ખૂબસુરત હતી? કૌલાદેવી કોની બેગમ થઇ? કૌલાદેવીની છોકરીનું નામ શું? દેવળદેવી કોની સાથે પરણી? કરણનું મોત શી રીતે થયું?

પાઠ ૬૫.

દુરાચરણી=ખરાબ ચાલનો; દુર્ગુણી
પૌત્ર=છોકરાનો છોકરો
બંડ=હુલ્લડ; બળવો
લડવૈયા=યોદ્ધા
ઘોર=પાપી; ક્રૂર
ઘોર કર્મ=ઘાતકી કામ
પશ્ચાત્તાપ=પસ્તાવો
અંતઃકરણ=મન; દીલ
વાટપાડુ=રસ્તો રોકી લુંટનાર
ક્રાસળ=મૂળ
સરહદ=સીમાડો; છેવટની હદ
વસુલાત=મહેસુલ
બેશ=સારી; ઉમદા
પ્રવાહ=વહેણ
સુશોભિત=સારી શોભાયમાન
વણકરો=વણનાર
ઉમદા=સરસ
ઓરસ=મેળો

સવાલ— ગુજરાતનો કયો સુબો સ્વતંત્ર થઇ ગયો ? તેણે પોતાનું નામ શું રાખ્યું ? મુજફ્ફરશાહના પુત્રનું નામ શું ? વસુલાત ઉઘરાવવાની રીત કોણે બાંધી ? અહમદશાહના વખતમાં પ્રજા સુખી હતી કે નહિ ? અહમદશાહે કયું શહેર વસાવ્યું ? તેને હાલ શું કહે છે ? હાથમતી એ શું છે ? તેનો પ્રવાહ શા માટે બદલ્યો ? શહેરની દોલત તથા આબાદી વધારવાને શું પ્રયત્ન કર્યા ? અહમદશાહનો અમલ ક્યાંથી ક્યાં સુધી હતો ? અહમદશાહની કબર ક્યાં છે ?

પાઠ ૬૬.

મોજીલો=આનંદી
જામ=મુસલમાની વંશનું નામ છે
બેગડો=બે ગઢ જીતનાર
ફીતુર=હુલ્લડ; બંડ
દાબ=કરબ; ધાક
શિરોહી=ગુજરાતની ઉત્તરમાં છે. (અહીંની તરવાર વખણાય છે)
જગત જુશિર=જગત પોઇંટ. (એ દ્વારકા પાસે છે)
ચાંચીઆ=દરીઆમાં લૂટ કરનાર
ખાલસા=જપ્ત
પ્રતાપ=કીર્તિ
મુસાફરખાનાં=ધર્મશાળા
બેટ=શંખોદ્ધાર, (એ દ્વારકાની પાસે છે.)
ઉસ્તાદ=ગુરુ
શ્રીમંત=પૈસાદાર; તવંગર
ફિરદોસ=આંબાવાડી
અમરાઇ=આંબાવાડી
ઠાઠ=ભપકો; દબદબો
વાજીંત્ર=વાજાં

સવાલ—મહંમદશાહ બીજો કોની સાથે પરણ્યો હતો? બેગડો નામ શાથી પડયું? ક્યા ક્યા બે ગઢ જીત્યા? કેટલા વરસની ઉમરે ગાદીએ બેઠો? ગીરનારની પાડોશમાં કયું શહેર વસાવ્યું? ક્યા ક્યા રાજાઓને હરાવ્યા? ૧૪૮૩ માં શું બનાવ બન્યો? દરીઆની લડાઇમાં કોને કોને હરાવ્યા? મહેમદાવાદ કોણે વસાવ્યું? ભમરીઓ કુવો ક્યાં છે? મહમૂદશાહને ક્યાં દાટયો છે? મહમૂદે લોકોપયોગી શું કામો કીધાં? મુસલમાન પાદશાહોમાં સિદ્ધરાજ જેવો કયો પાદશાહ થયો?

પાઠ ૬૭.

સર=તાબે
લગામ=સત્તા
હસ્તક=તાબામાં
વશ=તાબે
બથાવી=પચાવી
કર=વેરો
દર=ભાવ
બક્ષ્યા=ભેટ કર્યા
ટકી શકાય=ટક્કર લઇ શકાય
ખંભાત=મહી નદીના મુખ આગળ શહેર છે એમાં મુસલમાની રાજ્ય છે.
ફતેહ=જીત
વડોદરા=વિશ્વામિત્રિના કાંઠાપર ગાયકવાડની રાજધાનીનું શહેર છે
હવાલે=તાબે
મગરૂર=અહંકારી
આપઘાત=પોતાને હાથે પોતાનો જીવ કાઢવો તે
અંત=છેડો

સવાલ—મહમૂદ બેગડા પછી કયો પ્રખ્યાત પાદશાહ થઇ ગયો? તેણે શું કીધું? બહાદુરશાહ ક્યા બે જબરા શત્રુને જીતી શકયો નહિ? ઇતિમાદખાન કોણ અને તેણે શું કીધું? ગુજરાતનો છેલ્લો મુસલમાન પાદશાહ કોણ? તેની પાસેથી ગુજરાત કોણે જીત્યું?

પાઠ ૬૮.

આબુ=ગુજરાતની ઉત્તરમાં પર્વત છે.
ઘટા=ભરાવ
ચમકારા=ઝબકારા
ઝુંપડું=તાડછાનું ઘર
વાદળાં=આભલાં
નાળચું=નળી
ધુમસ=ધુમાડા જેવી ઘાડી વરાળ
ગંજી=ઘાસનો ઢગલો
ભિજી=ભિનાઇ
બંધાઇ=ઠરી
કરા=આકાશમાંથી પાણીના બંધાયેલા કાંકરા

પડે છે તે | હવામાંની વરાળનું પાણી
આકળ=ઠંડીના જોરથી | થવું તે; ઓસ; ઠાર.

સવાલ—વરાળ, વાદળાં, ધુમસ, આકળ અને વરસાદ એટલે શું તે સમજાવો. આબુ ક્યાં છે? સવારે ધુમસ જેવું શું દેખાય છે? 'ધુમસ અને ધુમાડામાં ફેર શું? પાણીની વરાળ શી રીતે થાય છે તે પ્રયોગ કરી બતાવો. વરાળ કેટલી રીતે થઈ શકે છે? પાણીવાળી જગા ગણાવો. વાદળાં શેનાં બને છે?

પાઠ ૬૯.

સઢ=વહાણના કુવા સાથે બાંધેલું પવન ભરવાનું લુગડું

સપાટી=પદાર્થનો ઉપલો ભાગ

આગબોટ=વરાળથી ચાલતું મોટું વહાણ; સ્ટીમર

ફેરો=આંટો; ચક્કર

આરપાર=એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી

સવાલ—પૃથ્વીનો આકાર કેવો છે? પૃથ્વી ગોળ છે તેનાં કારણ ગણાવો. પૃથ્વીના ફરવાથી શું થાય છે? પૃથ્વી ફરે છે કે સુરજ તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. પૃથ્વીનો એક ફેરો કેટલા વખતમાં પુરો થાય છે? પૃથ્વી જે ધરી પર ફરે છે તે ધરી કેટલા મૈલની હોવી જોઇએ? પૃથ્વીને ખરેખરી ધરી છે? આપણી આંખે સુરજ ફરતો દેખાય છે તેનું કારણ શું? છોકરાઓ ગોળાકારમાં ફરે છે ત્યારે ધરો ફરે છે કે છોકરાઓ ફરે છે?

પાઠ ૭૦.

અંતરે=છેટે

ચોકસ=મુકરર

સ્થિતિ=હાલત; ગતિ; બળ

જ્યોત=સળગતો કાકડો

વાર્ષિક=વરસની

સવાલ—દહાડો ને રાત કોના ફરવાથી થાય છે? પૃથ્વી કઇ દિશામાંથી કઇ દિશામાં ફરે છે? દહાડો ને રાત સરખા ન હોવાનું કારણ શું? વરસમાં કેટલા દિવસ દહાડો ને રાત સરખાં હોય છે અને તે દિવસ ક્યા?

પાઠ ૭૧.

અગાસી=ધાબુ
કરાંઠી=કપાસ, તુવેરનો સુકા છોડ
ખુંપરાં=સુકાં ઠુંઠાં
કાઢા=નીક
કાંસ=પાણી જવાના માર્ગ; નીક
ટેટી=ખડબુચુ
ખરીફ=ચોમાસામાં વવાતાં ધાન્ય
વાવણી=રોપણી
કરપી દે છે=રાંપડાં ફેરવે છે
નીંદી=ઉખેડી
હેલી=ચાલુ વરસાદ
વળે છે=થાય છે
માફકસર=જોઇતો
તીડ=ખેતરને નુકસાન કરનારું તપખીરિયા રંગનું જીવડું
ધમાલ=બીક; ધાંધલ
રવિપાક=શિઆળુ પાક
કડબ=જુવારના સુકા સાંઠા
સરકાર ધારો=મહેસુલ
ખરે=ભોંયપર પડે
ધરે=ચોળે [વગેરે
તંબોળ=પાન, સોપારી
ધરે=પહેરે; ઓઢે
શાલ=ઊનનું કીમતી લુગડું
ફાટે=ચીરા પડે
ઘટે=ઓછા થાય
ભલીભાત=સારી રીતે
જળ ઉંડા જાય=પાણી સુકાઇને ઓછું થાય
પામે=મળે; આવે
ગુણવાન=ફાયદાવાળા; ગુણકારી
હોજ=પાણીની ટાંકી
લાગ=લાગે
ચંદન=સુખડ, કેસર વગેરેને ઘસીને લેચકા જેવું બનાવે છે તે
મીઠા=મધુરા
વણતોલે=ઘણોજ
ખાસું=મજાનું
ડુબાડુબ=ડુબી ગએલી
ઉચારે=બોલે
મલાર=રાગનું નામ છે
ખેતીકર=ખેડુત
ચંપેલી, જુઈ, જાઈ=એક જાતનાં સુગંધીદાર સફેદ ફૂલ
ચંપા=પીળા રંગનું સુગંધીદાર ફૂલ
ભલાં=સારાં
ફુલાય=મોટા થાય; ખીલે
માટ=માટે
ચાખડીઓ=પાવડીઓ
હિંચોળા=હીંચકા
ખાટ=ખાટલો

સવાલ—ઉનાળામાં ખેડુત શું શું કરે છે? ઉનાળામાં ગામડાના લોકો શહેરમાં શું શું લાવે છે? ચોમાસામાં ખેડુતો શું કામ કરે છે?

ખેડુતને મહેનતનું ફળ ક્યારે મળે છે અને ક્યારે મળતું નથી? શિઆળામાં શું કામ કરે છે? શિઆળામાં શું શું વેચવા આવે છે?

કવિતાની સમજુતી.

શિઆળામાં ઠંડા પવન વાય છે, ઝાડનાં પાંદડાં ખરી પડે છે અને ઘઉં પાકે છે; ગોળ થાય છે, કપાસ અને કઠોળ પાકે છે, લોકો શરીરે તેલ ચોળે છે, અને પાન સોપારી ખાય છે. (૧) શરીરે ડગલા પહેરે છે, ને શાલ ઓઢે છે, ગરીબ માણસના પગ અને ગાલ ફાટી જાય છે. શિઆળામાં દહાડો નાનો થાય છે અને રાત મોટી થાય છે અને શરીરમાં સારી રીતે (સારો ખોરાક ખાવાથી) જોર આવે છે. (૨) ઉનાળામાં પાણી ઉંડાં જતાં રહે છે, એટલે ઓછાં થાય છે. નદી અને સરોવરનાં પાણી પણ ઓછાં થાય છે. સઘળી વનસ્પતિને નવાં પાંદડાં આવે છે, અને સારા ગુણવાળાં કેસુડાનાં ફૂલ પણ થાય છે. (૩) પાણીના કુંડ, ફુવારા ને બાગ સારા લાગે છે, ચંદન અને વીંજણા વહાલાં લાગે છે. કોયલ મધુર શબ્દ બોલે છે, અને તાપ ઘણોજ પડે છે. (૪) વરસાદની ઋતુ ઘણી મઝાની લાગે છે દુનિયા પાણીમાં ડુબેલી દેખાય છે મતલબ કે બધેજ પાણી પાણી થઈ રહે છે. લોકો મલાર રાગ ગાય છે ને ખેડુતો ખેતરમાં વાવણી કરે છે. (૫) ચંપા, ચંપેલી, જુઇ, જાય અને ગુલાબના ફૂલ સારાં ખીલે છે; ચોમાસામાં સુખને માટે છત્રી, પાવડી, હીંચકા ને ખાટલા હોય છે. (૬)

પાઠ ૭૨.

સલામતી=હથિયાર નમાવી સલામ આપવી તે

અધિકાર=હોદ્દો; સત્તા

ઉપરી=અમલદાર; અધિકારી

કમિશનર=પ્રાંતનો મુખ્ય અધિકારી

ગવર્નર=ઈલાકાનો મુખ્ય અધિકારી

માહીતી=સમજ

રેલ=પૂર

સિંધુ=એ સિંધ પ્રાંતમાં મોટામાં મોટી નદી છે

ભેજવાળી=શરદીવાળી.

નાશક અને ત્ર્યંબક=નાશક જિલ્લામાં ગોદાવરીના મૂળ આગળ એ શહેર છે.
જળધોધ=પાણીનું જોસબંધ ઉપરથી પડવું તે
રોગિષ્ઠ=રોગવાળી
વિભાગ=ભાગના ભાગ
દેશીરાજ્ય=દેશી રાજાનો મુલક

મહાબળેશ્વર=મુંબઇ ઇલાકામાં સહ્યાદ્રિમાં હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે ગવર્નર સાહેબ ઉનાળામાં અહીં રહે છે.
પુના=પુના જિલ્લામાં મુળામુઠા નદી પર શહેર છે, એમાં પેશ્વાની રાજધાની હતી. પુનાના પાન વખણાય છે

મંડળ=સભા
કાયદા=કાનુન ; ધારા
મંત્રી=પ્રધાન ; વજીર
મોટી અદાલત=હાઇકોર્ટ
ન્યાયાધીશ=ઇન્સાફ કરનાર અમલદાર; જડજ
ડિરેકટર=ઇલાકાનો કેળવણી ખાતાનો વડો અધિકારી
બેશક=નક્કી

સવાલ—મુંબઈ ઇલાકાના કેટલા ભાગ કરેલા છે અને તે કયા કયા? એ દરેક ભાગના ઉપરીને શું કહે છે? એ ચાર વિભાગ સિવાય બીજો કયો જુદો વિભાગ છે? તેના ઉપરીને શું કહે છે? ગુજરાત કયા વિભાગમાં આવ્યો? મુંબઇ ઇલાકામાં કયાં કયાં મોટાં દેશી રાજ્ય છે? સૌથી મોટું કયું દેશી રાજ્ય છે? ઇલાકાનો ઉપરી કોણ? તેની નીમાણુક કોણ કરે છે તથા તે કેટલા વરસ સુધી એ ઓહ્દાપર રહે છે? ગવર્નર સાહેબ શિઆળામાં, ઉનાળામાં અને ચોમાસામાં ક્યાં રહે છે? મુંબઈ ઇલાકાની રાજધાનીનું શહેર કયું? ગવર્નરને મદદ કરવાને કેટલાં મંડળ છે અને તે દરેક મંડળનું નામ શું? કયું મંડળ મુંબઇ સરકારના નામથી ઓળખાય છે? કારભારી મંડળમાં કેટલા કારભારીઓ હોય છે? એ કારભારી મંડળના હાથ નીચે કેટલા પ્રધાનો હોય છે? ન્યાયખાતાનો વહીવટ કોણ ચલાવે છે? ડિરેકટર એટલે શું? ઇલાકામાં કયાં કયાં ખાતાં હોય છે અને દરેક ખાતાના ઉપરી અમલદારને શું કહે છે? તેઓ કોના તાબામાં હોય છે.

મુંબઇ ઇલાકામાં કેટલા પ્રાંત છે અને તે ક્યા ક્યા?

પાઠ ૭૩.

હાથ આવ્યો=તાબામાં આવ્યો
ઉતારૂ=મુસાફર
ફાંટા=શાખા
મિલો=કાપડ વણવાનાં કારખાનાં
કારખાનાં=કામ કરવાની જગ્યા
ગીરદી=ભીડ
લક્ષાધિપતિ=લાખો રૂપીઆના ધણી
મિનારા=બુરજ
વૈભવ=સુખનાં સાધન
થાનક=સ્થાન; ઠેકાણું
ત્રિકોણાકાર=ત્રણ ખુણાનો ઘાટ
વિસ્તાર=લંબાઇ પહોળાઇ
કરોડપતિ=કરોડ રૂપીઆના ધણી
દાણ=જકાત
વણાટ=વણવાનું કામ
તાર=તાંતણા
ત્રણ તાર=સુતરાઉ, રેશમી ને કસબી વણાટ
ખોડાં=લંગડાં; અશક્ત
પાંજરાપોળ=અશક્ત ઢોરોને રાખવાની જગા
સહિત=સાથે
દેવસ્થાન=દહેરૂં
છાવણી=લશ્કરને રહેવાની જગા; કેમ્પ
ગોરૂં લશ્કર=સોલ્જરનું લશ્કર
રોજો=કબર
શોભા=દેખાવ
કોલેજ=પાઠશાળા; ઉંચું જ્ઞાન આપવાની શાળા

સવાલ—મુંબઈ બેટ અંગ્રેજ સરકારને ક્યારે અને કેવી રીતે મળ્યો? અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યા પછી શું સુધારા થયા? મુંબઇનું વર્ણન કરો. મુંબઇ નામ પડવાનું કારણ તથા એનો અર્થ કહો. મુંબઇનો આકાર કેવો છે? એનો વિસ્તાર કેટલો છે? કેટલા માણસની હાલ વસ્તી છે? મુંબઈ ઇલાકામાં પહેલા નંબરનું બંદર કયું? હિંદુસ્તાનમાં વેપાર રોજગારની બાબતમાં કયું શહેર ચઢિઆતું છે? મુંબઈ ઇલાકામાં બીજા નંબરનું શહેર કયું? મુંબઇ ઇલાકામાંનાં મોટાં શહેરોનાં નામ કહો. અમદાવાદ કોણે વસાવ્યું અને ક્યા સનમાં? અમદાવાદની પડતી શા કારણથી થઇ હતી? ચઢતી ક્યારથી થઇ?

અમદાવાદ અસલથી શાને માટે પ્રખ્યાત છે? અમદાવાદને માટે શું કહેવાય છે? અમદાવાદ શહેરમાં જોવા લાયક જગાઓ કઈ કઈ છે? અમદાવાદ કઇ નદીને કાંઠે છે? અમદાવાદનું શું શું વખણાય છે?

પાઠ ૭૪.

જંબુસર=ભરૂચ જિલ્લામાં કસ્બો છે
રેલવે=લોઢાની સડકનો રસ્તો
ઢઢર=નદીનું નામ છે. એ રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે
એમઝેબ=એમેઝોબા
પોઠી=માલ લાદેલો બળદ
વણજાર=પોઠીનું ટોળું
પેઠ=મહારાષ્ટ્રમાં દેશી રાજ્ય છે. અહીંની પાઘડી વખણાય છે
પંજો=સપાટો
પોરબંદર=સુદામાપુરી એ કાઠીઆવાડમાં છે
વીરમગામ=અમદાવાદ જિલ્લામાં શહેર છે અહીં મુનસર તળાવ જોવા લાયક છે
ડીસા=એ પાલણપુર એજન્સિમાં શહેર છે
વેપારીમાર્ગ=માલ લઈ જવા લાવવાનો રસ્તો
કાફલો=જથો; ટોળું
થરાદ=પાલણપુર એજન્સિમાં ગામ છે
નગરપરકર=સિંધના થરપારકર જિલ્લામાં તાલુકો છે

સવાલ—જંબુસરથી પાલેજ શી રીતે જવાય? પાલેજથી સુરત શી રીતે જવાય ને વચ્ચે કયાં કયાં સ્ટેશનો આવે? સુરતથી પૂર્વ તરફ કઈ રેલવે જાય છે અને તે ક્યાં સુધી જાય છે? સુરતથી મુંબઇ જવું હોય તો કઈ રેલવેમાં બેસવું પડે? રસ્તે કયાં કયાં સ્ટેશનો આવે? સુરતથી નાશક કેટલે રસ્તે જઈ શકાય? આગગાડીમાં જવાનું સારૂં કે પગ રસ્તે જવાનું? પગ રસ્તે જતાં શું શું હરકતો પડી? મુંબઇથી દ્વારકા શી રીતે જવાય? દ્વારકાથી પોરબંદર કેટલી રીતે જઈ શકાય? પોરબંદરનું બીજું નામ શું? પોરબંદરથી જંબુસર તેઓ કયે રસ્તે આવ્યા હશે? આગગાડી અને આગબોટ નહોતી ત્યારે ગુજરાતનો વેપાર સિંધ સાથે કેવી રીતે ચાલતો?

પાઠ ૭૫.

જૂજ=થોડી
સૈકો સદી=સો વરસનો કાળ;
તુંવાર=રજપુતની જાત
ચોહાણ=રજપુતની જાત
ખંડણી=નાના રાજાએ મોટા રાજાને દર વરસે રૂપીઆ આપવા તે
સ્વતંત્રપણું=આપ અખત્યારી
રંગાટી=રંગનું કામ
સરહદ=સીમાડો; છેવટની હદ
ધાક=કરબ; દાબ
આબાદ=ચઢિઆતું
બેનમુન=જેનો જોડો નહિ હોય તેવી; ઉત્તમ
શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ
ઘેરાવો=ફરતો ઘેર
બુરજો=મિનારા
ટકી રહે=કાયમ રહે

સવાલ—ચાંપાનેર શું છે તથા ક્યાં છે? હાલમાં ત્યાં ક્યા લોકોની વસ્તી છે? ચાંપાનેર કોણે ક્યા સૈકામાં તથા કોના વખતમાં વસાવ્યું? ૧૧ મા સૈકામાં કોનું રાજ હતું? ઇ. સ. ૧૪૧૮, ૧૪૫૦, ૧૪૮૪ માં શું બનાવ બન્યા? ચાંપાનેર મહમદ બેગડાએ ક્યા સનમાં જીત્યું? ૧૮૦૩ માં શું બનાવ બન્યો? ચાંપાનેર અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યા પછી આબાદ કેમ થઈ શક્યું નહિ? ચાંપાનેરમાં જોવાલાયક શું છે? ચાંપાનેરના કિલ્લાનું બ્યાન કરો. પાવાગઢપર કોનું દહેરૂં છે? પાવાગઢને લોકો શું કહે છે અને એમ કહેવાનું કારણ શું?

પાઠ ૭૬.

ગરમી=ગરમ વસ્તુને અડકવાથી જે લાગણી પેદા થાય છે તે
[illegible]મકો=ડામ
ઝઝેલા=ફોલ્લા
વજન=તોલ
સ્થિતિ=હાલત
છલોછલ=છેક માથા સુધી
ઉપસીને=ફુલીને
ઘન=નક્કર
પ્રવાહી=રેલો ચાલે એવું; પાણી જેવા રેલાતા
ખંખેરીએ=રાખ દૂર કરીએ
સંકોચીએ=બરાબર ગોઠવીએ
પ્રસરી=ફેલાઈ
પાટોપાટ=એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી
ફૂલે=કદ વધે

સવાલ—ગરમી એ શું છે તે સમજાવો. ગરમીથી પદાર્થનું વજન કેમ વધતું નથી ? પદાર્થને ગરમી આપવાથી શી બાબતમાં ફેરફાર થાય છે અને એ ફેર થવાનું કારણ પ્રયોગથી બતાવો. ઘન અને પ્રવાહી પદાર્થને ગરમી આપવાથી તેમની સ્થિતિમાં શું શું ફેરફાર થાય છે ? ગરમી શેમાં જલદી પ્રસરી જાય છે ?

સાર—ગરમી એ પદાર્થ નથી. ગરમીથી પાદાર્થની એક સ્થિતિ બદલાઈ બીજી સ્થિતિ થાય છે; એટલે ઘન હોય છે તે પ્રવાહી થઇ જાય છે, અને પ્રવાહી હોય છે તેની વરાળ બને છે. જે પદાર્થમાં રજકણો પાસે પાસે હોય છે તેમાં ગરમી જલદી પ્રસરી જાય છે, પણ જે પદાર્થમાં રજકણો આઘે આઘે હોય છે તેમાં ગરમી જલદી પ્રસરી જતી નથી.

પાઠ ૭૭.

સંકોચાય=કદ નાનું થાય
વાટ પૈડાપરનો લોઢાનો ગોળ પાટો
મજબૂદ=મજબૂત
ઢાંકણ=ઢાંકણું
વાયુરૂપ=વા જેવા
સ્વરૂપ=પોતાનું રૂપ: ખરૂં રૂપ
શંકા=વહેમ; ગુંચવણ ભરેલા વિચાર; સંદેહ
ડોળી=ઝોળી
કસો=કેંસો
શાલદુપટ્ટા=શાલ વગેરે
ઉદાહરણ=દાખલો
હુંફાળું=સહેજ ગરમ
મુકાબલો=સરખામણી
લાગણી=અસર

સવાલ—ટાંડી એ શું છે તે સમજાવો. ટાંડીથી પદાર્થની સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. પ્રવાહી અને વાયુરૂપી પદાર્થોને ટાંડીની શી અસર થાય છે ? પર્વત ઉપરથી ઉતરનારને ગરમી અને ચઢનારને ટાંડી લાગવાનું કારણ શું ? હુંફાળા પાણીને એક વખત આપણે ગરમ અને બીજી વખત ટાંડું કહીએ છીએ, તેનું કારણ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો.

સાર—જેમ ગરમી એ પદાર્થ નથી, તેમ ટાંડી પણ પદાર્થ નથી.

જેમ ગરમીથી પદાર્થની એક સ્થિતિ બદલાઈ બીજી સ્થિતિ થાય છે, તેમ ઠંડીથી પણ પદાર્થની એક સ્થિતિ બદલાઇ બીજી સ્થિતિ થાય છે. ઠંડીની અસરથી વાયુરૂપ પદાર્થો પ્રવાહી થાય છે, અને પ્રવાહી પદાર્થો ઘન થઇ જાય છે. ગરમીની અસરથી ઠંડીની અસર ઉલટી થાય છે.

પાઠ ૭૮.

કોગળો કરવો=મોંમાંપાણી ભરી પાછું કાઢી નાખવું
ઘુંટડો=એકે શ્વાસે પિવાય તેટલું
ખટમડું=સહેજ ખાટું
તુરૂં=તુરાશ પડતું
થૂ થૂ=થૂંક થૂંક
બનાવટી=બનાવેલા
ગોરમટી=ગોરાડુ માટી
બાધક=બાધો કરનાર
મજબુતી=તાકાત; જોર
કાકડો=ગળામાં બહારની બાજુએ દેખાતો ગઠ્ઠો. એ ગઠ્ઠો નાના છોકરામાં દેખાતો નથી મોટા માણસમાં દેખાય છે
અવાળુ=દાંતના પીઢિયાં
ફુલવેલી=પકવેલી
ચાંદી=ફોલ્લા
દાહ=અગન
ગચરકા=ઓડકાર
ઉલટી=વામીટ; ઓકારી
કોકીલું=સહેજ હુંફાળું
મહીસાગર=મહી નદી
ખદખદે=ખદખદ થાય
ચકતું=એકેલો ગોળાકાર

સવાલ—ફટકડી કેવો પદાર્થ કહેવાય ? ફટકડી આપણા દેશમાં ક્યાં થતી હતી ? ફટકડીના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો. ફટકડી શી રીતે ફુલવતા હશે ? ફટકડી ફુલવતી વખત ખદખદે છે તેનું કારણ શું ?

પાઠ ૭૯,

સીસું=મેલા ભુરા રંગની ધાતુ
ઘસરકા=ઘસારાથી પડેલા કાપા
બે બોલ=થોડું
જંગાલ=તાંબાનો કાટ
કટાણું=કટાયલું
રદ=નકામું

સવાલ—હરિશંકરે સીસા વિષે શી બીના કહી ? મંછારામે કલાઈ વિષે શું શું કહ્યું ? વાસણને કલાઇ દેવડાવવાનું કારણ શું ? પિત્તળ શું શું મેળવીને બનાવે છે ? કાંસું શું શું મેળવીને બનાવે છે ? સીસું, કલાઈ અને જસતના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૮૦.

મોભ=ઘરનું સૌથી ઉંચું આડું મોટું લાકડું
ધોડિઆટ=મોભને સમાંતર નાખેલું જાડું લાકડું. એમાં હીંચકા સારૂ કડાં જડવામાં આવે છે
સરપણ=બળતણ
કુંપળ=ટીશી
ગણતરી=હિસાબ
ગર=વચલો ભાગ
સંગીન=ઘટ; મજબુત

ને નક્કર
ટકાઉ=ટકે એવું
કાષ્ટ=લાકડું
રસવાન=રસવાળું
વૃદ્ધિ=વધારે
ફીસું=ઝટ ફાટી જાય એવું
રેસાદાર=રેસાવાળું
પરનાળ=નેવાંનું પાણી ઝીલવા સારૂ બનાવેલી તે
ઘટ=મજબુત
ખિચોખીચ=પાસેપાસે
એકાકાર=એકમેક

ચીવટ=ચિકાશવાળું; ચીકણું
કોલુ=શેરડી પીલવાનો [સંચો
ઘાણી=તેલ, દીવેલ વગેરે પીલવાનો સંચો
ચઢિઆતો=ચઢતો; સરસ
હાથીદાંત=દંતુશળ
ઘાટબંધ=ઘાટદાર
ઓપીને=ઘસીને
મૂઠ=હાથો
મહોરાં=રમકડાં
ચોકસ=મુકરર

સવાલ—લાકડું ક્યાં ક્યાં જોવામાં આવે છે? આપણને જીવવાને માટે પહેલે, બીજે, ત્રીજે, ચોથે અને પાંચમે નંબરે શેની જરૂર છે? લાકડામાં અંદરને પાસે ગોળ કુંડાળા શાના દેખાય છે? ગોળ કુંડાળા પરથી શી પરીક્ષા થાય છે? લાકડાનો કયો ભાગ વધારે સંગીન અને કયો ભાગ ઓછો સંગીન હોય છે અને તેમ થવાનું કારણ શું? નાળિએરી અને તાડ શી રીતે વધે? એનું લાકડું કયા કયા કામમાં આવે છે અને કયા કામમાં આવતું નથી? દેવદારનું લાકડું શા માટે ઘર બાંધવાના કામમાં આવતું નથી? સાગ, સીસમ, બાવળ, આમલી અને રાયણનું લાકડું શું શું કામમાં આવે છે ને શા કારણથી? લાકડાની કઇ કઇ ચીજો બને છે? કોતરણી કામ જેવું હાથીદાંત પર થઇ શકે તેવું લાકડા પર થઇ શકે કે નહિ? હાથીદાંતનો રંગ કેવો હોય છે? હાથીદાંતની પરીક્ષા શી? હાથીદાંત શું કામમાં આવે છે?

હાથીદાંત કેવો પદાર્થ કહેવાય અને શા માટે ? લાકડું કેવો પદાર્થ કહેવાય ?

પાઠ ૮૧.

કાર્મ=ક્રમ
સુગંધી=ખુશબો
સોડે છે=પીમળે છે
પાંખડી=પાંદડી
જાસવંતી=એક જાતનાં ફૂલ
કળી=ખીલ્યા વગરનું ફૂલ
ઢાંકણુ=કવર
વજ્ર=ફૂલનું ઢાંકણુ

વજ્રપત્ર=ફૂલનાં ઢાંકણાંનાં નાનાં પાંદડાં
નાજુક=કોમળ
ચૂંટી=તોડી
સળંગ=આખો
ફૂલમણી=ગોટો
ગોટો=પાંખડીઓ જોડાઇને ગોટા જેવું બને છે તે
સરણાઈ=પીપી
મુખ્ય=જરૂરનો

અગથીઓ=સેકટો
પુંકેસર=નરતંતુ
સ્ત્રીકેસર=સ્ત્રીતંતુ
પરાગકોશ=પરાગનો જથો
પરાગકણુ=પરાગની રજ
રજ=પરાગના ઝીણા કણુ
બીજાશય=બી બંધાવાની જગા; ગર્ભાશય
સૂક્ષ્મબીજ=ઝીણાં બી

સવાલ—અત્તર શેનું બને ? વજ્ર શું કામ કરે છે ? વજ્રના નાના ભાગને શું કહે છે ? ફૂલમણી એટલે શું તે સમજાવો. મોગરાના ફૂલનો નીચલો ભાગ નળી જેવો અને ધંતુરાના ફૂલનો નીચલો ભાગ સરણાઇ જેવો શા કારણથી દેખાય છે ? ક્યા ફૂલની પાંખુડીઓ છુટી હોય છે ? પાંખડી શું કામ કરે છે ? ફૂલમાં મુખ્ય ભાગ ક્યાં હોય છે ? ઘણા નરતંતુ ક્યા ફૂલમાં હોય છે ? ફૂલના ભાગ ગણાવો.

પાઠ ૮૨.

પ્રવેશથી=દાખલ થવાથી; પેસવાથી
પોષવામાં=પોષણુ કરવામાં

માવજત=સંભાળ;મરદાંસ
યોજના=ગોઠવણુ
ગર=માવો
વર્ગ=જાત
પોપટા=ચણાની શીંગો

જળવાય=સચવાય
પતી રહે=પુરૂં થાય
ફોલવા=છોલવા

સવાલ—ફળમાં કેટલા ભાગ હોય છે ને તે કયા કયા? કેરીના ભાગ ગણાવો. દ્રાક્ષના ભાગ ગણાવો. દ્રાક્ષમાં કેટલા ભાગ દેખાય છે? દ્રાક્ષમાં કયા કયા ભાગ ભેગા હોય છે? કેરીના વર્ગનાં ફળ ગણાવો. દ્રાક્ષના વર્ગનાં ફળનાં નામ દો. ફળના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય ને તે કયા કયા?

પાઠ ૮૩.	કઠોળ=દ્વિદળ ધાન્ય	ફળ
પડ=થર	સત્વ=કસ	રુદ્રાક્ષ=જેની માળા બને છે તે મણકો; એક જાતના ઝાડનું બી
ફાડ=ભાગ	માફક=અનુકૂળ	
બીજાંકુર=ફણગો	રામફળ=શીતાફળ જેવા લાલાશ પડતાં રંગના	
પોષણ=ગુજરાન		

સવાલ—બી ને ઊગવા માટે શું શું જોઈએ? કયાં બી એકદળ ને કયાં બી દ્વિદળ છે? દ્વિદળ બીમાં બીજાંકુર કયાં હોય? બીજાંકુર શું ખાઈને મોટું થાય છે? જેનું મૂળ થવાનું હોય છે તે ભાગ ક્યારે ઊગે છે? ઊગીને ક્યાં આવે છે? કયાં બી વહેલાં વાવવાં જોઈએ? કયાં બી મોડાં વાવીએ તો [illegible] નહિ અને તેમ થવાનું કારણ શું? એકદળ ધાન્ય ગણાવો.

પાઠ ૮૪.	અંશ=ભાગ	જઠર=પાચન કરવાની કોથળી
સૃષ્ટિ=દુનિયા	ડીટું=ડીંચું	નસો=રગો
શોભા=દેખાવ	પ્રાણરક્ષક વાયુ=જીવનું રક્ષણ કરનાર વાયુ; ઓક્સિજન વાયુ	ઘન=ઘીચ
આત્મા=મન	પુષ્ટિ=બળ; જોર	ઘટા=ભરાવ
પ્રસન્ન=ખુશ		પ્રકાશ=તેજ
સંતાપ=મનનું દુઃખ		

સવાલ—તાપથી અકળાએલો માણસ ક્યારે બધું દુઃખ ભૂલી જાય છે? પાંદડાં શું શું કામમાં આવે છે? ઝાડને પાંદડાંનો શો

ઉપયોગ છે? પાંદડાં કયે વાટે શ્વાસ લે છે ને કયે વાટે કાઢે છે? પાંદડાં પ્રાણીને શું ઉપયોગી છે? પાંદડાંને રસોડું, જઠર અને ફેફસું કેમ કહી શકાય? પાંદડાંની રચના કેવી હોય છે? જે ઝાડના પાંદડાંની નસો ડીટામાંથી અણી સુધી એક સરખે અંતરે આવેલી છે તે ઝાડનાં બી એકદળ હોય છે કે દ્વિદળ? પાંદડાં લિલાશ પડતાં કેમ દેખાય છે? પાંદડાં પરથી એકદળ ઝાડ અને દ્વિદળ ઝાડ શી રીતે ઓળખી શકાય?

પાઠ ૮૫.

નમસ્કાર=બે હાથ જોડી માથું નમાવવું તે
નર્યા=એકલા
વિચિત્ર=દેખાવમાં બેડોળ
વાવેતર=રોપણી
પાણીપોચી=ભેજવાળી; શરદીવાળી
સોડમ=વાસ
તેજદાર=તેજવાળો; ચળકતો
ચુંટણી=ચુંટવાનું કામ
તાવડો=પેણો
વળી ન જાય=વળ દેવાય નહિ
મસળે=ચોળે
ફાયદાકારક=ગુણકારી
જાગૃત=હોશિયાર
અરબસ્તાન=એ દેશ હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે એશિઆ ખંડમાં છે
છડીને=છોડા કાઢીને
ચરખો=કપાસમાંથી કપાસીઆ છુટા પાડવાનો સંચો
ચઢિઆતી=સરસ
નુકસાનકારક=નુકસાન કરનાર
કૌવત=બળ; જોર
અનિયમિતપણે=વગર નિયમે
હદ બહાર=જાદે; વધારે
કાળજી=ફીકર

સવાલ—ચા એ શું છે? ચા ઘણી ક્યાં પાકે છે? હિંદુસ્તાનમાં ચાનું વાવેતર ક્યાં થાય છે? ચાને કઇ જમીન અનુકૂળ નથી? પાંદડાં ચુંટી લીધા પછી શું ક્રિયા કરે છે? હિંદુસ્તાનમાં કાફી પહેલ વહેલી ક્યાંથી આવી? હાલ હિંદુસ્તાનના ક્યા ભાગમાં થાય છે? કાફી એ શું છે? કાફીના ફળ પર શું શું ક્રિયા કરે છે ત્યારે તે ઉપયોગમાં આવે છે? ચા બનાવવાની રીત કહો. ચા અને કાફી ફાયદાકારક છે.

કે નહિ? જવાબ. આ ફાયદાકારક નથી કારણ કે આ ભૂખને મારી નાખે છે અને ઉષ્ણને ઓછી કરે છે. જે જે માણસો હમેશાં આ પીએ છે તેઓથી ખોરાક વિશેષ લઇ શકાતો નથી માટે તે પીવાની ટેવ કદી પાડવી નહિ.

પાઠ ૮૬.	પૂર્વમાં દેશ છે.	કપાસીઆ=કપાસનાં બી
અમીરી=ગૃહસ્થાઈ	અમેરિકા=એ ખંડ છે	નક્ષત્ર=ઉપગ્રહ
ચિહ્ન=નિશાની	મીસર=હિંદુસ્તાનથી	જીંડવાં=ખીલ્યા વગરનાં
નિર્ધન પૈસા વગરનો	વિલાયત જતાં રસ્તામાં	કાલાં
ઉમદા-કીમતી	એ દેશ આવે છે	કાલાં=કપાસનાં ફળ
ગરમ હવા-ગરમી	કપાસ=રૂનો છોડ	વીણવો=લણવો
ચીન=એ હિંદુસ્તાનની	પાંખડી=ડાળી	અંકાય=નક્કી થાય

સવાલ—લુગડાં બનાવવામાં શું શું વપરાય છે? કપાસ કેવા દેશમાં થાય છે, ને કેવા દેશમાં થતો નથી અને નહિ થવાનું કારણ શું? કપાસ ક્યાં ક્યાં પાકે છે? હિંદુસ્તાનમાં ક્યાં ક્યાં પાકે છે? કપાસના પાંદડાંનો આકાર કોના જેવો છે? કપાસના ફૂલનો રંગ કેવો હોય છે? કપાસનો પાક કેવી જમીનમાં સારો થાય છે? કપાસનું વાવેતર ક્યારે કરે છે? કપાસને કેટલીવાર લણવો પડે છે? કપાસ લણવાનાં ગાથી સારો વખત કયો? રૂનો ભાવ શા ઉપરથી અંકાય છે? કપાસ વીણવાનું કામ બાયડીઓ ને છોકરાંઓ પાસે કેમ કરાવે છે?

પાઠ ૮૭.	ગરમાવો=ગરમી; હૂંફ	હલેસાં=ચાટવા
ઝાલર=ગળાની નીચે	ભીંગડાં=જાડા પડ	સુકાન=વહાણને ફેરવવા-
લટકતી ચામડી હોય તે	સરકી=લપસી	ની ગતિ આપનાર યંત્ર
નભાવવો=ટકાવવો	મછવો=નાની હોડી	કણકી=ઝીણા ચોખા

સવાલ—માછલી પાણી બહાર કાઢવાથી તે કેમ મરી જાય છે? માછલાં શા વડે શ્વાસ લે છે? પાણીમાં વા છે કે નહિ તે દાખલો આપી સમજાવો. માછલાનું લોહી કેવું હોય છે? એને વધારે હવાની જરૂર શા માટે નથી? માછલાનું શરીર લીસું શા માટે બનાવ્યું? માછલાના શરીરની રચના કહો. માછલાંને દાંત હોય છે કે નહિ અને હોય છે તો તેની સાબીતી શી? માછલી ઘણાં ઇંડાં મૂકે છે છતાં માછલાં કેમ વધી પડતાં નથી?

પાઠ ૮૮.

નાગ=ફેણુવાળો સાપ

કાંચળી=સાપની ભીંગડાંવાળી પાતળી ચામડી

પાંસળી=પાસા પરની હાડકી

કરોડ=બરડાનું હાડકું

લોચા=માંસના ગઠ્ઠા

સંકોચી=નાના કરી

ડાચું=જડબું

ડંખ=ચટકો

ગળી જાય=ગળે ઉતારી દે

કચરઘાણુ=ચુરેચુરો

ફેણુ=સાપના માથાપરનો પહોળો ભાગ

બ્લીચિંગ પાઉડર=ધોવાના કામમાં વપરાતો સફેદ ભુકો

સવાલ—સાપ કેટલી જાતના છે? ઝેરી સાપ અને ઝેર વિનાના સાપમાં ફેર શું? સાપને કેટલા પગ હોય છે? કોને કોને પગ હોતા નથી? સાપનું લોહી કેવું હોય છે? સાપણુ ઇંડાં મૂકે છે કે વિંઆય છે? સાપનું ઝેર ઉતારવાનો ઉપાય શો? કયા ઝેરી સાપોને ફેણુ હોતી નથી? હિંદુસ્તાનની દક્ષિણમાં કેવા સાપ થાય છે અને તેને શું કહે છે? સાપને જેમ વળવું હોય તેમ શાથી વળી શકે છે? સાપનું ઝેર લોહીમાં શી રીતે ભળે છે? સાપ આપણુને ઉપયોગી છે કે નહિ? ચીતલ ને કોઠનો રંગ કેવો હોય છે? ટીપઃ— જેને કાનને ઠેકાણે કાણું હોય છે તે ઇંડાં મૂકે છે.

પાઠ ૮૯.

માંસાહારી=માંસ ખાનાર

સેવાળ=લીલ

ટીશી=કુંપળ; પાંતરાંની કળી

જીવ હિંસા=હત્યા

ગુમ થવાથી=દેખાતા બંધ થવાથી
ગુંગળાતી=અકળાતી
લપલપાવી=બહાર કાઢી
ગોળો=પીંડો
ભવ=અવતાર

સવાલ—દેડકું ઈંડાંમાંથી નીકળે છે ત્યારે તેને શું શું હોય છે? તે શું શું ખાય છે? ગાંઠ ક્યાં નીકળે છે અને એ ગાંઠનું શું થાય છે? દેડકાને કેટલા પગ હોય છે? આગલે પગે તથા પાછલે કેટકેટલાં આંગળાં હોય છે? બધું મળી કેટલાં આંગળાં હોય છે? આગલા ને પાછલા પગમાં ફેર શું? દેડકું શા વડે શ્વાસ લે છે? પાછલા પગ શા માટે લાંબા બનાવ્યા હશે? એની જીભમાં ને આપણી જીભમાં શું ફેર છે? દાંત હોય છે કે નહિ ને હોય છે તો ક્યાં હોય છે? દેડકાં ક્યાં રહે છે? દેડકાં થતાં સુધીમાં તેના કયાં કયાં ને કેટલાં રૂપ થાય છે? દેડકાના પ્રમાણમાં તેનું શું શું મોટું છે? દેડકાનું લોહી કેવું હોય છે? જ. ઠંડું.

પાઠ ૯૦.

પસારી=પહોળી કરી
વર્ગ=જાત
કરવત=લાકડાં વહેરવાનું ઓજાર
દાંતા=કાંગરાવાળી ધાર
બિડાય=બંધ થાય
રજપુતાન=ગુજરાતની ઉત્તરમાં પ્રાંત છે.
સહ્યાદ્રિ=પશ્ચિમઘાટ
ગોરાડુ=પિળાશ પડતી
લંબગોળ=લાંબો ગોળ
ટપકીદાર=ટપકીવાળું
ફીણુ=પરપોટા
પાલા=પાંદડાં
ગળી=એક જાતનું ઝાડ; એમાંથી ગળીનો રંગ બનાવે છે
ધાણ વાળે=નાશ કરે; ઉજ્જડ કરે
ઉજ્જડ=વેરાન; ઝાડ પાન વગરની
હીણભાગી=કમનસીબ
ખરપડી=એ નામનું જીવડું
ભૂખમરો=ભૂખે મરવાનો વખત; કડાકા
અગણિત=ગણાય નહિ એટલા; ઘણાજ
ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ; સૌથી સારા
વળામણનો=વિદાય થતો; હાથીઓ
ઝૂડી ઝૂડીને=મારી મારીને
પુરાં કરવાં=જીવ લેવો; મારી નાખવાં
પાથરી=ઢાંકી
ખાળી=અટકાવી
ખાઉધરાં=ભુખાળવાં

સવાલ—તીડ કયા વર્ગમાં ગણાય છે, અને શા માટે? તીડના આગલા ને પાછલા પગમાં શો ફેર છે? તેની પાંખની રચના કેવી હોય છે? તીડનું મોં કેવું હોય છે? હિંદુસ્તાનમાં તીડ ક્યાં પેદા થાય છે? તીડ કેવી જગ્યામાં ઈંડાં મૂકે છે? તીડની માદા ખાડા શાથી ખોદે છે? તીડના ઈંડાંનો રંગ કેવો હોય છે? દરેક દરમાં કેટલાં ઈંડાં મૂકે છે? ઈંડાંનું રક્ષણ શી રીતે કરે છે? તીડ શું શું ખાય છે? તીડ પડે ત્યાં શું થાય છે? તીડને નુકસાન કરતાં અટકાવવાનો ઉપાય શું? તીડ ઊડતાં થયાં પછી શી રીતે નુકસાન કરતાં અટકાવી શકાય?

પાઠ ૯૨.

જઠર=હોજરી; પાચન થવા માટે પેટની ડાબી બાજુએ ખોરાક ભરવાની કોથળી
સૂક્ષ્મદર્શક=ઝીણી વસ્તુ મોટી દેખાડનાર
ભાગ=અવયવ
કદ=માપ
ઘાટ=આકાર
પાસાદાર=પાસાવાળી
પોલી=પોકળ
ઝપળ=ચેળ
ખુંધા=કમરમાંથી વળી ગએલા
ઢળકતાં=ઢાળ પડતાં
ચટકો=ડંખ
ચમચમે=બળતરા થાય
લાળ=ચીકણું થુંક
તંદુરસ્ત=આરોગ્ય
અટકાવ=રોકાણ
બિછાનું=પથારી
મચ્છરદાની=મચ્છર અટકાવવા માટે જાળીદાર લુગડાની બનાવેલી તે
ક્વિનીન=સિંકોનાના ઝાડમાંથી ઉત્પન્ન થતું સત્વ; તાવ કાઢવાની દવા. એ સ્વાદમાં બહુજ કડવું હોય છે.
બંધિઆર=વહેતું નહિ તે
લીખો=મચ્છર, જૂ, માંકડ વગેરેના ઈંડાં
ચોરસફુટ=૧૪૪ ચોરસ ઈંચ; એક ફુટ પહોળું ને એક ફુટ લાંબું
કેરોસીન=ગ્યાસતેલ; વાદળી રંગનું પાતળું તેલ
રૂંધાઇ=ગુંગળાઈ
ડામર=ખનીજટાર
લોબાન=એક જાતનો ગુંદર

સવાલ—મચ્છર કયા વર્ગનું પ્રાણી છે અને શા માટે? મચ્છરને

સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઇને તેના શરીરની રચના કહો. મચ્છરના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા ? ઝેરી અને ઝેર વિનાના મચ્છર ઓળખવાની નિશાની શું ? ઝેરી મચ્છર તાવનું ઝેર શી રીતે ફેલાવે છે ? તે અટકાવવાનો ઉપાય શો ? ઝેરી તાવની ઉત્તમ દવા કઇ છે ? મચ્છર કેવી જગામાં ઈંડાં મૂકે છે ? મચ્છરનાં ઈંડાં અટકાવવાનો ઉપાય કહો. મચ્છરનો નાશ કરવાનો ઉપાય કહો.

પાઠ ૯૨.	અત્યંત=ઘણું	અંબાડી=હાથી ઉપર બેસવા માટેનું આસન
શ્રીમંત=પૈસાદાર	લપેટી=વિંટાળી	ચગદી=કચડી
રસાલો=ખટલો; ઘોડા લશ્કર વગેરે	ડોલ=આંકડીવાળું પાણી કાઢવાનું વાસણ	શાંત=ધીરજવાળું
ભટ=બ્રાહ્મણ અટક	દદુડી=નાની ધાર	સમજદાર=સમજવાળું
દૈત્ય=રાક્ષસ	ટેરવું=આગલો ભાગ	કદાવર=કદમાં મોટું
માવત=હાથીનો હાંકનાર	પુષ્ટ=જાડા અને ભરાઉ	

સવાલ—શિવાજીરાવ કોણ ? મહેમદાવાદ ક્યાં છે અને શું કહે છે ? એ કોણે વસાવ્યું હતું ? હાથીના શરીરની રચના સમજાવો. તેના દરેક ભાગનો ઉપયોગ કહો. હાથીને સૂંઢ શું શું કામમાં આવે છે ? હાથીદાંતનો ઉપયોગ કહો. હાથીનો ઉપયોગ કહો. હાથીના ગુણ ગણાવો. હાથી વિષે કહેવતો કહો.

પાઠ ૯૩.	બેમાલમ=જણાય નહિ એવી રીતે	ફાળ=કુદકો
સંબંધ=વળગણ	તલપ=ફલંગ; ઝડપ	ગોંધ્યા=પૂર્યા; કબજે કર્યા
બોથાં=જડિયાં; મૂળના રેસા; ઠુંઠા	સબળ=જોરાવર	ફરક=ફેર
		પલટાય=બદલાય

રંગભેદ=રંગમાં તફાવત	હેતુ=મતલબ; કારણ
પરિપક્વ=પુરેપુરૂં પાકેલું	ચકચકિત=ચકચકતા

સવાલ—પ્રાણી ને વનસ્પતિના રંગ જુદા હોવાનું કારણ શું? કેટલાક પ્રાણીના શરીરના રંગનો સંબંધ બતાવો. પ્રાણીનો રંગ તેમની આસપાસના પદાર્થોના રંગને મળતો આવે છે તેનાં મુખ્ય કેટલાં અને કયાં કયાં કારણો છે તે દાખલો આપી સમજાવો. જંગલી પ્રાણી ને પાળેલાં પ્રાણીના રંગમાં ફેર હોવાનું કારણ શું? ફુલનો રંગ ભભકદાર શા માટે બનાવ્યો હશે?

પાઠ ૯૪.	પાણી જવા માટે ઉપ-રથી બંધ કરેલો રસ્તો	સ્નાયુ=જે તંતુવડે હાડકાંને માંસના લોચા વળગેલા રહે છે તે
ગલીઓ=સાંકડી શેરીઓ	ક્ષીણ થવું=કમજોર થવું	ધબકારો=ધબધબનો અવાજ
હૃદય=લોહીની ટાંકી	શિરા=નસ	ટકોરા=ધબકારા
મોરી નસ=મોટી નસ	રેંટમાળ=પાણી કાઢવાનું ઢોચકાવાળું ચક્કર	
મોરી=નીક; નાની ગટર		
ગરનાળુ=મોટી ગટર;		

સવાલ—હૃદય કોના જેવું છે? એનું કદ કેવડું છે? એ શેનું બનેલું છે? એમાં કેટલાં ખાનાં હોય છે? હૃદય ક્યાં આગળ છે? હૃદય અને પાણીની ટાંકીનો મુકાબલો કરો. ગંદું પાણી કેવી રીતે નદી કે દરીઆમાં જાય છે તે સમજાવો. ગંદું પાણી વહેવાની સાથે અસ્વચ્છ લોહી વહેવાનો મુકાબલો કરો. અસ્વચ્છ લોહીનો રંગ કેવો હોય છે? અસ્વચ્છ લોહી સ્વચ્છ શી રીતે થાય છે તે સમજાવો. છાતીમાં અને હાથના કાંડાપર ધબકારા શાથી થાય છે? તંદુરસ્ત માણસની અને બાળકની નાડી એક મિનિટમાં કેટલા ધબકારા કરે છે તે ગણીને કહો. હૃદયનું ચિત્ર કાઢી બતાવો અને તે સમજાવો.

પાઠ ૬૫.

શ્વાસ=દમ
મૂત્ર=મૂતર
વાટે=રસ્તે
ધટ=ખોટ
બાંધું=શરીરનો બાંધો
પેજવાળા=કાંજીવાળા
તેલી=તેલવાળાં
ચરબી=ચામડીની અંદર ઠરેલો ચીકણો પદાર્થ
સૂક્ષ્મ=ઝીણું
ક્ષાર=ખાર
સમાર=દુરસ્ત
વીખરીને=પીગળીને; ઓગળીને
ફેફસાં=છાતી માંહેલી જે ઈંદ્રિયવડે શ્વાસ લેવાય છે ને બહાર કઢાય છે તે
શાહીચૂસ કાગળ=બ્લોટિંગ પેપર
આંતરડું=ગુંચળું વળેલા દોરડા જેવો પેટનો ભાગ, એ જઠરની ડાબી બાજુપર છે.
કાળજું=છાતીની નીચે જમણે પાસે જે પિત્તાશય છે તે
શેષ=બાકી
મલ=મેલ; વિષ્ટા
તત્વ=સાર

સવાલ—આપણને ખોરાકની જરૂર ને વરાળયંત્રને કોયલાની જરૂર શા માટે છે તે સમજાવો. ઘસારો કયે કયે રસ્તે બહાર નીકળે છે? જો આપણે ખાઇએ નહિ તો શું થાય? નાનાં બાળકોને વધારે વાર શા માટે ખાવું પડે છે? ખોરાકના મુખ્ય કેટલા ને કયા કયા ઉપયોગ છે? ખોરાકના પદાર્થના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા અને તે દરેક શું કામ કરે છે? ખોરાક ચાવીએ છીએ ત્યારે મોઢામાંથી જે થુંક છૂટે તેનું નામ શું? મોંમાં મૂકેલો કોળીઓ જઠરમાં શી રીતે જાય છે તે સમજાવો. જઠર શેનું બનેલું છે? જઠરમાંથી રસ નીકળે છે તે શેમાં મળી જાય છે? જઠરને ફરતી નાની નસો કોના જેવી છે? જઠરમાં પાચન થયા વગરનો જે ખોરાક હોય છે તે ક્યાં જાય છે અને ત્યાં તેને શું મળે છે? પિત્તની મદદથી ક્યા પદાર્થો પચી જાય છે? જઠરની નીચે શું હોય છે? તેમાંથી જે રસ નીકળે છે તે શું કામ કરે છે? મળ રૂપે કયો ભાગ બહાર નીકળી જાય છે?

લોહી શું કામ કરે છે? મોંમાં મૂકેલા ખોરાકનું લોહી થતાં સુધીનું પુરેપુરૂં વર્ણન કરો. જઠર, કાળજું અને આંતરડાનું ડ્રોઈંગ પાડો અને સમજાવો.

પાઠ ૯૬.

નિભાવવાને=ટકાવવાને; કાયમ રાખવાને
નિરોગી=તંદુરસ્ત
કુંજો=બોટવો
વિંટાળ્યું=લપેટયું
ધ્રુજારી=કંપારી
મંદવાહક=ગરમી ધીમે વહેવડાવનાર
ધાસ્તી=બીક; ભય
છિદ્રાળુ=કાણાંવાળું
મેળાપ=સમાગમ; સંયોગ
જમાવ=એકઠું થવું તે
શોષણ=ચૂસી લેવું તે

સવાલ—માણસને ખોરાકની જરૂર શા માટે છે? માણસના શરીરમાં ગરમીનું માપ કેવું હોય છે? વસ્ત્રની જરૂર શા માટે છે? ઊનના લુગડાથી ટાઢ કેમ વાતી નથી તે સમજાવો. ઊનમાં કેવો ગુણ છે? શરીરમાં અગત્યના ભાગ કયા કયા છે ને શા માટે? પરસેવો થાય છે તેથી શું થાય છે? ઊનના લુગડામાં કેવો ગુણ છે કે પરસેવો
૪ ચૂસી લે છે? સુતરાઉ લુગડામાં એવો ગુણ છે કે નહિ? સુતર ને ઊનનો મુકાબલો કરો. ઊનના લુગડાં કેમ જલદી મેલા થાય છે? ઉનાળાની ઋતુમાં શેનાં કપડાં પહેરવાં? ઉનાળામાં સફેદ વસ્ત્ર પહેરવાથી શો ફાયદો?

પાઠ ૯૭.

સાડી=બૈરાંને પહેરવાનું રેશમી લુગડું
સાલ્લો=બૈરાંને પહેરવાનું સુતરાઉ લુગડું
ખાદી=એક જાતનું જાડું દેશી કપડું; દોટી
લોઢવો=કપાસમાંથી ૨ અને કપાસીઆ જુદા પાડવા; ચરખામાં પીલવો
જીન=કપાસ લોઢવાનો સંચો
લાટ=કપાસ પીલવાની ચરખાની ધરી
કાંતવું=લાંબા દોરા કાઢવા
પીંજણ=પીંજારાનું ઓજાર
તાંત=બકરાના આંતરડાની દોરી
તંગ=સખત
ગોટીલો=પીંજારાનું લાકડાનું ઓજાર. એનો આકાર ડમ્બેલ્સ

જેવો હોય છે પણ જાડા ગોળાકાર હોય છે	રેંટીઓ=સુતર કાંતવાનું સાદું યંત્ર	લાગ=દાવ; વખત; પ્રસંગ
આબલું=પીંજેલા રૂનો ગોટો	સાળ=લુગડાં વણવાનો સાંચો	પીંજારા=રૂને સાફ કરનારા
કસ્તર=ઝીણો કચરો	બરછટ=ખરબચડું	

સવાલ—રૂ એ શું છે? રૂ ક્યાંથી આવે છે? તે શા કામમાં આવે છે? કપાસ લોઢવાના જીન મુંબઇ ઇલાકામાં ક્યાં ક્યાં છે? જીનમાં કેટલી લાટો હોય છે, અને તે શેની હોય છે? રૂને પીંજવાની રીત કહો. કાપડ વણવાના સંચા મુંબઇ ઇલાકામાં ક્યાં ક્યાં છે? સાડી, સાલ્લા, ખંડ, ધોતીઆં, ખાદી કોણ વણે છે ને કેવી રીતે? સંચા શેના બનાવે છે અને તે શાથી ચાલે છે? હાથે ચલાવવાના સંચા શાના બનાવે છે? રૂમાંથી કાપડ થતાં સુધીની હકીકત કહો.

પાઠ ૯૮.	તાંતણા વડે ખારેક જેવું બનાવેલું ઘર	વાયવ્ય કોણમાં દેશ છે
રેશમ=હીર	ગોટી=ગોળ દડો	કોકડી=દડી
જાળું=ફાંદો		શેતુર=એક જાતનું ઝાડ
કોશેટો=રેશમના કીડાએ	ચીન=હિંદુસ્તાનના	કસબ=સોનેરી રૂપેરી તાર

સવાલ—રેશમ કોણ બનાવે છે? એ કીડો શું ખાઇને જીવે છે? કોશેટામાંથી રેશમ કાઢવાની રીત બોલો. રેશમ ક્યાંથી આવે છે? કયા કયા શહેરમાં રેશમ ખપે છે? રેશમનો વણાટ કયા કયા શહેરમાં ચાલે છે? રેશમ પર રંગ ચઢી શકે છે કે નહિ? દેશી રંગ ચઢાવવાથી શું ફાયદો? વિલાયતી રંગથી શું નુકસાન? રેશમી કાપડ આપણા દેશમાં સંચામાં વણાય છે? સંચામાં ક્યાં ક્યાં વણાય છે? રેશમી લુગડાંથી શો ફાયદો? ગરીબ લોકો એનો ઉપયોગ કેમ કરી શકતા નથી? રાંધનાર બાઇ રસોઇ કરતી વખત રેશમી લુગડું શા માટે પહેરે છે?

પાઠ ૯૯.

કોલુ=શેરડી પીલવાનો સંચો; કોલ
છારી=પડ; પોપડી
તરી=ઉપર આવી
ઘાડો=જાડો
રસી=રસના જે ભાગની ખાંડ ન બની શકે તે [ભાગ
લીલ=સેવાળ
ઉઝરડી=ઉખેડી; ખોતરી
ચાસણી કરવી=ખાંડને પાણીમાં નાખી ઉકાળી માંહેથી તાર નીકળે એવી ઘટ કરવી
આયાત=બહાર ગામથી આવતો માલ
ચોવડાં=ચારવડાં; ચાર પડવાળાં

સવાલ—વસાઈ તાલુકાની ખાંડ બનાવવાની હકીકત કહો. કોલ્હાપુરમાં ખાંડ શી રીતે બનાવે છે? કોલ્હાપુરની ખાંડ રાતી કેમ હોય છે? ગોળ બનાવવાની રીત કહો. ખાંડ તથા ગોળનો ઉપયોગ કહો. પરદેશી ખાંડ ઉજળી આવવાનું કારણ શું? પરદેશી ખાંડ બનાવવાની રીત કહો. ખાંડ કઈ કઈ વસ્તુમાંથી બને છે?

મુંબઈ ઈલાકાની ભૂતળ.

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂતળ.

ગુજરાત પ્રાંતના ખંભાતના અખાતથી કુદરતી બે ભાગ થાય છે. ખંભાતનો અખાત, ખંભાતના નવાબ સાહેબના રાજ સુધી ગએલો છે. ખંભાતના અખાતની પશ્ચિમમાં જે મોટો મુલક આવેલો છે, તેને કાઠિઆવાડનો દ્વીપકલ્પ કહે છે. એને દ્વીપકલ્પ કહેવાનું કારણ એ કે એની ત્રણ બાજુએ પાણી છે, અને એક બાજુએ જમીન છે. એની દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં અને પૂર્વ તથા ઉત્તરના થોડા ભાગમાં દરીઓ છે, અને કાઠિઆવાડના માત્ર ઇશાન કોણમાંજ જમીન છે. ખંભાતના અખાતની ઉત્તરમાં અને પૂર્વમાં આવેલો બીજો ભાગ છે. એ બીજો ભાગ અસલમાં ગુજરાત કહેવાતો હતો, એ ભાગની જમીન ઘણીખરી

સપાટ છે, પણ દરીઆ કિનારાની દમણથી તે ખંભાત સુધીની જમીન નિચાણમાં આવેલી છે. માટેજ પૂર્વમાંથી નીકળનારી દમણગંગા, પાર, અંબિકા, પૂર્ણા, તાપી, કીમ, નર્મદા (રેવાજી) ઢાઢર, મહી વગેરે નદીઓ પશ્ચિમ તરફની નિચાણ જમીનમાં વહે છે. સાબરમતી ઇશાનમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેમજ બનારસ અને સરસ્વતી ઇશાન કોણમાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઇ જાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતની પૂર્વ તથા ઇશાન કોણ તરફની જમીન ઉંચી છે. કારણ એ બાજુએ ડુંગરા આવેલા છે. વાંસદા અને ધરમપુરની પૂર્વમાં સહ્યાદ્રિના ડુંગરા આવેલા છે. રેવાકાંઠા એજન્સિમાં રાજપીપળાના ડુંગરા આવેલા છે. પંચમહાલમાં પણ ડુંગરા આવેલા છે તેમાં સૌથી મોટો પાવાગઢ છે. તેના ઉપર કાળકા માતાનું દહેરૂં છે. મહીકાંઠા એજન્સિની પૂર્વ તથા ઉત્તરમાં પણ ડુંગરા આવેલા છે. ગુજરાતની ઉત્તરમાં આબુ મોટો પર્વત છે.

પાલણપુર એજન્સિની પશ્ચિમમાં તેમજ કડી પ્રાંતની પશ્ચિમમાં કચ્છનું રણ છે, માટેજ તે બાજુની જમીન નીચી ને રેતાળ છે, તેથી ત્યાં તાપ અને ટાઢ વધારે પડે છે. રેતાળ જમીનમાં ઝાડ ઊગતાં નથી તેથી વરસાદ ઓછો પડે છે ને ઉનાળામાં પાણીની આપદા પડે છે. એવા રણના મુલકમાં સાંઢણી પર બેસી મુસાફરી કરાય છે.

ગુજરાતના મધ્ય ભાગ જેને ચરોતર (સારી જમીન) કહે છે. તેમાં ખેડા જિલ્લો, ગાયકવાડનો વડોદરા પ્રાંત અને મહી નદી આવેલી છે. એ ચરોતરની જમીન નદીના ભાઠા જેવી રસાળ છે, તેથી પાક સારો થાય છે; તમાકુ, બાજરી પાકે છે. તેમજ રાયણ, મહુડાં અને આંબાનાં ઝાડ ઘણાં ઊગે છે. ઘાસ ચારો ઘણો સારો થાય છે. તેથીજ ચરોતરથી પરદેશ ખાતે ઘી ઘણું જાય છે.

પંચમહાલમાં ડુંગર ને જંગલ ઘણાં છે; તેથી ત્યાંની હવા સારી નથી, તાપ અને ટાઢ વિશેષ પડતાં નથી. જંગલ હોવાને લીધે ઈમારતી લાકડાં ઘણાં થાય છે.

ભરૂચ જિલ્લાની જમીન સપાટ છે. ઝાડો ઘણાં થતાં નથી. એ જિલ્લાના પૂર્વ ભાગને કાનમ કહે છે, ત્યાં કપાસ ઘણો સારો પાકે છે. એ જિલ્લાની જમીન કાળી છે. કાળી જમીન કપાસને બહુ માફક આવે છે. નર્મદા નદીના બેટમાં તમાકુ ઘણો સારો થાય છે. માંડવી તાલુકો, સુરત એજન્સિના વાંસદા, ડાંગ ને ધરમપુરના રાજ્યની જમીન ડુંગરવાળી ને જંગલવાળી છે, તેથી ત્યાંની હવા શરદીવાળી અને પાણી પાલીઆં છે. એમાં રાની (જંગલી) લોકો રહે છે. જંગલમાં લાકડાં ઘણાં થાય છે.

સમુદ્ર કિનારાની હવા સુકી અને સારી ગણાય છે, ઉનાળામાં ઘણા લોકો હવા ખાવા તથા માંદા માણુસો પાણી ફેર માટે જાય છે. સમુદ્ર કિનારાની પાસેના ગામમાં તાપ અને ટાઢ સરખાં પડે છે, અને વરસાદ વધારે પડે છે.

સુરત જિલ્લામાં ખાડી ઘણી છે. ઓરપાડ તાલુકાની જમીન ભરૂચ જિલ્લા જેવી સપાટ છે, અને ઝાઝાં ઝાડ નથી. માંડવી તાલુકો, વાલોડ, ચીખલી અને ઓરપાડ તાલુકાના પૂર્વ ભાગમાં જંગલ ને ડુંગરા છે. વલસાડ તાલુકામાં પારનેરાનો ડુંગર સૌથી ઉંચો છે. પૂર્વ તરફના ભાગોમાં ડાંગર થાય છે; અને બાકીના ભાગોમાં તુવેર, બાજરી અને કપાસ થાય છે. ગણદેવી પરગણામાં શેરડી થાય છે. તેથી ત્યાંનો ગોળ વખણાય છે. ઓરપાડ તાલુકામાં તથા હાંસોટમાં ઘઉં સારા પાકે છે.

સુરત જિલ્લો, ભરૂચ જિલ્લો, વડોદરા પ્રાંત, ખેડા જિલ્લો, અમદાવાદ જિલ્લો ,અને કાઠિઆવાડમાં ઘણે ઠેકાણે કપાસ પાકે છે. એનું રૂ મીલોમાં કાપડ વણાવવા માટે મુંબઈ જાય છે.

અમદાવાદ જિલ્લાના ધોળકા તાલુકાનો દક્ષિણ ભાગ, ધંધુકા તાલુકાનો પૂર્વ ભાગ અને કાઠિઆવાડનો કેટલોક ભાગ જેને ભાલ કહે છે, તેમાં ઘઉં તથા કપાસ સારા પાકે છે. કપાસનું રૂ થઈ ધોળેરા બંદરથી વહાણ મારફતે મુંબઈ જાય છે.

પહેલો ભાગ જે કાઠિઆવાડ નામથી ઓળખાય છે, તેને અસલ સૌરાષ્ટ્ર કહેતા હતા. કાઠિઆવાડ એજન્સિમાં ઘણા ડુંગરો છે. કાઠિઆવાડના મધ્ય ભાગમાં ચોટીલા વગેરે ડુંગરાની હારો છે, વળી જુનાગઢ પાસે ગીરનારનો ડુંગર સૌથી મોટો છે. પાલિતાણા પાસે શેત્રુંજો ડુંગર છે, ત્યાં શ્રાવક લોકો જાત્રા કરવા જાય છે. ડુંગરને લીધે પથરા ઘણા નીકળે છે. કાઠિઆવાડમાં મુખ્ય પાક કપાસ, બાજરી, ડાંગર, તમાકુ, જુવાર, તલ અને શેરડી થાય છે. કાઠિઆવાડના લોકો આપણાં કરતાં ઉંચા અને શરીરે જોરાવર હોય છે. કાઠિઆવાડની દરીઆ કિનારાની જમીન નિચાણમાં છે, અને વચલો ભાગ ઉંચાણ છે, તેથીજ એમાં મોટી નદી નથી. મોટી નદી ભાદર છે, તે ચોટીલાના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે. જામનગર (નવાનગર) ની ઉત્તરમાં કચ્છના અખાતમાંથી મોતી નીકળે છે. કાઠિઆવાડના કાંઠા પર ભાવનગર, મહુવા, જાફરાબાદ, દીવ, વેરાવળ. માંગરોળ, નવીબંદર, પોરબંદર (સુદામાપુરી,) દ્વારકા, નવાનગર, (જામનગર) જોડીઆ એ બંદરો છે. એ બંદરોથી વહાણ મારફતે ઘણો માલ ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, મુંબઈ વગેરે બંદરે જાય છે. કાઠિઆવાડના વવાણીઆ બંદરેથી કચ્છમાં જવાય છે.

મહારાષ્ટ્ર તથા દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતની ભૂતળ.

મહારાષ્ટ્રમાં વચ્ચે સહ્યાદ્રિ પર્વત આવવાથી કુદરતી બે ભાગ થાય છે. (૧) દક્ષિણ (૨) કોંકણ. દક્ષિણમાં મોટી નદીઓ છે, તેથી

નદીઓના કાંઠાની ભૂમિ રસાળ છે, ને હવા ભેજવાળી છે. એનો ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગ ઉંચો છે. કારણ ઉત્તરમાં સાતપુડા પર્વત અને પશ્ચિમમાં સહ્યાદ્રિ પર્વત આવેલો છે. મુખ્ય પેદાશ અનાજ, રૂ, શણ, શેરડી, તમાકુ, ઇમારતી લાકડાં, મધ, મહુડા, લાખ, સુરોખાર. સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી લોઢું જડે છે, અને જત સંસ્થાનમાંથી ગાળવાની કુલ્લી બનાવવાની માટી નીકળે છે. કોંકણનો પૂર્વ ભાગ ઉંચો છે. કારણ કે સહ્યાદ્રિ પર્વત આવેલો છે, તેથી કોંકણનો ઢાળ પશ્ચિમ દિશાનો છે. ડાંગર પાકે એવી રસાળ જમીન છે, અને નાળિએરની વાડીઓ ઘણી છે. આખો કોંકણ પ્રાંત ખરબચડો ને વિકટ છે, ત્યાંની હવા ભેજવાળી છે, તેથી ઝાડ ઘણાં ઊગે છે; કોઇ કોઇ ઠેકાણે સાગ થાય છે. મુખ્ય પેદાશ ચોખા, નાગલી, નાળિએર, મીઠું ને ઇમારતી લાકડાં વગેરેની છે.

કચ્છ પ્રાંતની ભૂતળ.

મધ્ય ભાગમાં ડુંગરાની ત્રણ મોટી હારો છે. ઉત્તરધાર, મધ્યધાર અને ધીણોધાર (ચાડવા). એ ડુંગરો પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં પડેલા છે. કચ્છમાં સૌથી ઉંચામાં ઉંચું શિખર કાળો છે. કચ્છમાં મોટી નદી એકે નથી. પણ નાગમતી, રૂકમાવતી કચ્છના અખાતને મળે છે, અને ખારી ઉત્તરના રણમાં સમાઇ જાય છે. મુખ્ય પેદાશ અનાજ, તેલીબીઆં, ઊન, મીઠું, ઢોર વગેરેની છે. કચ્છ પ્રાંતમાં સુરોખાર, ફટકડી ને કોયલાની ખાણો છે. કચ્છી ઘોડા વખણાય છે.

સિંધ પ્રાંતની ભૂતળ.

સિંધુ નદીને કાંઠે વસનારા લોકોને સિંધી કહે છે, અને તેમના મુલકને સિંધ કહે છે. સિંધ પ્રાંતનો ઢાળ ઇશાન કોણથી નૈઋત્ય કોણ તરફનો છે. સિંધુ નદીનું મૂળ હિમાલયમાં છે, તેથી સિંધુ

નદીમાં ઉનાળામાં અને ચોમાસામાં બે વાર રેલ આવે છે, કારણ કે ચોમાસામાં હિમાલય પર પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે તેથી, અને ઉનાળામાં હિમાલય ઉપરનો બરફ ઓગળે છે તેથી. એ રેલથી તેમજ સિંધુમાંથી નહેરો કાઢેલી છે તેથી ખેતીવાડીનું કામ ચાલે છે. સિંધ પ્રાંતમાં વરસાદ બહુજ ઓછો આવે છે, એટલે માત્ર ૨ થી ૧૦ ઇંચ સુધીજ વરસે છે. એનો પશ્ચિમ ભાગ ઉંચો છે, કારણ કે હાલા પર્વત આવેલો છે. પૂર્વ ભાગ રેતાળ છે, કારણ કે તેમાં થરપારકરનું મોટું રણ છે. ઉનાળામાં એ રણમાં પાણીની ઘણી આપદા પડે છે. દક્ષિણ ભાગ ખારવાળો છે ને ત્યાંની હવા રોગિષ્ટ છે. માત્ર સિંધુ નદીના કાંઠાનો ભાગજ રસાળ છે. મુખ્ય પેદાશ ડાંગર, બાજરી, ઘઉં, મગ, જવ, રૂ ને તેલીબીઆં વગેરેની છે.

અઘરા શબ્દો તથા જોડાક્ષર.

દુનિયામાં, ઈંગ્લાંડનું, ચરિત્ર, સ્વર્ગવાસ, જ્યેષ્ઠ, દુષ્કાળ, આશ્ચર્ય, ઉત્સાહ, નિખાલસ, લશ્કરી, નૌકાશાસ્ત્રનું, અત્યંત, "બ્રિટાનિઆ," પ્રદક્ષિણા, પ્રવીણ, નિર્ણય, શ્રીનિવ, નૌકાસૈન્યની, પરીક્ષાઓ, જાન્યુઆરિ, નિર્માણ, પ્રીતિ, વિક્ટોરિઆ, આદરસત્કાર, દક્ષી, રાજ્યાભિષેકની, પાયતખ્ત, દિલ્હીમાં, પ્રાર્થના, રજપુતસ્તાનનો, વિજયસીંગને, શરણાગતનું, સ્વામિભક્તિ, વિશ્વાસ, ઝબ્બાની, પ્રસંગ, ક્ષેમકુશળ, સિસોદીઆઓ, સૂર્યવંશી, હૃદય, જન્મભૂમિ, ખુંટડો, નીમકહુક, કીર્તિ, સંગાતે, વિકરાળ, નિશ્ચય, કૌશલ્યા, કૈકેયી, પૂર્ણ. આશિષ, આશીર્વાદથી, લક્ષ્મણજી, વિનંતી,

સુમિત્રા, વસિષ્ઠ, તિરસ્કાર, બુદ્ધિ, બેશુદ્ધ, એંજિન, શક્તિ, મિઠાશવાળી, દુરસ્ત, શ્રેષ્ઠ, ઉત્પન્ન, પુષ્ટ, નિર્માણ, ફરિયાદી, પૂછ્યું, બાંધ્યા, બાંધ્યું, પાંદડાં, અનુમાન, દેખાય, ધ્યાનમાં, હોશિયાર, વર્તમાનપત્રમાં, વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, વૃદ્ધ, સ્થિતિને, ગૃહસ્થાશ્રમના, ચિઠ્ઠીઓ, સદ્ગુણ, પ્રમાણિકપણાનો, ઘરેણુંગાંઠું, જિંદગી, પર્યંત, વિરુદ્ધ, ફીટાડીઓ, વિશ્વાસઘાતનું, મિલકતનો, લૂટફાટ, બુદ્ધિ, ધર્મિષ્ઠપણાની, મુશ્કેલ, વર્તણુક, સ્પર્શ, યુક્તિથી, ભૂતડાકણની, મસાણકાંઠે, વિખ્યાત, વશીકરણ, જ્વાળામુખી, સ્વપ્ન, અતિવૃષ્ટિ, વનસ્પતિ, અદ્ભુત, ચમત્કારી, આશ્ચર્ય, દિંગ, સ્વપ્નવશ, નિરાધાર, ઇંદ્રિયો, બ્રહ્માંડ, સમર્થ, સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપી, સર્વજ્ઞ, પ્રાણિમાત્ર, પ્રાર્થના, સંચર્યો, નિશ્વાસ, નિશદિન, આયર્લંડ, કસાને, દૃઢ, હિંમત, યાદગીરીમાં, વિક્ટોરિઆના, કીર્તિસ્તંભ, બિસ્તરી, સાદડી, ગૂંથતો, નિર્ભય, પ્રમાણિક, કંટાળો, સત્તર, પંચાણું, સત્તાણું, ખિન્ન, સદ્બુદ્ધિ, તત્કાળ, શિક્ષા, મિજાજ, ફરિયાદો, દુર્ગુણ, વિક્ર-માજીત, નિર્દોષને, હૃદય, વર્ણન, કલ્પાંતનો, સાર્થક, સર્વ-સ્વ, ચર્ચાય, પરિણામ, પોર્ટુગલ, સોળમા, અથડાયું, નિશ્ચે, ચિઠ્ઠીઓ, હરિફાઇ, વિદ્યાર્થીઓ, ત્રિભુવન, શ્રેષ્ઠ, કીર્તિને, બાલિઓલ, જન્માષ્ટમી, ચોંટાડેલી, નિશ્ચય, કલ્પ્યો, ચંચુ, ઉત્તેજન, અભિપ્રાય, કીર્તિ, અમૂલ્યનું, સંન્યાસી, વ્યાઘ્ર, સંધ્યાકાળ, વ્યાઘ્રચર્મ, સ્થિર, બોતાના, આંસુધારા, ભાવિક, દિલ્હી, દસ્તાવેજ, પ્રસન્ન, દ્રૌપદી, નિદ્રા, હરિશ્ચંદ્ર, જિંદગી, નાળિયેર, અથડાતો, ઝિલાતો, અતિશય, સરિતાનું, સિંધુમાં,

ઋષિ, ચિતોડ, હલદીઘાટની, સ્થિતિનું, જન્મભૂમિ, નિભાવ, સ્વતંત્ર, સંતોષ, ગોઠવણ, ગોટાળો, ઉદ્યોગમાં, અમૂલ્ય, ઘડિયાળો, એલેકઝાંડ્રા, આલ્બર્ટ, વિકટોરિયાના, સ્વર્ગવાસ, વિદ્યાભ્યાસ, વર્તતી, પરીક્ષા, ઉત્તેજન, નૌકાશાસ્ત્ર, સંપ્રદાયનો, પદાર્થના, પ્રસિદ્ધ, શિષ્યોએ, મુખ્ય, કૃતિ, કોશીશ, વિનોદમાં, વિનતી, પિત્તળની, તત્કાળ, દક્ષિણી, કાંઠિયાવાડી, સુજ્ઞી, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, ઓઢણું, સુરવાલ, સ્ત્રીપુરુષો, વિધવા, પુનર્લગ્ન, વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠ, રાજર્ષિ, અયોધ્યાના, કાન્યકુબ્જ, સૈન્ય, મૃગયા, આશ્રમ, દર્શન, આશ્ચર્ય, નંદિની, કામધેનુ, બળાત્કારે, હથિયારબંધ, ઇંદ્રિને, નિર્મળ, સિદ્ધિ, મુશ્કેલ, લેસેપ્સ, વિલ્બરફોર્સ, વિઘ્ન, ઉદ્યમ, સ્વતંત્ર, નિશ્ચયવાળો, ફ્રાન્સ, સયોગિભૂમિ, વિચાર્યું, દુષ્ટ, પ્રતિદિન, વિસ્તારી, સ્વપ્નામાં, દુશ્મનને, રણસંગ્રામમાં, સ્વદેશપ્રીતિ, વિદ્વતા, સ્વદેશાભિમાની, ઉદ્ધત, હથિયાર, કંપની, પ્રતિબિંબ, ધડકાવ્યો, શુમારે, ઠોકયાં, સૂતેલાં, જાગૃતિ, દોડ્યા, શોધ્યો, કૃપાથી, ધ્રૂજતાં, પુરુષો, અગિયાર, અભિશુદ્ધ, સૂંઢ, બંદોબસ્ત, મૃગજળ, વિચિત્ર, પિડાએલાં, ચકિત, પિડાએલો, બુદ્ધિનો, મહિમા, દુર્દાંત, નમ્રતાથી, મુખ્ય, આશ્ચર્ય, વિટળાય, જન્મારામાં, ખૂટતું જ, જવલ્લેજ, ચોકખું, પુરતું, વિદ્યાએ, તંદુરસ્તી, મંદવાડ, ગૃહસ્થો, ઈશ્વરકૃપાથી, ગંદકીના, ઢોળાય, સ્વચ્છ, વૈષ્ણવ, દર્શન, ભાંગ્યું, વર્તણુકથી, ફરિયાદ, આજ્ઞા, તસ્દી, વર્ણન, સુગંધ, દુર્ગંધ, ગર્જના, પરિણામ, અવસ્થા, શ્રાવક, પુષ્કળ, પાલિતાણાનાં, પ્રખ્યાત, સ્ટેશન, ચિત્રકૂટ, રમણીય,

અણુહિલવાડના, આદિનાથ, ધ્યાન, વિસ્મય, નિર્જીવ, પ્રવીણ, ઇશ્વરસ્તુતિ, રક્ષણ, સૂર્યવંશી, સુબુદ્ધિ, સદ્‌ભક્તિ, શ્લોક, સ્તબ્ધ, પરદુઃખભંજન, વિદ્યાને, વિદ્વાનોને, સ્મરણશક્તિવાળા, યુક્તિ, સ્થિતિ, વૈદકશાસ્ત્રમાં, વિશ્વાસ, અમૃત, બુટ્ટી, વનસ્પતિના, મત્સ્યગંધા, પ્રતિજ્ઞા, નામાંકિત, પાંડવકૌરવોના, હસ્તિનાપુર, દિલ્હી, શંતનુ, દેવવ્રત, સ્વાર્થનો, પ્રીતિ, કાંતિ, ક્ષત્રિયની, સત્યવતી, યોજનગંધા, ખૂબસુરત, ઉત્કંઠા, સંતાપ, ભિષ્મને, બ્રહ્મચારી, અફઘાનિસ્તાનના, સત્તર, પશ્ચિમે, પુષ્કળ, દ્રવ્ય, મંદિરમાં, મૂર્તિ, રત્નજડિત, નૃત્ય, જાત્રાળુઓ, ખ્યાતિ, રક્ષણ, આજ્ઞા, નિશ્ચય, ચાલુક્ય, અદ્યાપિ, પ્રસિદ્ધ, સોળમા, પોર્તુગીઝ, કપ્તાને, સત્કાર, હરિફાઈ, સિત્તેર, દૃઢતાથી, અગ્નિ, નૌકા, સ્થિતિ, સર્વત્ર, કંપની, વૃષભ, શુક્રાચાર્યનું, નિર્બળ, શિબિ, આર્યાવર્તમાં, શરણાગત, કીર્તિ, યજ્ઞમંડપ, ઉત્પન્ન, ક્રૂર, પક્ષિરાજ, ધર્મજ્ઞ, પરીક્ષા, વૃષ્ટિના, નૈઋત્ય, વિકટોરિઆ, તરુણ, ઉત્પન્ન, આલ્બર્ટ, બુદ્ધિશાળી, પત્નીએ, નિષ્ઠા, વિધવા, સભ્યતાથી, વિદ્વાનોને, ઉત્તેજન, જ્ઞાનમાં, મુનશી, કંપની, હસ્તક, પ્રસિદ્ધ, ઢંઢેરો, દિલ્હીમાં, સંદેશા, સ્થિતિ, પૂજ્યભાવથી, ક્લેશ, રક્ષક, પ્રૌઢ, કીર્તિનો, દ્વેષ, હુન્નર, શ્રેષ્ઠ, સદાભિમાને, પ્રાર્થના, પશ્ચિમ, શ્રીકૃષ્ણ, દ્વારકામાં, મૌર્યવંશના, પાટલિપુત્ર, ચંદ્રગુપ્ત, સિકંદર, સુદર્શન, નામાંકિત, નિરાધારને, સ્થાપ્યાં, બૌદ્ધધર્મને, આશ્રમ, સ્તંભો, મૂળતત્ત્વો, મુખ્યત્વે, શ્રમણોને, વૃત્તાંત, જયશિખરી, યુદ્ધ, ક્ષત્રપ, ગુપ્તવંશના વલ્લભીપુરમાં, કરમિઆન, ગુર્જર, ગુર્જરરદ્ર, ચાલુક્ય, તોડયો, ગર્ભવંતી,

નિબંધ, રણભૂમિ, સિદ્ધરાજ, પુખ્ત, રુદ્રમાળ, ચાલુક્ય, છત્રો, એઇ, પુખ્ત, બર્બર, શ્રીસ્થળના, બ્રાહ્મણોને, વઢવાણ, યશોવર્મા, શૈવધર્મ, શ્રીસ્થળમાં, રુદ્રમાળનું, પુરું, સિદ્ધપુર, સહસ્રલિંગ, કપડવણજનો, પંડિતોની, વિદ્વાનોને, હેમાચાર્ય, કલ્યાણ, વૃત્તિ, અલાઉદ્દીન, સ્વતંત્ર, દિલ્હી, દેવગિરિમાં, મુખબિને, કૌલાદેવી, ખૂબસુરત, ભટકતો, દરમિઆન, નિશ્ચય, દિલ્હીના, હોશિયાર, લાવેંચો, નાસીરૂદ્દીન, ઇલ્કાબ, પશ્ચાત્તાપથી, અંતઃકરણ, પસ્તાવો, ઇન્સાફ, વાટપાડુઓની, પ્રમાણિક, ઉદ્યોગનો, ખ્યાતિ. ઓદ્ધો. ઠ્ઠા, લોકપ્રિય, મુસ્તફાબાદ, ભૂશિર, સ્વતંત્ર, રમણીય, અહમદ, ખટુગંજબક્ષની, શ્રીમંત, ફિરદોસ, પોર્ટુગીઝ, ઇલ્કાબ. વતનકને, કાઠિઆવાડ, ઝુંપડું, ઓછીવત્તી, ઠઠ્ઠ, પૃથ્વી, સ્થિતમાં, સપ્ટેંબર, નિરાંત, હિંચોળાખાટ, હથિયાર, કમિશનર. ગવર્નર. હિમાલયમાંથી. કોંકણકાંઠે, નાળિએર, મહારાષ્ટ્રમાં, ત્ર્યંબક. સહ્યાદ્રિ, રોગિષ્ઠ, કોલ્હાપુરનું, નીમણુક, મહાબળેશ્વરના. ન્યાયાધીશો, ડિરેક્ટર, ચકિત, લક્ષાધિપતિ, ત્રિકોણાકારે, સિપ્રીની. સ્ટેશન, ચક્કા. દ્વારકા. પાલણપુર, પ્રસિદ્ધ. જિલ્લામાં, સ્વતંત્રપણું, મહમુદાબાદ, કર્નલ, વુડિંગ્ટને, પ્રયત્ન, પિત્તળનો, સંકોચાય, ગઢો, શાલદુપટ્ટા, બીટતો, ખટુમડું. ગોરમટીમાંથી, હરિશંકર, ચપ્પુ, તાંબાપિત્તળનાં કાંસું, જિવાયજ, ઘોડિઆટ, વસંતઋતુ, ટકાઉ, કાષ્ટની, વૃદ્ધિ, ચઢિઆતો, હાથીદાંત, હેતુશબ્જ, સુગંધીદાર, અત્તર, વજપત્રો, અંતુરા, સ્ત્રીકેસર, પુંકેસર. ચેતુર, દ્રાક્ષનાં, પોપાય, સત્ત્વ, સૂક્ષ્મબીજમાં, નાળિએર, મુળીઉં, રૂદ્રાક્ષનો, ઓકિસજન,

રૂઢિની, શાસવાટે, પુષ્ટિ, નિરુપયોગી, ગુંથણુ, સિલાઇ, બાળકૃષ્ણ, જગન્નાથ, હિંદુસ્તાનમાં, ચૂંટેલા, શક્તિને, મદ્રાસ, વહિવાતી, અનિયમિતપણે, ચિહ્ન, નિર્ધન, વસ્ત્ર, કર્ણાટિક, મૃગસર, નક્ષત્ર, ભીંગડાં, ગોઠવાએલા, બ્લીચિંગ, ઓચિંતો, બિડાય, દેડકું, ટીશીઓ, શાંતિમાં, અઠવાડીઆં, ધાસ્તી, સહ્યાદ્રિ, તપખિરીઆ, સિલોતરી, ખિચોખીચ, સૂક્ષ્મદર્શક, સૂંઠ, તંદુરસ્ત, ઓફિસોમાં, બંચિઆર, શ્રીમંત, શ્વાસ, કહ્યાગરું, આચાર્યજી, ગોંધ્યા, પરિપકવ, ચકચકિત, હૃદય, સ્વચ્છ, તત્ત્વ, તંદુરસ્ત, પાચનક્રિયા, સાહુદીચૂસ, સૂક્ષ્મ, શક્તિ, તત્ત્વ, વસ્ત્રો, સૂક્ષ્મદર્શક, નિરોગી, વિંટાળ્યું, ધ્રૂજરી, છિદ્રાળુ, અનુકૂળ, શોષણ, મીંજણ, ગોટીઓ, કસ્તર, સોલાપુર, સુરત, ગૂંથતો, ચિકાશ, કોલુમાં, ઢાંકણું, કોલ્હાપુર, વનસ્પતિ, સાંઠામાંથી.

ડ્રિલ માટેની સૂચના પહેલી ચોપડીના અર્થમાં જુઓ.

(૧) જમણો હાથ સામે. (હથેલી આકાશ તરફ) (૨) જમણા હાથે સલામ. (૩) ડાબો હાથ સામે. (હથેલી આકાશ તરફ) (૪) ડાબે હાથે સલામ. (૫) જમણો હાથ ઉંચો (૬) ડાબો હાથ ઉંચો (૭) બંને હાથ પગના થાપા સાથે અફાળવા. (૮) જમણો હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં. (૯) ડાબો હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં. (૧૦) બંને હાથનાં આંગળાંનાં ટેરવાં ખભે અડકાવવાં. (૧૧) બંને હાથ પગના થાપા સાથે અફાળવા. (૧૨) જમણા હાથની હથેલી મોં સામે લાવી ચક્કર. (૧૩) ડાબા હાથની હથેલી મોં સામે લાવી ચક્કર. (૧૪) બંને હાથ સામા મુઠ્ઠી વાળીને (મુઠ્ઠીઓ આકાશ તરફ) (૧૫) બંને હાથ પાછળ પીઠ ગમ ખેંચવા, (મુઠ્ઠીઓ છાતીને પડખે રાખવી) (૧૬)

બંને હાથ કેડ પર રાખી પગનાં આંગળાપર ધીરેથી બેસવું. (૧૭) ડાબે હાથ કેડ પર મૂકી ડાબી ગમ વાંકા વળી જમણો હાથ ઉંચો કરી આંગળાના નખ સામે જોવું. (૧૮) જમણો હાથ કેડપર રાખી જમણી ગમ વાંકા વળી ડાબો હાથ ઉંચો કરી આંગળાના નખ સામે જોવું (૧૯) સીધા ટટાર ઉભા રહેવું (પણ બે પગ વચ્ચે એક ફુટનું અંતર રાખવું.) (૨૦) બેઉ હાથ ઉંચા કરી આકાશ તરફ આંગળા ધરી નખ તરફ જોવું. (૨૧) કંમરમાંથી વાંકા વળી હાથના આંગળાં પગના અંગુઠાને અડકવાં. (પગ ટટાર રહેવા જોઇએ) (૨૨) સીધા ઉભા થઇ એક ડગલું પાછળ ખસી ઉભા રહેવું. (૨૩) ડોકું આગળ નમાવવું (૨૪) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૫) ડોકું પાછળ નમાવવું. (૨૬) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૭) ડોકું જમણી તરફ ખભાની સીધી લીટીમાં રાખવું. (૨૮) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૯) ડોકું ડાબી તરફ ખભાની સીધી લીટીમાં રાખવું. (૩૦) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૩૧) બેઉ હાથ મુઠીવાળી મોં સામે ખભાની સીધી લીટીમાં લાંબા કરવા (મુઠીઓ આકાશ તરફ) (૩૨) બેઉ હાથ પાછળ પીઠ ગમ ખેંચવા. (મુઠી બગલ આગળ લાવવી) (૩૩) બેઉ હાથ ખભાની સીધા લીટીમાં લાંબા કરવા. (મુઠીઓ આકાશ તરફ) (૩૪) બંને હાથની મુઠીના અંગુઠા ખભે અડકાવવા (૩૫) કેડપર હાથ રાખી સીધા ઉભા રહેવું. (૩૬) કંમર આગળ. (૩૭) ૩૫ પ્રમાણે (૩૮) કંમર પાછળ. (૩૯) ૩૫ પ્રમાણે. પણ બે પગના વચ્ચે એક ફુટનું અંતર રાખવું. (૪૦) કંમર જમણી તરફ વાળી ડાબો પગ ભોંયથી ચાર આંગળ ઉંચો રાખવો. (૪૧) સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. (૪૨) જમણા ફરવું. (૪૩) સલામ કરી ચાલ્યા જવું.

સમાપ્ત.